

AXESS

AXESS MAGASIN - IDETIDSKRIFT PÅ KLASSISK GRUND - NR 1 FEBRUARI 2010 PRIS: 75:-

Eliterna abdikerar

TORBJÖRN ELENSKY, LOTTA GRÖNING
och NATHAN SHACHAR skriver om eliter,
auktoriteter och demokrati.

SAMHÄLLE

ANITA DU RIETZ

Att välfärdssamhället
befriade kvinnorna är en
officiell myt.

TRADITION

BENGT JANGFELDT

I ateismens Sovjet kände den judiske
Joseph Brodsky samhörighet med både
protestantism och hinduism.

VÄRLDENS GÅNG

JOHAN HAKELIUS

om Frigokalsonger,
trängande behov
och örflar.

KulturResor

SVENSKA KULTURRESOR AB

Svansjön på Marinskijteatern
St Petersburg

Sfinx från Memphis, 18:e dynastin

Ukraina - "Svalnästet" på Jalta

AIDA på Olofsborg i Savonlinna

KAIRO OCH ALEXANDRIA och Oasen WADI en-NATRON

Reguljärflyg/buss: 22/2-1/3

Kairo 4 dagar: Egyptiska Muséet, Alabastermoskén, Citadellet och Basarerna Khan Al Khalili och Kairo Nya Operahus.

Utflykter till Memphis, Sakkara, Pyramiderna i Giza med Sfinxen och Solbåten! Besök i Det Koptiska Kairo!

Alexandria 2 dagar: Bibliotheca Alexandrina, Montazah Garden och Montazahpalatset. Nationalmuséet och Grekisk-romerska muséet.

Ökenkloster i oasen Wadi en-Natron: 1 dag Fördjupad kultursightseeing! 5-stjärniga hotell! Helpension! Svensk färdledning.

Licensierade lokala guider.

I PILGRIMERNAS FOTSPÅR

Flyg/buss: 29/3-6/4

Bilbao – pilgrimstrappa och Guggenheim museum.

Burgos och Leon – enorma påskprocessioner, magnifika katedraler och kloster.

Astorga – Gaudis biskopspalats.

Ponferrada – enorm tempelriddarborg.

Castrojeriz – Pilgrimsbyn, en gång med sju pilgrimskyrkor.

Santiago de Compostela – slutmålet med mäktig pilgrimskatedral.

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Reguljärflyg/buss: 27/4-2/5

Historia – Vinterpalatset, Peterhof, Jusupovpalatset, Tzarbyn Tsarskoje Selo och Katarinapalatset med Bärnstensrummet

Konst – Eremitaget och Ryska muséet

Opera och Balett – Mariinskijoperan, Musorskijoperan och Eremitageteatern

Svenskspråkig färdledning och svenskspråkig lic. kulturguide.

RUNDRESA I UKRAINA MED OPERA OCH BALETT I KIEV OCH ODESSA

Reguljärflyg/nostalgiskt tåg: 15/5-23/5

Kiev – landets historiska huvudstad med omtalade Sofiakatedralen och klostret Petjerskaja Lavra och vackert operahus, "Taras Shevchenkooperan"

Poltava – det svenska stormaktsväldets fall. Dramatisk historia!

Gammalsvenskbyn – en minoritet av utvandrare svenskbybor

Krim – med Örlogshamnen Sevastopol, den grekiska kolonin Chersonesus, Livardiapalatset – platsen för Jaltakonferensen 1945, och tartarkolonin i Baktiseraj.

Odesa – känd för Potemkintrappan, sitt glansfulla operahus och tiden då Alexander bodde här och skrev de första kapitlen i "Eugen Onegin".

Vi färdas i eget nostalgitåg med sovagnar, restaurangvagn och musikkapell.
4-stjärniga hotell i Kiev och Jalta! Helpension! Alla utflykter ingår!
Engelskspråkig guidning! Svensk färdledning!

RIGAS INTERNATIONELLA OPERAFESTIVAL

Reguljärflyg: 9/6-12/6 och 16/6-19/6

RIGA – kulturstad med unik Jugendarkitektur, dramatisk historia och långårig musikkultur. Elegant Operahus och internationellt uppmärksammade operaföreställningar.

Vid vårt besök spelas operorna: "Lady Macbeth of Mtsensk", "L'elisir d'Amore", "Werther" och "Don Giovanni".

Utflykter till barockslottet i Rundale och badorten Jurmala

HELSINGFORS OCH OPERAFESTIVALEN I SAVONLINNA / NYSLOTT

Reguljärflyg/buss: 1/7-4/7 och 13/7-16/7

Helsingfors – stor stadssightseeing, utmärkt boende och gourmémiddag

Savonlinna – svensktidens Nyslott med fästningen Olofsborg.

Guidad visning.

Retrtretti – internationellt omtalat konstcentrum!

Finska sjöplatan – en naturupplevelse!

Operaföreställningarna sker på Olofsborgs borggård.

Vid vårt besök: 1/7-4/7: "Tosca" och "Carmen"

13/7-16/7: "Madama Butterfly" och "Lucia di Lammermoor".

OPERAFFESTIVALEN I VERONA KONST I VENEDIG OCH RAVENNA

Reguljärflyg/buss: 10/8-16/8

Verona – Romarstad med magnifik arena, medeltidsfästningen Castelvecchio och historisk skådeplats för bl a familjen della Scala.

Ravenna – mosaikernas stad, Dante Alighieris stad och vacker operabyggnad

Venedig – kanalernas stad, kyrkornas stad, konstens stad och musikens stad.

OPERA på arenan i Verona: "AIDA", "Il Travatore" och "Turandot".

RUNDRESA I RUMÄNIEN

Reguljärflyg/buss: 21/8-29/8

Bukarest – "Östeuropas Paris" med aktat Nationalmuseum, parlamentsbyggnad, konstmuseum, konserthus och opera.

Transylvanien – mäktiga naturupplevelser, flod- och berglandskap

Donaus delta – unikt växt- och djurliv

Moldavien – kloster och kyrkor med världsberömda freskmålningar

Constanta – ledande hamnstad, arkeologiskt museum, akvarium med stör

Siania – "Karpaternas pärla", Peles slott och 1600-tals kloster.

Licensierad engelskspråkig lokalguide. Svensk färdledning

KONST- MUSIK OCH KULTURRESA

Madrid, Merida och Lissabon Reguljärflyg/buss: 8/3-16/3

KONSTRESA

Bryssel, Brügge, Gent och Antwerpen Reguljärflyg/buss: 12/4-16/4

Mer information se www.kulturresor.se

Svenska Kulturresor AB

Davidshallsg 21, Box 17554, 200 10 Malmö Tel 040-10 35 70 Fax 040-30 33 45

www.kulturresor.se info@kulturresor.se

"We've got to pause and ask ourselves: How much clean air do we need?"

Lee Iacocca, f.d. koncernchef för Chrysler

Behåll skärpan.

Fokus hjälper dig att hålla koll på vad som händer - och varför. Vi tipsar om spännande läsning, nya trender och låter dig träffa intressanta personer. Varje fredag levereras nyheter, fördjupande analyser och reportage inom politik, vetenskap, ekonomi, kultur och livsstil - från Sverige och världen.

Fokus erhöll 2007 Publicistklubbens stora pris med motiveringen »för att ha återskapat ett utrymme i svensk press för det berättande nyhetsreportaget«. Samma år vann våra medarbetare även utmärkelserna Årets journalist (andra året i rad), Årets medierookie samt Årets krönikör vilket vi även vann 2008.

Vi är stolta att kunna presentera några av Sveriges allra vassaste skribenter och främsta nyhetsfotografer. Vill du läsa mer gå in på www.fokus.se

Håll dig uppdaterad ett helt år för endast 595 kr!

Teckna en helårsprenumeration på Fokus. För 595 kr får du en ny tidning i brevlådan varje fredag (42 nr/år). Välkommen som prenumerant!

☐ **Ja tack!** Jag vill teckna en helårsprenumeration på Fokus.

Jag betalar bara 595 kr för ett helår, 42 nr. Jag sparar 875 kr, jämfört med lösnummerpris (1470 kr).

☐ **Ja tack!** Jag vill prenumerera på 12 nummer av Fokus.

Jag betalar bara 185 kr för 12 nr. Jag sparar 235 kr, jämfört med lösnummerpris (420 kr).

Du kan även teckna prenumerationen på www.fokus.se/prenumerera

Kampanjkod för helårsprenumeration är AXESS595. Kampanjkod för 12 nummer är AXESS185.

Skicka tidningen till:

Namn

Adress

Postnummer

Postadress

E-mail

Telefon/Mobil

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FOKUS/FPG Media AB
Prenumerationsavdelningen

SVARSPOST
204 720 55
110 01 Stockholm

OBS! Erbjudandet gäller to m 100531 och endast prenumerationer inom Sverige. Prenumerationsservice tel: 0770-45 71 15, www.fokus.se

Där eliterna har abdikerat

Man behöver inte aspirera på att vara framtidsvisionär för att påstå att 2010-talet kommer att innebära omvälvande förändringar på medieområdet, jämförbara kanske med åren runt 1900 eller ungefär 50 år senare.

Axess bemöter det nya årtiondet genom att gå upp i format. Vi utökar vår recensionsavdelning med ytterligare åtta sidor, vilket gör att vi förstärker vår tyngdpunkt på bevakningen av utländsk facklitteratur. Detta gör vi inte minst därför att vi ser en brist bland övriga medier i detta avseende. Medan de rikstäckande dagstidningarna i allt högre grad går i riktning mot att integrera nöjesavdelningarna med det traditionella kulturmaterialet, vilket i praktiken innebär en tilltagande fokusering på de senaste trenderna inom svensk skönlitteratur, popmusik, mode, matlagning och film, så fortsätter vi tjurigt att röra oss i motsatt riktning och satsar på klassisk bildning och på att bereda plats åt åsikter som är en del av den internationella debatten, men som har svårt att få genklang i Sverige. Medan övriga tidningar satsar på ideliga neddragningar av den akademiskt baserade kritiken till förmån för teflonmässigt tyckande och positioneringar, försöker vi alltså bereda plats åt den sorts kritiskt djuplodande perspektiv som tidigare bar upp dagstidningarnas kulturuppslag, men som numera i allt högre grad kommit att ersättas av ett ängsligt snegländande åt vartåt opinionen är på väg för dagen.

Den utveckling som vi reagerar emot kan beskrivas som just en eliternas abdikering, vilket är temat för detta Axess-nummer. Orsakerna till uppluckringen av elitbegreppet är många, men man kan inte bortse från den tilltagande relativisering som präglar en stor del av de akademiska modelteorier som vuxit fram under de senaste decennierna. Inom Cultural Studies exempelvis så har det alltsedan 1970-talet pläderats för en utjämning av kulturbegreppet: inga kulturella uttrycksmedel anses mer relevanta än andra. Utifrån ett sådant, påstått maktkritiskt, perspektiv har man betonat den seriösa kulturen som ideologistyr och därför bara ett av maktens många medel för att på olika sätt påverka folket till vissa föreställningar. Därmed framstår inte högkulturens uttrycksformer som väsensskilda från reklamtexter och politisk propaganda. Föreställningen om en konst som kan meddela någonting väsentligt om livet sägs vara en kulturell konstruktion utan grund i verkligheten. Den högkultur som tidigare ansågs vara personlighetsdande påstås bara vara ett av flera sätt att dupe- ra människor till att omfatta patriarkala föreställningar, kryptorassistiska och så vidare.

Dessa idéer har samverkat med den kommer-

siella masskulturens fokusering på det ytliga och banala, liksom med utbildningsväsendets rörelse bort från en auktoritetsbunden undervisning, men också med den mediala utvecklingen. På internet skapas en utjämnad åsiktsstruktur som ligger helt i linje med och underblåses av de ovan nämnda tendenserna. Dagstidningarna ser en möjlighet att tjäna pengar på att bloggande studenter rapporterar från världsmetropoler som New York och Paris. Och ett skolsystem där alla är "forskare", och där undervisningens yttersta mål sägs vara ett kritiskt tänkande som trotsar auktoriteter, underblåser uppkomsten av nät-comunities där man intar "kritiska" hållningar till diverse "officiella sanningar": om terrorattacker, om andra världskriget, om vaccinering, om miljö och så vidare.

SAMTIDIGT KAN MAN INTE komma ifrån att nätets utjämnande strukturer också kan ha fördelar på sikt och kanske till och med kan motverka de destruktiva följderna av eliternas abdikering. Ty att forna tiders elit och auktoriteter har abdikerat innebär inte nödvändigtvis att samhället blir mer pluralistiskt och mer tolerant mot olika divergerande åsiktsbildningar. Vad som har skett är snarare att en elit har ersatts av en annan, med minst lika rigida men betydligt mer otydligt formulerade regler om vilka idéer och åsikter som är *comme il faut*. På nätet kan det dock skapas plattformar som utgör alternativ till den åsiktshegemoni som i Sverige på senare tid har vuxit sig allt starkare. Via nätet har vi likaledes möjlighet att hålla oss konstant uppdaterade med internationella medier, vilket gör att man kan få perspektiv på den svenska medievärld där flera av den internationella intellektuella offentlighetens fixstjärnor, till exempel Samuel Huntington, Ayaan Hirsi Ali och Christopher Hitchens, beskrivs som idémässiga dvärgar, vilka på intet sätt klarar av jämförelser med den svenska offentlighetens proffstyckande giganter som Dan Jönsson, Lena Sundström och Per Wirtén.

Den radikala omstöpning av våra medier som sannolikt kommer att ske under de närmaste tio åren behöver därför inte vara bara av ondo. Den kan tvärtom i bästa fall leda till att dagens mediechefers föreställning om att folk endast är intresserat av livsstilsfrågor och politiskt korrekt nonsenspladder visar sig inte hålla måttet. På sikt kan det tvärtom bli tydligt att det mest överlevnadsbenägna är medieplattformar som utgår från att människor är kunskapssökande och nyfikna på föreställningar och livsmönster i tidevarv och kulturer, väsensskilda från 2010 års Stockholm.

Johan Lundberg

Johan Lundberg

Att forna tiders elit och auktoriteter har abdikerat innebär inte nödvändigtvis att samhället blir mer pluralistiskt och mer tolerant mot olika divergerande åsiktsbildningar.

FORTSÄTT TITTA PÅ AXESS TV OCH FÅ 7 KANALER TILL

Den 1 februari flyttar Axess TV in i Boxers utbud. För att fortsätta se på kanalen behöver du därför teckna Boxer Mini. Då får du inte bara Axess TV utan även ytterligare sju kanaler fullspäckade med faktaprogram och dokumentärer. Du får Discovery, TV4 Fakta, TV4+, Kanal 9, Canal 7, CNN och BBC World News.

SPECIALERBJUDANDE

79:-
/MÅN

INGEN
START-
AVGIFT!
SPARA 595:-

Kanalerna för dig som tycker
om nyheter, dokumentärer och
faktaprogram.

* Total abonnemangskostnad är 2 793 kr vid beställning av Boxer Mini (varav 79:-/mån samt kortavgift 299:-/halvår) i 24 månader. Ordinarie startavgift om 595:- debiteras inte vid detta erbjudande (kortavgift för första halvåret ingår i startavgift). Erbjudandet gäller tom 31/3 2010. För detaljerade avtalsvillkor, priser m m se www.boxer.se. (BBC World News har ännu inte full hushållstäckning i Sverige.) Det kräver även en digitalbox med stöd för MPEG-4. Kontrollera och registrera dig för MPEG-4 kanalerna på www.boxer.se/MPEG4. Med reservation för pris- och programförändringar.

Så här gör du för att fortsätta se Axess TV:

Beställ på boxer.se/axess eller via Boxer Kundservice på : 020- 21 20 20

 BOXER

10 SAMHÄLLE

- Völfärdsstaten* Anita Du Rietz konstaterar att kvinnor alltid arbetat **10**
Statsförvaltning Gunnar Wetterberg vill göra om regeringskansliet **12**
Iran Eli Gönder skriver om religionens roll för den iranska oppositionen **14**
Yttrandefrihet Ophelia Benson om tolerans mot våldsverkare **15**
Israel Arne Lapidus om svensk-israeliska kontakter genom åren **16**
Krönika Theodore Dalrymple resonerar om hot mot yttrandefriheten **18**
Notiser Utblick, italiensk politik, David Levine **19**

20 FRIZON

- Konst* Hans Henrik Brummer om de många turerna kring Carl Larssons *Midvinterblot* **20**

24 OPINION

- Diskriminering* Håkan Eriksson och Jacob Rennerfelt om diskriminering i Europa **24**
Klimathot Niklas Ekdal och Thomas Kaiser debatterar temperatur och koldioxidhalt **25**

40 INTERVJU

- Bodil Zalesky i samtal med Peter Nádas

44 TRADITION

- Bengt Jangfeldt om Joseph Brodsky och hans religiositet

48 KULTUR

- Tv* Kjell Häglund tycker att Sveriges fulaste hem blir ännu fulare av TV3:s inredare **48**
Humaniora Elin Grelsson om ett bildningsideal under förändring **50**
Konst Isabelle Ståhl förlorar sig i abstrakta mönster **51**
Teater Mats Wiklund har sett Alan Bennetts senaste pjäs **52**
Litteratur Per Helge beger sig ut i vildmarken med poeten John Haines **54**
Konst Therese Bohman delar ut silvermedalj till världens näst bästa målning **55**
Krönika Tanja Bergkvist om hur det blev rätt att ha fel **56**
Notiser Dansk själv censur, Ian Dury och droger för de kulturkonservativa **57**

58 RECENSIONER

- Johan Tralau behandlar ny litteratur kring det antika Greklands politiska tänkande, Kristoffer Leandroer läser Pierre Bayard, Olle Häggström ger sig i kast med det ovetenskapliga Amerika och Carl Johan Gardell finner Brasilien vid ett vägsval.

82 VÄRLDENS GÅNG

- Johan Hakelius funderar över tecken i tiden

Här kommer blodtryckshöjaren: flera gymnasielärare vittnar om att det anses vara en merit för mattelärare på grundskolenivå att framhäva hur dåliga de själva varit i matematik.”

Tanja Bergkvist, sid 56

28 Bildning ger tankefrihet

Kritiskt tänkande är inte lätt. Det är något annat än att ha ett relativistiskt sanningsbegrepp eller att släppt ifrågasätta alla auktoriteter. **Av Torbjörn Elensky**

32 Demokrati på nätet

Nätet har börjat leva sitt eget liv. Bloggarna har utvecklats till en ny folkrörelse, och den är global. **Av Lotta Gröning**

34 När medierna sviktar

Under större delen av det 20:e århundradet rapporterade populärpressen om den politiska världen. Idag ignorerar de den till förmån för underhållningsvärlden, eller gör politik till underhållning. **Av John Lloyd**

38 Antielitismens höga pris

"Eliter" är en besvärlig term. De som säger "eliter" talar sällan om de duktiga, kloka, framstående och kreativa, utan om orättmätig makt. **Av Nathan Shachar**

AXESS

Chefredaktör: Johan Lundberg

Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mattias Hessérus, Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas

Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redigering: Fredrik Sandberg

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträtteckningar: Johan Patricny

Korrektur: Hans Strömberg

Omlagsbild: Sergey Maximishin/focus.

Nästa nummer: 2 mars 2010

Annonser: Ardeo 040-16 54 80

Material: Redaktionen tar inte ansvar

för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering. **Prenumerationsärenden:** Helår 9 nummer: 499 kr. Studerande 249 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se **Typsnitt:** Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print

VD: Kurt Almqvist

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

David Andersson
Författare och redaktör på Axess.

Ophelia Benson
Redaktör för nätsajten *Butterflies and Wheels* och medförfattare till boken *Does God Hate Women?* (2009).

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik.

Therese Bohman
Kulturskribent i *Expressen* och redaktör på Axess.

Anna Brodow Inzaina
Konstkritiker i *Svenska Dagbladet* samt doktorand i konstvetenskap vid Uppsala universitet.

Hans Henrik Brummer
Före detta överintendent på Waldemarsudde och Nationalmuseum.

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik, utrikes- och säkerhetspolitisk forskare och debattör.

Tobias Dahlkvist
Doktorand i idé- och lärdoms historia vid Uppsala universitet.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

David Dunér
Docent i idé- och lärdoms historia, Lunds universitet.

Anita Du Rietz
Fil dr och författare. Verksam vid Centrum för Näringslivshistoria.

Niklas Ekdal
Författare.

Torbjörn Elensky
Författare.

Håkan Eriksson
Författare, journalist och kommunikatör.

Carl Johan Gardell
Fil dr i historia och kulturjournalist.

Elin Grelsson
Frilansskribent.

Lotta Gröning
Fil dr i historia och krönikör i *Expressen*.

Eli Göndör
Författare och Mellanösternvetare, doktorand i islamologi vid Lunds universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Per Helge
Författare och översättare.

Mattias Hessérus
Doktorand i historia vid Uppsala universitet samt redaktör på Axess.

Olle Häggström
Professor i matematisk statistik vid Chalmers tekniska högskola.

Kjell Häglund
Redaktionschef för *Residence* samt kolumnist och tv-kritiker.

Bengt Jangfeldt
Författare och översättare.

Thomas Kaijser
Professor emeritus i matematik.

Peter Landelius
Översättare och före detta ambassadör.

Arne Lapidus
Frilansjournalist i Mellanöstern.

Kristoffer Leandroer
Författare och förläggare.

Carl Johan Ljungberg
Ph D. Stats- och litteraturvetare.

John Lloyd
Chef för Reuters Institute i Oxford och medarbetande redaktör för *Financial Times*.

Svante Nordin
Professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet.

Thomas Nydahl
Författare.

Jacob Rennerfelt
Kommunikationsrådgivare och samhällsanalytiker.

Nathan Shachar
Journalist och författare.

Isabelle Ståhl
Chefredaktör på *Nöjesguiden* och studerande.

Johan Tralau
Docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Gunnar Wetterberg
Samhällspolitisk chef på Saco.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på Axess.

Bodil Zalesky
Översättare, frilansskribent och redaktör för nättidskriften *Salongen*.

Självspeglande sanningssägare

Gillar ledaren i senaste numret. Klart uttryckt om något jag också ser som ett stort problem. "Kosmetiskt ifrågasättande" var en ypperlig formulering. En klok analys jag läst framlade en enkel tes i samma anda. Nämligen att vårt utbildningssystem berömvärda ambition att utbilda i kritiskt tänkande slagit fel. Istället för att vi får en mängd självkritiska individer som naturligt tänker sig in i den andra sidans uppfattning för att väga den mot sin egen, har vi fått en mängd självbespeglande personer som väljer den sanning som passar dem bäst, det vill säga som gör minst motstånd att ta till sig. Eftersom det är så de tolkat vad kritiskt tänkande innebär.

Ingemar Nilsson, Göteborg

Fader Wagner

I det intressanta blocket om modernismen och dess problematiska arv fäster jag mig speciellt vid Peter Lutherssons stamtafla över de "totalitära" modernisterna. De två översta, det vill säga Baudelaire och Nietzsche, är så placerade att man efterlyser föräldrar. Och en sådan finns: Richard Wagner. Hans betydelse för Nietzsche torde vara allom bekant, däremot har relationen Wagner-Baudelaire kommit lite i skymundan. Vid Wagners vistelse i Paris 1860-61 som kulminerade i Tannhäuserskandalen, skrev Baudelaire ett brev till honom där han tackade för en konsert där bland annat Tristanförspelet för första gången klingade. Framför allt fäste han sig vid de nya harmonierna och jämförde dem med stimulansmedel som påskyndar fantasiens puls. Efter skandalen med Tannhäuser publicerade Baudelaire skriften *Richard Wagner et le Tannhaeuser à Paris* där han frågade sig vad Europa och Tyskland kommer att säga om Frankrike och dess huvudstad. Vad Baudelaire säger om Tristanförspelet torde också ha tillämpning på Tannhäuser som Wagner omarbetade inför Parispremiären och vars första scen, den i Venusberget, är fylld av en Tristanliknande musik, om man så vill ett slags musikalisk motsvarighet till *Les fleurs du mal*. Man frågar sig vad Baudelaire skulle ha tyckt om Parsifals blomsterflickor - om han fått chansen. Wagner stimulerar sålunda till en ökad sensibilitet vilket inte hindrar att han också har något att säga om moderniteten.

Gunnar Bucht

Banalt och ytligt av Axess

Ang. Axess 9 dec 2009. Vad hände? För mycket material att redigera? Frizonsartikeln "Handen vet mer än huvudet", ett "samtal" mellan Stig Larsson, Ulf Linde och Sven-Olov Wallenstein liknade mest tre monologer intrasslade i varandra utan lyft och riktning. Artikeln utmynnade följdriktigt i ett meningslöst tomrum. - Hör nu Axess! Ni kan bättre! Och varför presenterades enbart Stig Larsson? Varför inte de andra två? Varken i anslutning till artikeln eller på s. 8! Vilka är de?

Även opinionsartikeln "Barn har inte religionsfrihet" avslöjade en banal och osofistikerad ytlighet gränsande till dumhet. Men kanske är det just det som lärs ut på våra teologiska fakulteter, nämligen att moral inte skulle kunna existera utan religiösa myter med straffande gudar och änglar i skyn. Religion är mytologi ofta kopplad till moral, men moral kan även existera utan myter om utomjordingar och evigt liv.

Elof Pettersson

Bullriga luftskepp

Angående notisen om luftskepp i Axess nr 9 2009. Det är vingarna på dagens flygplan som på ett luftskepp ersätts av en stor säck helium, inte motorena. Att hävda att färderna skulle vara ljudlös är därmed befängt. Snarare skulle dagens "viskande" från flera tusen meters höjd ersättas av ett ganska våldsamt oväsen från betydligt lägre nivåer. I fråga om "miljövänligt" ställer jag mig än mer tvekan. Givet en viss kabinstorlek, antal passagerare/kilo last, så torde gasbehållaren utgöra ett större luftmotstånd än vingar gör. Därmed krävs rimligen större energimängd att förflytta varje person/kilo last.

Thomas Wikström

Svar: Flygplanens vingar lyfter emellertid inte planet utan hjälp från motorer, vilket heliumet däremot gör, därför kan ett luftskepp likt en luftballong glida ljudlöst fram över himlen. För att ta det framåt i önskad riktning krävs dock motorer. Men enligt World Sky Cat, som har tillverkat moderna prototyper av moderna luftskepp minskar utsläppen med 50 procent i jämförelse med traditionella transportplan. Dessutom pågår försök med solpanelsinklädda luftskepp.

Fredrik Sandberg

JULQUIZ-VINNARE

Champagne till Jan Johansson!

Vinnare i Axess populära julquiz är **Jan Johansson** i Linköping som inkom med den rätta raden:

1. 1
2. 2
3. x
4. x
5. 2

6. 1
7. 1
8. x
9. 2
10. x
11. 1
12. x
13. 2
14. 1

Grattis Jan! En flaska champagne kommer med posten.

Staten räcker inte till

12 Gunnar Wetterberg om behovet av att reformera regeringskansliet

Martyrer hotar Iran

14 Oppositionen legitimerar sitt budskap med religionen

Yxmän sätter agendan

15 Ophelia Benson om hur sveket kan maskeras som tolerans

En historia av kriser

16 Arne Lapidus om de svenska israeliska relationerna

Inbjudan till extremism

18 Theodore Dalrymple resonerar om hot mot yttrandefriheten

Notiser

18 Utblick, Italien och David Levine

Välfärdsstaten

Vänstern band

Att välfärdsbygget blev kvinnornas befriare är en officiellt spridd myt. Hemmafruidealet och mannens försörjarhegemoni var en historisk parentes.

Av Anita Du Rietz

I DEN POLITISKA RETORIKEN de senaste decennierna och i genusteorin beskrivs kvinnors utveckling som synnerligen linjär, tidigare rådde ociviliserade tider med förtryck och ojämställdhet men sentida regeringar har vänt utvecklingen uppåt. Ett tydligt exempel är synen på kvinnor och män som företagare. I *Dagens Industris* tematidning Kvinnors företagande (juni 2009) stod att läsa:

Historiskt sett har dock skillnaderna mellan könen varit mycket tydlig. Bara under de sista 100 åren har kvinnors ställning i samhället undgått stora förändringar. För fyra generationer sedan fick inte kvinnor starta företag om de inte var änkor. De hade inte heller rösträtt och fick inte arva sina föräldrar.

Liknande tankar sprids via Tillväxtverkets skrift *Varför ska man främja kvinnors företagande?* (2009). Påståendena måste väsentligen modifieras. Att rösträtten inte var allmän för vare sig män eller kvinnor före 1909 respektive 1921 borde vara allmänt känt. Så långt tillbaka som det finns skriftliga underlag har kvinnor ärvt hälften i städerna och en tredjedel på landet (för att någon, oftast sonen, skulle föra familjegården vidare). Med penningekonomins utbredning infördes lika arvsrätt för män och kvinnor 1845. Hushållet fungerade tidigare som ett företag där mannen juridiskt och ekonomiskt svarade inför myndigheterna och han hade därför fram till 1920 förvaltningsrätt men inte ägorätt över kvinnans gods, det vill säga fick inte byta bort eller sälja utan hennes samtycke.

Ägande anses vara en viktig förutsättning för företagande. Analys av svenska runstenar visar att mellan 20 till 25 procent av egendomarna vid den tiden innehades av kvinnor. Historiska fakta pekar på att ett aktivt företagande bland kvinnor utanför jordbruket förekommit långt tillbaka.

Över 300 kvinnliga brukspatroner har från 1500-talet till 1800-talet dokumenterats av historikern Kerstin Westerlund och många fler kommer att kunna lyftas fram ur ägarlängderna. Krögerskor och månglerskor fick egna näringstillstånd och därtill kom många kvinnor som via olika arv drev hantverksföretag under skråväsendets tid. Kända i vår tid är Parfymeri Antoinette Nording (etablerat 1846), systrarna Hirsch Pianomagasin (1852), Augusta Lundins modehus (1867), Sophia Gumaelius annonsbyrå (1877).

Otaliga andra kvinnor, inom restaurang- och hotellverksamhet, detalj- och grosshandel, tillverkning av konfektion och textil, skola och undervisning samt friskvård, har under de senaste två århundradena drivit framgångsrika företag, dokumenterat vid Centrum för Näringslivshistoria.

Den finns en seglivad myt om att svenska kvinnor i princip inte arbetade, innan välfärdsstaten kom till deras undsättning. Det är fel. Kvinnor har alltid arbetat, både som anställda och företagare, till en början naturligtvis inom jordbruket. Däremot har de inte alltid fått arbeta i den form de har velat.

NÄR VÄLFÄRDSSTATEN byggdes upp försvårade både staten och facket för kvinnors samsättning och företagande. Resonemang- et byggde på att män skulle bli ensamma familjeförsörjare, vilket har beskrivits av Yvonne Hirdman i *Med kluven tunga*, 1998. Det var därför rätt att negativt särbehandla kvinnor genom lagstiftning som förbjöd övertid och nattarbete för dem. Vidare började staten etablera egna monopol på kvinnors yrkesområden som skola, vård, omsorg, restaurangnäringen med mera. Hemmafruarnas antal ökade vilket var syftet. Andelen kvinnliga företagare sjönk från över tio procent (1910–1940) till ett par procent av de yrkesverksamma. Deras företagande blev extremt lågt under 1950–1980 varef-

Kvinnorna vid spisen

Elinor Ostrom, 2009 års Nobelpristagare i ekonomi.

FOTO: JOHN SOMMERS II/REUTERS/SCANPIX

ter en viss uppgång skedde till fem procent idag, motsvarande nivån på 1870-talet.

SVERIGES HÖGA skatter på arbete (inkomst- och mervärdesskatt liksom egen- och arbetsgivaravgifterna) infördes successivt 1938–78 för att gynna industritillverkning. Kvinnors företagande bromsade in. Politiken syftade till att föra över arbetskraft från arbetsintensiva verksamheter till kapitalintensiv och högproduktiv industriproduktion, när Sverige stod på toppen av den industriella eran. Idag har dessa branscher i allt större utsträckning konkurrerats ut av nyligen industrialiserade länder.

Nu har åter företagandemöjligheter öppnats med den nya regeringen inom kvinnors intressesfärer, efter en historisk parentes. Men i ett av världens mest jämställda länder går det tre manliga företagare på varje företagarkvinna!

VILKEN PÅVERKAN har en felaktig historiesyn på de kvinnor som idag överväger att etablera företag? Risker är stora att debattörer och politiker genom att sprida auktoritativa uttalanden om påstådd könsmaktssystem cementerar synen på ett ojämnt företagande, vilket i själva verket är sprunget ur en politik som utformats för att gynna män och storföretag.

Ett radikalfeministiskt genusperspektiv och teorier om könsmaktssystemen påbjuder omtolkningar så att entreprenörskap förknippas med en manlig förtryckarroll. Den starkt maskuliniserade bilden av företagandet gör att kvinnoföretagandet blir en avvikelse.

Med utgångspunkt från en tänkt ojämlikhet mellan könen blir slutsatsen att kvinnor är så förtryckta att lagstiftning och kvoter blir det enda sättet för kvinnor att få makt och framgång.

Det har de senaste decennierna varit legitimt att undervisa om radikalfeminism när vi istället skulle ha studerat vår egen historia. Genom att lyfta fram starka och nydanande entreprenörskvinnor skulle fler ha fått lära sig vilka goda förebilder kvinnor historiskt har varit i Sverige, vilket kunnat inspirera kvinnor till djärva satsningar med ett livligare företagande som resultat än vad vi har idag.

POLITISERADE VRÅNGBILDER kan bäst bemötas med spridandet av evidensbaserade rön om institutionernas betydelse för företagandet. I och med att årets pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne tilldelas framstående forskare inom området för institutionell samhällsvetenskap, som Elinor Ostrom och Oliver E. Williamson, finns goda förutsättningar för att kunskaper om företagandets villkor får en renässans. ✨

Staten räcker inte till

Regeringskansliet saknar ledning. Verksamheten tyngs av en långt driven politisering och revirtänkande. Det är dags för en stor reform.

Av Gunnar Wetterberg

UNDER DE SENASTE ÅREN har anspråken på den intelligenta staten vuxit. Klimatproblemen, finanskrisen, arbetslösheten – efterfrågan på en klok regulator med överblick är större än på länge. Men Gudrun och tsunamin är bara de mest spektakulära exemplen på att staten inte räcker till. När de avgörande insatserna ska göras hamnar alltför mycket av kraften i stuprör och revirstrider.

"Staten", säger de som utreder ansvaret – men alltför ofta handlar det om regeringskansliet. Det är i samordningen och styrningen som mycket av staten brister, men det är en fråga som är tabu. Ansvarskommittén snuddade vid den och andades lite försiktigt om en översyn, men den ansatsen är djupt begravd. Andra statliga utredningar går runt problemet som den heta gröt. Rekordet tog den utredning som föreslog mer resurser till Statskontoret för att detta skulle hjälpa regeringen att förbereda direktiv till utredningar och annat viktigt – just det som regeringskansliet är avsett att göra.

När frågan ställs går en del nuvarande och före detta statsråd och statssekreterare genast i försvarsställning. Harmen lämnar ibland inget tvivel om hur personligen angripna de känner sig. Men det behöver inte vara så. Institutioner må vara illa navlade, det finns ändå alltid kloka människor som kan göra ett gott dagsverk trots de strukturella ofullkomligheterna. Goda strukturer behövs inte för de skickligas skull, de är korsetten som håller medelmåttorna uppe.

Just så började det. När Axel Oxenstierna konsoliderade 22 års erfarenhet i 1634 års regeringsform var det antagligen inte riktat mot den nyss stupade Gustav II Adolf. I stället betonade hans kollegor vikten av en stadga som banden "fävitisk" eller "illviljande" konung, för att inte tala om när kungen var på resa eller – som då – monarken var så ung att hon stod under förmyndare. Det är när personerna räcker till som institutionerna blir viktiga – och det var så den första "grundlagen" kom till.

Oxenstiernas kanslikollegium var regeringskansliets upprinnelse, men det var anorlunda organiserat än nu. Det leddes av ett kansliråd som hade ansvaret för helheten, både som kollektiv och i den dagliga ledningen av sekreterarnas och kanslijunkarnas arbete. Genom de närmaste århundradenas omorganisationer förblev kansliet en helhet ända fram till 1840, då departementsreformen delade kansliet i departement och satte ett statsråd som chef för vart och ett av dem. Men tjänstemännen var inte fler än några tiotal, och i det dagliga umgänget var man för få för att gränserna till en början skulle märkas.

Det är inte förrän på 1900-talet som regeringskansliets tillväxt sätter in på allvar, accelererar efter andra världskriget och exploderar efter 1975. Samma år antogs jag som aspirant i UD och vandrade sedan mellan Hanoi, Genève, jordbruksdepartementet och till slut finansdepartementet, där jag slutade med ansvaret för 1995 års långtidsutredning.

UNDER RESANS GÅNG fick statsråden statssekreterare till hjälp. Så småningom började allt fler statssekreterare väljas med politisk omsorg. När (S)-platserna i Nils Edéns koalition inte räckte till för Rickard Sandler blev han statssekreterare hos Fredrik Thorsson i finansdepartementet, och Wigforss växlade ut en av efterträdarna och tog in Dag Hammarskjöld i stället. Den stackare som råkade ut för Arthur Engberg på ecklesiastikdepartementet fick så småningom utreda pappersformatet i statsförvaltningen istället, men ännu på 1970-talet fanns det någon "opolitisk" statssekreterare. Departementen var länge delade i en statssekreteraravdelning, som hanterade mer "politiska" frågor, och en expeditionschefsavdelning, som svarade för huvuddelen av arbetet, men med 1965 års departementsreform slogs avdelningarna samman och statssekreteraren blev ansvarig för hela departementet.

Det fungerade någorlunda så länge de

flesta statssekreterarna hade en solid ämbetsmannabakgrund, ofta som enhetschefer i departementen, ibland spetsad med något (s)-uppdrag i en bättre förort, men så småningom har systemet börjat urarta. Vid 1970-talets början blev de politiska heltidstjänsterna allt fler i riksdagen, departementen, landstingen och kommunerna, och med dem ökade trängseln kring taburetterna. När alla förhoppningsfulla ungdomsförbundare och partikanslister inte längre kunde bli statsråd började statssekreterarna omvandlas till viceministrar, som tröstpris i konkurrensen. Efterhand räckte det inte med en statssekreterare för varje departement, utan de blev två och tre och fyra, med ansvarsområden ibland inte mycket större än fikonlöv.

VAD UTVECKLINGEN lett till är ett regeringskansli med flera tusen anställda, med ibland mycket skarpa rågångar mellan och till och med inom departementen, där man tjuv håller på information för att vinna övertag i förhandlingarna. Sådana tendenser finns i många organisationer. Konkurrensen kan vara hälsosam och produktiv, men kampen mellan intressen och idéer måste tyglas av en ledning med överblick och kraft att se och samla helheten när det gäller.

Det är den ledningen som saknas i kanslihuset. Regeringen är det inte – ledamöterna sitter inte där i första hand för att leda en apparat, det har de numera nästan aldrig gjort, de är där för att göra politik. Statssekreterarna är det inte heller – dels saknar många av dem erfarenhet av hur man leder professionella organisationer, dels är de närmast en nullitet som kollektiv. Statsråden delegerar inte uppgiften att samordna regeringskansliet över departementsgränserna till sina statssekreterare – och även om de gjorde det, så skulle dagens 30-tal statssekreterare inte kunna fungera som en samlad ledning. Det är en ledning som är så professionellt ovan att den lätt tar ramarna för givna. När Riksbankens Jubileumsfond ordnade ett seminarium om frågorna vittnade

Stockholms nya stadsbyggnadsdirektör Susanne Lindh (med ett förflutet i finans, statsrådsberedningen, SJ och Vägverket) om det statliga budgets systemet som hämsko på effektiva satsningar på infrastruktur – men vem har idag Wigforss och Hammar-skjölds kraft och insikt att se över den för-äldrade kassaflödesprincipen?

Hurskulle man då kunna tänka annorlunda? Den som utmanade mig att göra det var Mats Svegfors, någon gång i ansvars-kommitténs slutskede. När vi möttes i Götgats-backen tog han upp problemen med stup-rören i regeringskansliet. Borde man inte gå tillbaka och fundera över 1840 års departe-mentsreform?

JAG BLEV FASCINERAD av tanken. När betän-kandet kom var ifrågasättandet prutat till 1965 års åtgärder, men jag menar nog att Mats hade rätt från början. Visst kan man fundera över 1965 års omgörning och prö-va tanken på en *permanent secretary* som ger stadga och kontinuitet i dagens departe-ment, men det är än mer spännande att le-ka med tanken att göra departementsindel-ningen helt eller delvis ogjord överhuvud-taget – det är då fantasin kan bli riktigt för-utsättningslös, för att så småningom tuktas av erfarenheten till någon lagom pragma-tisk halvmesyra.

Vad man skulle kunna föreställa sig är regeringskansliet som en enda myndighet, inte bara till nam-net, som den faktiskt nu-mera är, ut-an också till gag-net. Då

skulle alla ingå i samma byråkrati, då skul-le man ha en professionell myndighetsled-ning på fem-sex personer, med ambitionen och kraften att hålla samman helheten, att säkra kvaliteten på de enskilda delarna, men också återvända till Oxenstiernas ord i 1634 års regeringsform, att kollegierna skola räcka varandra handen, till konungens och rikens nytta. I en sådan organisation skul-le stuprören slås sönder och avdelningarna glädjas åt att arbeta med varandra.

Kansliet skulle fortfarande behöva en in-delning, kanske i fem avdelningar (ekono-mi/näring, utrikes, utbildning/arbetsmark-nad, sociala frågor och infrastruktur/miljö), men med en ledningsgrupp på sju man skul-det inte vara svårt att se när avdelningarna behöver samarbeta och när udda pro-blem kräver lösningar vid sidan av. Då skul-le de reguljära enheterna kunna hantera den

viktiga vardagslunken, samtidigt som tvära frågor kunde växlas in i lösa grupper (för att någon gång finna en reguljär plats efter-hand). Då skulle helhetsperspektivet åter-upprättas, i bjärt kontrast till dagens ibland starkt konfliktskapande organisation.

Med beredningsorganisationen tydligt skild från politiken skulle det också bli möj-ligt att göra något åt dagens tabun. Reger-ingskansliet har på många områden en lö-nesättning som gör det svårt att rekrytera erfarna handläggare och lika svårt att behål-la duktiga grönöglingar som lär sig jobbet mycket snabbare än det är politiskt korrekt att höja deras löner. Om ansvaret för reger-ingskansliets personalpolitik ligger på ge-neraldirektören kan han ta ansvaret för en lönesättning som innebär att beredningen av rikets viktigaste frågor håller den kvalitet som medborgarna har rätt att begära.

Med ett samlat regeringskansli skulle förutsättningarna för samspelet med myn-digheterna förändras. Idag har många myn-digheter klagat över att deras ärenden han-teras av någon enstaka juniorhandläggare, utan perspektiv på det ansvarsområde det gäller.

JAG SADE "DELVIS" göra departementsin-delningen ogjord. Jag inser mycket väl var-je statsråds behov av kvalificerat stöd för att få jobbet gjort. I den meningen tror jag att vi skulle behöva vända tillbaka till tiden före 1965 års reform. Under varje statsråd skulle vi kunna inrätta en politisk stab, med stats-sekreteraren som chef, som beställer un-derlag och förslag från den professionella myndigheten.

Invändningen kan vara att statsrå-den får mindre direkt makt över regeringskansliets områ-de om organisationen blir mer professionell. Det på-minner om kunganostal-giska forskares kritik mot Oxenstierna för hans upp-stramning av kanslikolle-giet. Mendensortens kri-tik bortser från att reger-ingsmakten alltid har glädje av en mer effek-tiv organisation, även om kungen inte längre kan gripa in i varje en-skilt ärende. En stark beredningsorganisa-tion gör att politiken och statsmakterna lättare kan komma till sin rätt. Politi-ken blir starkare om beredningen blir bättre. 🌿

Iran

Martyrer hotar Irans regim

Den iranska oppositionen fyller sitt politiska budskap med religiösa ceremonier. Genom att göra anspråk på att ha Gud på sin sida kan motståndet stärkas och legitimeras.

Av Eli Göndör

DEMONSTRATIONERNA MOT den iranska regimen har slagits ner brutalt. Men varken våldet eller dödsopfern tycks ha skrämt oppositionen utan har snarare väckt en ännu starkare vilja till motstånd.

Den 27 december valde oppositionen att utnyttja firandet av den religiösa högtiden *ashura* till omfattande demonstrationer. Det innebar att ceremoniernas innehåll även fylldes med oppositionens budskap.

Ashura-ceremonierna har alltid haft en speciell laddning för den shiamuslimska gren som kallas för *ithnâ 'ashariyya* eller *imami* – tolvorna eller tolvsekten, som också dominerar i Iran.

Tolvorna anser vanligtvis att alla tidigare elva imamer led martyrdöden på grund av sunnitiska härskares förtryck. Minnet av den förste imamen Ali ibn Abi Talib och hans son Hussains tappra strid och död under slaget i Karbala oktober 680 e. Kr. ligger till grund för *ashura* som kanske är den viktigaste shiitiska högtiden. Det är en sorg-högtid som firas med bland annat ett dramatiskt passionsspel som kallas *taziya* – tröst.

REDAN PÅ 900-TALET förekom offentliga processioner av shiamuslimer i Iran, där män och kvinnor grät och sörjde Hussains död. Men det var först efter Safavid-dynastins maktövertagande i Iran 1501 som proces-

sionen kom att sammanställas och struktureras.

Varje framställning av *ashura* har direkt med Hussains öde att göra. Högtiden inleds i början av den muslimska månaden *muharram* – den första månaden i den muslimska kalendern – med att människor samlas för att läsa speciella böner och sjunga sorgsånger. I ceremonin delar skådespelare och åskådare en gemensam upplevelse av sorg. En symbolisk begravning av Hussain genomförs och följs av begravningsmusik. Genom att gå runt och recitera historier ur det dramatiska förloppet och slå sig för bröstet piskar en man upp stämningen hos publiken. Klimax nås då Hussain klär sig i vit skrud som symboliserar hans martyrskap. Hans medvetna val att bli martyr och dö för sin övertygelse får publiken att påminnas om martyrskapets betydelse. Det är inte ovanligt att åhörarna gråter, slår sig för bröstet eller i huvudet, för att både visa sin sorg över Hussains död och sin vrede över förövarna. I en del fall förekommer det att deltagarna skadar sig med svärd eller gissel.

Varje år upprepas firandet till minne av Hussain *sayyid al-shuhada*, martyrernas prins. *Ashura* gav ständigt ny energi och motivation åt att eftersträva martyrskapets målsättning, att offra livet för sanningen och rättvisan. I *ashura*-ceremonin samlas

känslor så som skam och hämnd. Skam över att inte ha hjälpt Hussain i striden mot ummayyaderna och hämnd på dem som mördat profetens familj. Sveket dåliga samvete dövas genom tragedi och martyrskap.

Resultatet blir en uppmaning till uppoffring som ett gudomligt kall i en orättfärdig värld som väntar på att förlösas av den tolfte imamen.

Ashura var å den ena sidan en av anledningarna till att tolvorna bevarade sin starka identitet, å den andra sidan en av anledningarna till att icke-shiitska omgivningarna kände sig hotade. Genom ritualen visade tolvorna en orubblig övertygelse att följa sin inre sanning och kämpa mot förtryck och tyranni ända in i döden. En del mullor menar dock att *ashura* inte är något annat än en vulgär ansträngning till att efterlikna människor så heliga att varje försök egentligen vanhedrar deras storhet.

ASHURAS OCH MARTYRSKAPETS innebörd var av stor betydelse för att driva det politiska missnöjet till sin spets mot Mohammad Reza Shah Pahlavi (1919–1980) och hans persiska kejsardöme som slutligen störtades 1979. För den iranska regimen som inrättades av Ayatollah Khomeini efter det att shahen störtades gav *ashura* också utrymme för att uttrycka positioner och politiska budskap som rörde samtiden. Under *ashu-*

FOTO: AHMED AL HUSSEINI/AP

Yttrandefrihet

När yxmännen får sätta agendan

Många tror att en tolerant inställning innebär förståelse för religiös extremism. Men då sviker man de invandrare som har flytt från teokratiskt förtryck.

Av Ophelia Benson

ra kunde både väst, USA och Israel jämföras med de onda krafter som mördade Hussain. Samtidigt kunde allmänheten uppmanas till att inte svika återigen utan istället inta martyrnas roll och kämpa mot ondskan. Under det åtta år långa kriget mellan Iran och Irak 1980–1988 användes ashuraceremonierna för att motivera och uppmuntra iranier att bli martyrer i kampen mot förtryck och ondska. Litteratur och populära myter förknippades med tragedi och martyrskapet utvecklades till en manifestation av gemenskap snarare än till avvikelse.

Oavsett om den till synes splittrade regimen i Iran var beredd på det eller ej, innebar oppositionens demonstrationer under *ashura* att rollerna skiftades. Regimen utpekades som den onda makten och demonstranterna som dödade i sammandrabbningar med Basijmilisen kunde göras till martyrer i kampen mot ondska och förtryck. Den 27 december 2009 sammanföll dessutom *ashura* med sjudagarsminnet av den regimkritiske och reformsinnade storayatollen Hussein-Ali Montazeris död. Genom att återropa hans minne kunde oppositionen även göra anspråk på att en betydelsefull religiös auktoritet legitimerade deras åsikter och handlingar.

Sedan Ayatollah Khomeinis maktövertagande 1979 har de iranska regimerna använt kombinationen av sin religiösa status, *ashura* och martyrskapet för att stärka sin position. Genom att tolka in samtiden i *ashura*-ceremonins budskap har regimerna dels legitimerat sitt förtryck, dels bestämt genom vilka gärningar en människa blir martyr. De senaste demonstrationerna i Iran visade att även oppositionen gör anspråk på att fylla *ashura* med samtidens politiska innehåll, utse martyrer och att ha Gud på sin sida. ✎

ÄR DET 2010 ELLER 1210? Det är, under alla förhållanden, en tid när satiriker i Europa utsätts för attacker av yxbeväpnade män.

Den danske tecknaren Kurt Westergaard var den 1 januari mycket nära att huggas till döds inför ögonen på sitt femåriga barnbarn. Som tur var hade han ett befäst skyddsrum där han precis hann låsa in sig när en man som uppgavs tillhöra den somaliska islamistiska gruppen al-Shabaab, beväpnad med yxa och kniv, bröt sig in i hans hus skrikande om blod och hämnd. Yxmannen var inte ute efter Westergaards pengar eller Iphone eller barnbarn; hans skäl för att vilja hugga ihjäl en 74-årig man var en teckning av en skäggig man med en bomb i sin turban.

Några dagar senare fick den svenske konstnären Lars Vilks ett telefonsamtal från en man i Somalia. "Du står på tur", fick Vilks höra. Lars Vilks ritade en gång en teckning av Muhammed som hund.

DET HÄR DUGER INTE. Detta är den värld vi har undkommit, och vi vill inte återvända till den. Tvärtom vill vi att resten av världen också ska undkomma den. För bara två eller tre århundraden sedan hörde det till vardagen att män med yxor, eller deras något mer respektabla representanter, talade om för människor vad de fick eller inte fick säga. Tortyr till döds för kätteri och blasfemi var något naturligt. Detta kan förstås verka självklart. Men alla ser det inte på detta sätt.

Det beror naturligtvis på att religionen med denna stränga hållning till otrogna är islam, som är religionen bland invandrare och länder i tredje världen, och därmed ett slags ställföreträdare för båda. Invandrare, särskilt från länder i tredje världen, är missgynnade och därmed sårbara; många människor upplever det som mobbning, för att inte säga rasistiskt, när deras religion kritiserar eller förlöjligas.

Det finns ett mått av sanning i denna tanke – nyfascistiska grupper använder verkli-

gen islam som en ställföreträdare för ras eller nationalitet – men när den blir en övergripande princip leder det till förfärliga, icke-liberala slutsatser.

Man förutsätter att alla invandrare är fromma på gränsen till fanatism, och att alla invandrare från länder med muslimsk majoritet är muslimer, därtill konservativa muslimer. Med detta sätt att tänka glömmar man att det finns maktskillnader och motstridiga intressen bland invandrare, likväl som mellan invandrare och infödda; man glömmar att hälften av alla invandrare är kvinnor, att kvinnor är underkastade stränga regler i konservativa varianter av islam och att man inte utan vidare kan förutsätta att de alla är fullt tillfreds med detta. Man glömmar att invandrare är invandrare – att de per definition är människor som har lämnat en plats för att komma till en annan, och att de måste ha gjort det av någon anledning. Man glömmar att åtminstone vissa invandrare från det som kallas "den muslimska världen" kanske ville undkomma den inträngande kontrollen och de stränga straffen inom teokratisk islam. Att försöka återinföra något av detta i sekulära, liberala och fria demokratier är faktiskt inte att göra någon en tjänst.

VI KAN INTE BEHAGA alla, så låt oss inte ens försöka behaga yxbeväpnade män, al-Shabaab och konservativa präster. Låt oss istället försöka stödja kvinnor som vill ha lika rättigheter och frihet, och människor som vill kunna säga, skriva och läsa vad de vill. Låt oss försvara kritikers och polemikers rättighet att säga vad de behagar om religion och religioner, inte troendes rätt att tysta dem. Låt oss hålla fast vid de rättigheter och friheter vi har den stora turen att ha, och arbeta för att utsträcka dem till resten av världen, snarare än att offra dem för män med yxor. ✎

Översättning: Jim Jakobsson

En historia av kriser

Israels personangrepp på Carl Bildt har utvecklats till en diplomatisk kris. Det är den senaste episoden i ett långt och komplicerat förhållande.

Av Arne Lapidus

DISPYTEN MELLAN Israel och Sverige fortsätter. Sommarens kontroversiella artikel i *Aftonbladet* om organstöld kastar fortfarande sin skugga över de svensk-israeliska förbindelserna. Det här är bara den senaste av en lång rad kriser i de ofta kyliga relationerna mellan de båda länderna genom åren.

Det officiella Israel verkar koncentrera sina attacker på utrikesminister Carl Bildt personligen. Han är föremål för allt giftigare påhopp från den israeliska utrikesledningen.

Det som började med en tidningsartikel utvecklade sig till en djup diplomatisk kris. Den torpederade effektivt Sveriges eventuella förhoppningar om att kunna spela en konstruktiv roll i Mellanöstern under tiden som EU-ordförande. Bildt besökte inte ens Israel och de palestinska områdena under den perioden.

Hans israeliska kollega Avigdor Lieberman noterade belåtet att Sverige "avslutade sin tid som EU-ordförande utan att uppnå någonting" i Mellanöstern. Svenska "försökte mot slutet av mandatperioden stjäla föreställningen och stjäla omröstningen. Det lyckades inte", sade han om ett svenskt initiativ i Jerusalemfrågan.

Bildt anklagade i sin tur Israel för att försöka "söndra och härska" genom att dela upp EU-medlemmarna i "goda och onda".

Därmed tycks allt vara tillbaka i den gamla trallen. Under decennier, främst under svenskt styre men också under de borgerliga mellanspel, fördömde Sverige regelmässigt den israeliska politiken i skarpa ordalag. Israel blev inte svaret skyldigt i det mångåriga ordkriget och ambassadörerna kallades allt som oftast in för uppläxning i de båda huvudstäderna.

DET ÄR IRONISKT EFTERSOM den svenska alliansregeringen hade just ambitionen att värma upp relationerna och bredda kontakterna. Så till exempel har påfallande många svenska ministrar besökt Israel under senare år och det har gjorts försök att utvidga handels- och kulturutbytet. Men den is-

raeliska nationalistregeringen som tillträdde förra året tycks inte ha noterat någon ny svensk attityd, suckar man på UD.

För snart 50 år sedan guppade Tage Erlander som en kork i Döda havet. Bilden av den länge statsministern på goodwillbesök i Israel symboliserar guldåldern i förbindelserna. För att inte säga kärleken mellan de båda länderna.

Sedan dess har de relationerna mest legat på botten, förutom en kort period av flyt under Göran Perssons första år vid makten. Han besökte Israel 1999. Då hade det inte varit något officiellt utbyte på högsta nivå sedan Erlander och den israeliske statsgrundaren David Ben-Gurion hälsade på i varandras länder 1962. De mellanliggande decennierna präglades av misstänksamhet och kyla, särskilt efter Israels seger i sexdagarskriget 1967 då ockupationen av arabiska områden inleddes.

Den israeliske presidenten Chaim Herzog var visserligen i Sverige 1990, men det statsbesöket är ännu obesvarat från svensk sida.

Det officiella Sverige skar ned kontakterna med Israel till ett minimum för att markera sitt misshag med den israeliska politiken. Utbytet på gräsrotsnivå var dock hela tiden livligt. Svenska turister, pilgrimer och kibbutzvolontärer besökte Israel i strid ström.

GÖRAN PERSSON ändrade politiken. Han visade genuint varma känslor för den judiska staten och startade en stor internationell kampanj för att sprida upplysning om Förintelsen. Hans första besök i Israel blev en dundersuccé.

Persson justerade egenhändigt Palmes-Schori-Sten Andersson-linjen som innebar i stort sett kravlöst svenskt stöd för den palestinska politiken. De var Arafatkramare långt innan PLO accepterade Israels existens och tanken på en palestinsk stat sida vid sida med den judiska staten. Många i partiet hade svårt att hänga med i Göran Perssons omsvängning. Pierre Schori be-

skriver sin bitterhet över förändringen i en memoarbok.

Persson hann med flera besök i Israel och försökte spela en ledande roll i den israelisk-palestinska fredsprocessen. Men han tappade intresset när palestinierna startade sin intifada och samtalen bröt samman. Samtidigt tillträdde en ny, hård för israelisk regering under Ariel Sharon, vars ofta brutala politik bidrog till att de svensk-israeliska relationerna snart var tillbaka i det gamla vanliga.

Sverige och Israel är två små demokratier präglade av sina en gång statsbärande socialdemokratiska partier. I årtal dominerade betongossor de två länderna; Sverige fick sitt första maktskifte i modern tid 1976, Israel ett år senare.

På 1950- och 60-talen blomstrade vänskapen. Efter en frostig inledning – Sverige erkände Israel först två år efter statens grundande på grund av att judiska extremister hade mördat FN-medlaren Folke Bernadotte 1948 – följde två årtionden av värme och ömsesidigt utbyte.

Bilden på statsminister Tage Erlander i badbyxor 1962 är lika typisk för den epoken som bilderna av Olof Palmes famntag med Yassir Arafat är för senare tider. Fackföreningsrörelsen, Kooperationen, frikyrkorna – alla välkomnade entusiastiskt den pånyttfödda judiska staten. De politiska partierna och allmänheten hyllade den enda demokratin i Mellanöstern som dessutom var kringrand av mordiska fiender.

Och israelerna beundrade storögt den svenska välfärdsstaten.

Men efter Israels seger i sexdagarskriget 1967 och framför allt efter Olof Palmes makt tillträde 1969 kom en vändpunkt i den svenska politiken gentemot Israel. Nu blev tonen en annan, de svenska fördömandena haglade och palestiniernas rättigheter sköts i förgrunden.

Palmes storgräl med israeliska ledare som Golda Meir på Socialistinternationals möten har blivit legendariska.

Den svenska helomvändningen var en

Tage Erlander i Döda havet.

FOTO: PRESENS BILD

del av en världsomspännande tendens. Israels ockupationspolitik och behandling av palestinierna väckte internationell kritik.

Men många israeler retade sig på att Sverige till skillnad från andra västländer inte nöjde sig med att kritisera utan också skar ned handels- och kulturförbindelser till ett minimum. En israelisk observatör fördömde Sveriges "moraliska arrogans grundad på så kallad neutralitet, i predikande stil under ständiga fördömanden av Israel – samtidigt som Sverige försökte spela en aktiv roll och hitta en lösning på konflikten".

EN LÅNG RAD SVENSKAR har påverkat – eller försökt påverka – Israels historia, de flesta i olika FN-sammanhang. Det började med justitierådet Emil Sandström som var ordförande i den speciella FN-kommission för Palestina vars rapport lade grunden för FN:s delningsplan 1947. Den svenske domaren har därmed en hedersplats i Israels annaler som en av de icke-judar som aktivt bidrog till att upprätta den judiska staten.

Sedan blev det bistrare tider. Folke Bernadotte, Dag Hammarskjöld och Gunnar Jarring sågs alla som kyligt inställda FN-representanter som ville pressa fram efter-

gifter av israelerna. Senare tiders självutnämnda fredsmäklare som Sten Andersson förvärrade saken ytterligare. Israel uppfattade honom som ensidig och avbröt i princip kontakterna. Det var ingen tillfällighet att det istället blev de kunniga och taktfulla normmännen som hjälpte fram israeler och palestinier till det historiska Osloavtalet 1993. De norska socialdemokraterna insåg till skillnad från den dåvarande svenske utrikesministern att man kan förena engagemang för palestiniernas sak med sympati för Israel. Att fredsprocessen sedan bröt samman är en annan historia.

Andersson fortsatte sedan under flera år efter sin avgång som frilansande medlare i Mellanöstern, vilket irriterade inte minst statsminister Persson.

I dag är den kylige Carl Bildt i den israeliska hetluften. Hans vägran – med hänvisning till grundlagen – att kommentera en tidningsartikel som appellerar till uråldriga antisemitiska fördomar ledde till en proteststorm i Israel, grundad i genuin upprördhet och påhejad av politiker.

I Israel är naturligtvis känsligheten för alla tendenser till antisemitiska yttringar väl utvecklad. Många, också i Israel, skulle kalla

den överkänslighet. Men, som bekant, också paranoidea kan ha fiender.

ÄVEN DEN BREDA allmänheten i Israel kan identifiera klassiska antijudiska tanke-mönster. Den ser en klar linje från medeltida anklagelser om judiska ritualmord på kristna barn, om hur judar förgiftade brunnar och spred epidemier, fram till moderna varianter som att israeliska soldater avsiktligt skulle döda palestinier i syfte att stjäla och sälja deras organ. Det var så "antydningarna" i *Aftonbladet* uppfattades.

Samtidigt anförde och underblåste politiker opinionsstormen. Det har aldrig skadat en israelisk ledare att framstå som patriotisk. Att slagkraftigt angripa verkliga och inbillade fiender ger ofta inrikespolitiska poäng. Utrikesminister Lieberman slog an tonen och andra politiker följde entusiastiskt efter.

Men indignationen har sina gränser. Trots uppmaningar till bojkott har nog inte en enda israel avstått från att köpa en Ikea-soffa på grund av den förgripliga artikeln. Och köerna kommer säkerligen att ringla framför de efterlängtrade H&M-butikerna som öppnar i Israel inom kort. ✨

En inbjudan till extremister

Så vitt jag vet har mordförsöket på den danske tecknaren Kurt Westergaard – som utfördes av en somalisk inkräktare beväpnad med yxa – inte föranlett särskilt många uttryck för upprördhet i den muslimska världen, än mindre några våldsamma demonstrationer. Ingen somalisk ambassad har angripits och stuckits i brand, förvisso inte den i Damaskus; det har inte förekommit några uppmaningar till bojkott av somaliska varor. (Detta, ska det medges, vore ganska svårt att sätta i verket, då den främsta exporten från Somalia nu för tiden tycks vara biståndsansökningar, krav på asyl och pirater.)

Det måste finnas miljoner muslimer världen över som ogillar attacken mot Westergaard, men inte tillräckligt mycket för att ge sig ut på gatorna. Utan tvivel berörs de ännu mindre av tecknarens rätt att uttrycka sig fritt. Och faktum är att vi i väst knappast har höljt oss i ära när det gäller vårt ställningstagande för yttrandefriheten.

Jag förbigår den fega och klenmodiga brådskan bland många västländer, inte minst USA, att lämna Danmark i sticket när den ursprungliga krisen bröt ut. Låt oss istället ta *Yale University Press*, som i sista minuten vägrade att trycka en reproduktion av karikatyrerna i boken *The Cartoons that Shook the World*, av Jytte Klausen, en dansk forskare verksam vid Brandeis University.

Beslutet att inte återge teckningarna – väsentliga eller åtminstone till stor hjälp för läsarens förståelse, skulle man ha trott – fattades uppenbarligen på grund av rädsla för våld mot författaren eller förlaget och dess personal. Här bör det noteras att professor Klausen inte är en förespråkare för tesen om civilisationernas kamp, enligt vilken islam och väst är låsta i en permanent konflikt på grund av sin väsentliga oförenlighet; ämnet kunde knappast ha behandlats av en mer sansad, återhållsam och lyhörd person.

I en kommentar till Roger Kimball, redaktör för den New York-baserade kulturtidskriften *The New Criterion*, sade hon:

"Yale University hade legitima skäl att vara bekymrade över ett omtryck av sidan med de tolv teckningarna i den danska tidningen. Jag anser inte att principer om yttrandefrihet väger tyngre än ett universitets skyldighet att tänka på säkerheten för sin personal, hemma och utomlands. Om jag trodde att min familjs säkerhet var hotad om jag lät trycka om teckningarna i min bok, så skulle jag inte göra det."

Hon tillade emellertid att hon var oenig med förlaget i dess bedömning av sannolikheten för att våld skulle bli följden om teckningarna publicerades på nytt.

Detta är knappast ett recept för att bevara åsiktsfriheten. Det är förvånansvärt lätt att undertrycka denna frihet, även utan regeringsingripanden. Så har det till exempel i Storbritannien blivit svårt att publicera något om ett tillstånd känt som kroniskt trötthetssyndrom, om man inte accepterar de sjukas egen åsikt att det orsakas av de långsiktiga effekterna av en virusinfektion.

Journalister som publicerar någon annan uppfattning – till exempel att det främst är ett psykologiskt tillstånd – utsätts omgående för mild informell förföljelse från de drabbade, vilka använder taktiker som krav på att arbetsgivaren ska avskeda dem, oövertiga telefonsamtal vid sena timmar och liknande. Det behövs inte mycket av sådana förföljelser för att journalister ska avstå från att ta upp ämnet på nytt: det är helt enkelt inte värt besväret, de bryr sig inte tillräckligt mycket om det.

Vad vårt kollektiva beteende i den danska karikatyraffären visade var att när det gällde yttrandefrihet, så brydde vi oss inte tillräckligt mycket om den. Vi föredrog ett lugnt och stilla liv. ✧

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *Second Opinion: A Doctor's Notes from the Inner City*, kom ut hösten 2009. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Utblick

✧ Charles Smic redogör för sina läsvanor i *New York Review of Books*: "Som regel läser

NYR BLOG

och skriver jag poesi i sängen, filosofi och seriösa essäer vid mitt skrivbord, tidningar och tidskrifter när jag äter frukost och lunch, och romaner på soffan. Det svåraste är att hitta en bra plats att läsa historia, eftersom man oftast läser om orättvisor och grymheter, och när man gör det, oavsett i trädgården en fin somrardag eller på bussen i staden, känner man sig generad över att vara i sin egen lyckliga situation.

✧ Philip Teir bloggar i *Hufvudstadsbladet* om reaktionerna efter dödsskjutningarna

HBL

i köpcentret Sello i Esbo. En professor i straffrätt hade angett Finlands "våldsamma förflutna" som en bidragande orsak. "Att Sello-mördaren Ibrahim Shkupollis var från Kosovo ändrade inte på resonemanget – Balkan är 'precis som Finland ett extremt våldsamt område.'" Enligt skribenten finns det forskning som visar att Finland varit våldsammare än sina grannländer ända sedan 1700-talet. Statistik är alltid övertygande, men är det vettigt att tala om ett "våldsamt folk" på det här sättet?"

✧ Den före konservativa regeringsledamoten Norman Tebbit skriver i *Daily Telegraph*

Telegraph.co.uk

om det främlingsfientliga partiet British National Party inför det kommande valet. "Om man ska vara vänlig mot BNP kan man kalla dem ett korporativistiskt parti. Lite brutalare uttryckt kan man säga att de är ett fascistiskt parti, ett auktoritärt vänsterparti."

✧ Katherine Lilleör berömmar i *Berlingske Tidende* Barack Obama för att inte ha överreagerat

BLOGS.BERLINGSKE.DK

gerat mot de senaste terrorhoten mot USA. "Och det är underbart av Obama: han är en eftertänksam demokratisk ledare. Samma sak kan inte sägas om danska politiker som kräver lagskärpningar eftersom en somalier plötsligt fann sig själv med höjd yxa i Kurt Westergaards hem i Århus. 'Sådana saker borde inte hända.' Och vi är överens. Men hur hindrar man att det händer?"

"Teatrino politico"

I december på Piazza del Duomo i Milano blev Italiens premiärminister slagen blodig av en man som kastade en statyett av domen mot hans ansikte. Huvudrubriken i *Corriere della Sera* den 21/12 lyder: "Berlusconi: Hatstämning driver fram mentalt labila att slå". Även i *La Repubblica* är framsidans huvudrubrik en oneliner av Berlusconi. "Jag går framåt för landets bästa. Hatstämning orsak till attacken".

Silvio Berlusconi utnyttjar strategiskt varje uppkommen situation och lägger skulden på dem som kallar honom tyrann. Själv tar han likt ulven i fårakläder på sig en from uppsyn och lagom före jul förlåter han offentligt den sinnesförvirrade. Huvudrubriken i *Corriere della Sera* 23/12 utropar: "Berlusconi: Jag förlåter Tartaglia men hoppas att de inte släpper honom genast". Dagen därpå meddelar Tartaglias advokater att den fängslade visat "stark sinnesrörelse och tacksamhet" vid beskedet. "Jag tackar Il Cavaliere", lyder rubriken i tidningen.

Samma dag som Berlusconi anklagat oppositionen för att piska upp hatstämning signalerar ledaren för Partito Democratico (Pd), Massimo D'Alema, att de öppnar upp för dialog om politiska reformer. Båda rubrikerna toppar förstasidan.

Antonio di Pietro, ledare för Italia dei valori (Idv), ifrågasätter hur en dialog skall gå till. I ett fiktivt brev till Tomten på sin blogg liknar han Berlusconi vid Djävulen. Med Djävulen kan man inte föra en dialog eftersom det enda han tänker på är sina egna affärer. Berlusconi kontrar på julaftonen med ett brev till påven och säger: "I vår regering finns kristna värden. Vi vill ha fred." Bilden i *Corriere della Sera* 24/12 visar upp en leende Berlusconi bredvid påven.

Reformerna har de politiska partierna talat om i många år men det finns principiella frågor som står i konflikt med Berlusconis privata intressen. Paketet innehåller allt från reformer av valsystemet, juridiska reformer, skattereformer, reformer av det parlamentariska systemet till lagar om intressekonflikter, exempelvis ägande i radio, tv och tidningar. När diskussionen når fram till de punkter där Berlusconi har egna intressen lär reformarbetet fallera – igen, som det alltid har gjort. Det är till exempel svårt att tro att Berlusconi inte skulle acceptera lagar som skulle förbjuda honom att äga det som har gett honom gräddfilen till makten. För att inte tala om de juridiska reformerna som skulle sätta honom i fängelse!

Anna Brodow Inzaina

FOTO: REX FEATURES/BLIDBYRA

DAVID LEVINE, 1926 - 2009

Jag tillhör generationen DN-läsare som inte tycker att tidningen varit sig lik sedan Poul Ströyer upphörde att teckna. Och jag kan tänka mig att åtskilliga av *Aftonbladets* läsare känner likadant efter det att EWK, Ewert Karlsson, försvann från ledarsidan. Omisskännlighet utmärkte de båda, men det gäller alla riktiga konstnärer. Viktigare i deras fall var att de bidrog med att ge sina tidningar en hållning och ett temperament. De har ännu inte fått några värdiga efterträdare.

Jag kan inte för mitt liv förstå hur *New York Review of Books* ska klara sig utan sin karikatyrtecknare David Levine, som dog just efter årsskiftet. Han var en sådan integrerad del av tidskriften – dess liberalism, upplysthet och urbanitet – att vad eller vem som följer efter kommer att göra den till något annat.

Bland alla lovord och eftermälen beskriver kollegan Garry Wills bäst hans främsta tillgång: en genuin psykologisk förståelse av den avporträtterade.

Få har bättre gestaltat, i ord och bild, Richard Nixons sammansatta, diaboliska personlighet. David Levine lät sig aldrig luras.

Mats Wiklund

Även om kineser, och särskilt kinesiska ungdomar, känner till väst bättre än någonsin och det finns ett mycket större utbyte av kontakter mellan Kina och era länder än tidigare, är idag väst mindre populärt hos det kinesiska folket än någonsin sedan reform- och öppenhetsprocessen 1978

Financial Times citerar en kinesisk byråkrat, apropå konflikten mellan företaget Google och de kinesiska myndigheterna. Den amerikanska internetjätten anklagar Kina för att ha försökt hacka sig in i deras servrar på jakt efter mejl från oppositionella.

”Midvinterblots öde knäckte mig”

Carl Larssons *Midvinterblot* har alltid varit kontroversiell. Hans Henrik Brummer ser likheter med Igor Stravinskis *Våroffer*, ett verk som också gjorde skandal men nu är ett aktat mästerverk.

Av Hans
Henrik
Brummer

Mycket hade stått på spel. Det gällde heder och ära för monumental-målaren Carl Larsson. Det gällde närmast det återstående väggfältet i övre delen av Nationalmuseets trapphus. I dess entrédel hade han tidigare i sex fresker hyllat den kungligt beskyddade svenska konstkulturen i äldre tid – från Karl XI till Gustav III. I övervakningen hade han svarat för en högpatriotisk scen. Under vandringen uppför trappan leds besökarens blick upp mot hans Gustav Vasa som på sin vita häst gör sitt intåg i Stockholm midsommaren 1523. Kritik och publik såg inte Carl Larssons Gustav Vasa som kontroversiell. Det var som det skulle vara. Midsommar och glädje över att riket står befriat under sin rätte härskare. Att konstnären på ett tidigt stadium tänkte gå vidare med ett tema ur Gustav II Adolfs historia på den motstående tomma väggen i väster kunde heller inte väcka något uppseende. Det blev inte så. Mästaren fick en annan idé och refuserades.

”Midvinterblots öde knäckte mig”, skrev Carl Larsson i sin självbiografi. Han hade hoppats på att få dekorera den tomma väggen med en fingerad offerscen från den svenska fornhistorien. Efter nedslående nämndbeslut, en hårdhänt pressdebatt och utdragna förhandlingar återstod ingenting annat än att lagra ett stort skissmaterial och en drygt tretton meter lång slutversion av motivet. De första idéerna tog form kring 1910 och i juni 1916 var det slut för hans del. ”Jag fick kväljningar och tog tillbaka mitt Midvinterblot”, bekände han bittert.

Ivår tid har Carl Larssons dröm gått i uppfyllelse. *Midvinterblot* förvärvades av Nationalmuseum år 1997. Verket fick då sin permanenta placering på avsedd plats. Det som talar för återkomst och synliggörande är främst en beredskap att hålla det historiska perspektivet öppet. Och det saknas inte frågor. Hade den debatt som ledde till konstnärens reträtt skytt något vi borde känna till?

Konstnären hade fått en drömsyn. Med Adam av Bremen och Snorre Sturlasson som knapphändig

källor kopplade han på sin fantasi och såg framför sig templet i Gamla Uppsala. En ritual utspelades på den frusna förgårdsmarken med sitt grönskande träd. Unga kvinnor dansade, män blåste i lurar, krigarhövdingar paraderade och en drottning överväldigad av sorg har fallit till marken. Svearnas kung Domalde stod beredd att dö för att lindra nöden i riket. Han var försoningsoffret och altaret skulle färgas av hans blod. Olov Dalin beskriver hur sveakungen placerades på en sten, i all hast stryptes och därefter tömdes på sitt blod med offerkniven.

Lidandet är ett centralt tema i konsten. Åtminstone för Larssons inflytelserike huvudopponent, överintendenten Ludvig Looström, var denna självklarhet ovidkommande. Åsynen av offerprästens dolk i illavarslande närhet till manskroppens blottade hud fördunklade överintendentens inskolade respekt för konstens oändligt förekommande offerscener i kyrkor och museisalar. Den obehagliga tanken på ritualmord hade tagit över. Även Richard Bergh, Looströms efterträdare som chef för Nationalmuseum, hade reagerat, rationaliserat och funnit att det räckte med att skildra svearnas midvinterfirande utan blodspillan. De ansvariga stod inför svårigheter att motivera sina beslut när intressekonflikterna låg i öppen dag. Rikets monumentalmålare fick finna sig i att vara ifrågasatt. Det motstånd Carl Larsson hade att övervinna kom inte i första rummet från ”den framstormande nya konsten”. Denna syn är en efterhandskonstruktion. Att han fått förnkunskapens forskningsläge om bakfoten var möjligen besvärande, men kompenseras av konstnärligt befogade val av arkeologisk rekvisita. Det stöd han fick från Anders Zorn, Julius Kronberg, Bruno Liljefors och den manipulerande ecklesiastikministern Karl Gustaf Westman var inte tillräckligt. Avgörande var att Carl Larsson inte kunde påräkna stöd vare sig från konservativa äldre eller radikala jämnåriga med makt att godkänna eller omintetgöra hans planer. Dolda motiv och bittra motsättningar var att räkna med.

Åtskilligt blockerar förståelsen av verkets grundidé. Det är visserligen inte irrelevant att konstnären identifierat sig med den mytiske sveakungen.

Hans Henrik Brummer är före detta överintendent på Waldemarsudde och Nationalmuseum. Hans senaste bok är *Osäkra rum* (2006).

Carl Larsson: Självporträtt i Ählen & Åkerlunds tidning *Julstämning* 1920.

FOTO: PÅR-OLOF DANIELSSON/IBL BILDBYRÅ

Midvinterblot
gestaltar of-
fertanken som
garant för natio-
nens fortsatta
liv.

Men i vilket syfte? Dröjde han vid myten om den självupppoffrande konstnären? Ansåg han sig vara drabbad av konstpolitisk dagspolitik? Av livets djävulskap? Lättade han på trycket genom frispråkiga anspelningar? Konstforskaren Arne Danielsson har på goda grunder föreslagit att den vargskinnsklädde figur som sträcker sina stryparhänder mot offret på den förgyllda släden är ett nidporträtt av Ludvig Looström, att dennes björnfällsklädde kompanjon liknar kritikern August Brunius och att den sörjande gestalt som skymtar bakom offerprästens dolk föreställer Karl Gustaf Westman. Möjligheten finns, ty fysiomierna har tillkommit först vid arbetet med den slutliga versionen av *Midvinterblot*. Sidokommentarer är inte ovanliga i Carl Larssons konst. En avledande omtolkning av själva offertanken föresvävade konstnären vid tiden för bondetåget 1914. "Jag hör dock", skrev han till Westman, "slipandet av knivarna överallt i

Sverige för att offra landets nuvarande renhjärtade och orädda konung."

Det som förts åt sidan och som aldrig riktigt tagits på allvar handlade om en investering i ett projekt med högt ställda ambitioner. För omvärlden var detta något som inte riktigt stämde. Glädjespridaren och idyllikern förväntades inte att uppsöka mer svårforcerade regioner, att bryta det etablerade mönstret. Idyllen i Sundborn var en sak. En annan var Carl Larssons behov att i bild gestalta en patriarkal jordmystik av mer storslagna mått.

Midvinterblot hade föregåtts av storskaliga idéer. I *Ord och bild* 1908 presenterade han ett projekt till nationens ära – ett tempel vid Uppsala högar. Den svenska nationen stod befriad från det evangelisk-lutherska kungarikets utanverk. Gränsen mellan hedendom och kristendom var upplöst. Kulten

av nationen sträckte sig mot en förmodad guldglänsande forntid samtidigt som den ingav framtidstro. "Vi svenskar skall vara evigt unga", jublade konstnären. Det gamla hednatemplet existerade som en hägrande urbild, sockenkyrkans klockor skänkte andakt och en ny tempelbyggnad med processionsväg avtecknade sig mot himlen. I templets förhall väntade tre väldiga marmorstoder av Bengt Fogelberg. Oden och Tor förkroppsligade visdom och kraft, medan Balder gav tröst genom sin förlösande mildhet. En bred trappa förde besökaren ned till hjältegravarnas sal med bilden av Kristus på korset.

Carl Larsson var väl bekant med föreställningen att hedendomen rymde förstadier till Kristi ställföreträdande lidande. Han tog upp försoningstankar som förekommer i Esaias Tegnér's *Frithiofs saga* och Viktor Rydbergs religionspsykologiska författarskap. Passagen från Balder till Kristus skedde i förvisningen om att steget från hedendom till kristendom var lätt att ta. Skilda uppenbarelser, men deras väsen var ett och detsamma.

Från denna ämneskrets har konstnären hämtat ett motiv som summerar det tänkta tempelbyggets ledmotiv. *Midvinterblot* gestaltar offertanken som garant för nationens fortsatta liv. Ett steg har tagits mot en mytologiserad nationalism, ensidig och vilseledande genom sin självbild och sina föreställningar om kontinuitet och egenart.

Men projektet fick aldrig avsedd verkan. På Carl Larssons tid dominerades trapphusets nedre del av Fogelbergs kolossala marmorgudar som omgav entrén till statens arkeologiska samlingar. Gruppens krön bildades av Balder som på mellanvåningens plan var synlig också från övervåningen. Vid den höga trappans slut möter anblicken av

museets största rum. I detta blickfält avtecknade sig en gång en finlemmad Balder i det reflekterande ljuset från Stockholms ström. Först vid provhängningen av *Midvinterblot* under mellankrigstiden kom konstnärens intentioner till sin rätt. Dömdes offerdöd fick en associativ förstärkning genom Balders Kristusliknande gestalt. Ludvig Looström hade inte misstagit sig när han konstaterade att "konstnärens idé hade uppenbart framkallats av en tankeöverföring från den kristna försoningsläran".

I *Sömnängarnätter* (1884) betraktade August Strindberg Oden, Tor och Balder som kasserade. "Man har ställt er i farstun bland galscher och käppar, som icke få komma i templet in." Carl Larsson skulle mer hängivet väva sina fantasier kring de fornnordiska gudomligheterna. Strindberg och Larsson kom att gå skilda vägar. Avgörande var att författaren i *En ny blå bok* (1908) framställde den avundsvärde familjefadern i Sundborn som en "hopljugen karaktär" och en vänskap var slut för evigt. Här ställdes utopisten mot förklädnadernas fiende.

Utopisten har fått betala ett högt pris. Gudarna är verkligen kasserade och jordmystiken har för länge sedan misskrediterats som förlegad nationalism. Fanns det plats för ett program med halvkristen innebörd i nationens konsttempel? Dess prästerskap var motvilligt och, när allt kom omkring, stod Carl Larsson isolerad med sina inte helt lättlästa kopplingar till bondetågets konservativa handlingsprogram. Det har inte varit riskfritt att bygga en nationalistisk ideologi kring sin egen plågade person med lånade drag från fornnordisk myt och kristendom.

Likväl saknas inte goda skäl att låta *Midvinterblot* inta sin tänkta plats. Verket fungerar väl i sitt

”

Lidandet är ett centralt tema i konsten. Åtminstone för Larssons inflytelserike huvudopponent, överintendenten Ludvig Looström, var denna självklarhet ovidkommande.

arkitektoniska sammanhang genom sin frisartade komposition. Men närmast stimuleras seendet av Larssons välbekanta idiom. Det förmår att hålla samman stora ytor, men ironiskt nog tenderar det att leva ett eget liv i relation till det valda innehållet. Böljande linjer och klara färger har fått konstnärrens kritiker att tänka på planschverk. Den orubblige Karl Nordström föredrog att uppfatta färgerna i *Midvinterblot* som alltför grälla och alltför tunna för att kunna åstadkomma ett intryck av massverkan.

Var det ljusa tonläget ett medvetet val eller inpräglad? För Carl Larsson själv föreföll hans väl beprövade idiom det bästa tänkbara i ambitionen att låta fäderna framstå som stolta ägare av "praktfulla kläder och lysande smycken". Kungaoffret krävde prakt och ljus för att kunna framstå som uppbyggligt. Men frågan kvarstår huruvida ett stilmedel anpassat till efterlängtat livsvärden förmår bära ett mer krävande och konfliktladdat innehåll. Går det alls att ta den förestående slaktens symbolik på allvar? Det är tveksamt. Carl Larsson arbetade inom en genre som inte hade annat i sikte än högtid och tempeltjänst. Det är en annan sak att ämnet väcker frågor som sträcker sig långt bortom konstmuseets behov av en representativ entréfunktion.

”

Det som på goda grunder överlevt i historieskrivningen är Stravinskijs musik. Scenografin glöms lätt bort.

I den mån *Midvinterblot* kan uppfattas som ett modernt konstverk är det fråga om en modernitet som står i samband med det förra sekelskiftets symbolism med dess fria användning av ursprungsmyter. Föreställningar om religion och nation samverkar obesvärade av utstakade revir i tid och rum. Kungariket Sveriges konventionella symboler står försvagade i det nationsbygge som träder fram i *Midvinterblot*. Detta uppvisar snarare en avlägsen släktskap med den legendariska insceneringen av *Väroffer*. Igor Stravinskijs musik har gått till historien som ett modernistiskt mästerverk.

Men balettens uruppförande i Paris 1913 innehöll också en scenografi Nikolai Rerikh (Roerich) som tillsammans med Stravinskijs utarbetade librettot. Rerikh, tidigt lierad med balettens impresario Sergej Djagilev, var en märklig blandning av etnolog, arkeolog och bildkonstnär absorberad av stensåldersdrömmar. Av drömmar om dagar när Rysslands öppna fält och stränderna vid hennes sjöar och floder befolkades av fäder förbundna med nordiska österledsfarare.

Baletten har undertiteln *Scener från hedendomens Ryssland i två bilder*. Det Rerikh visualiserade var ett stiliserat gravfält och dansare med ålderdomliga slaviska folkdräkter och björnfällar. Den första bilden visar stammens tillbedjan av jorden, den andra den utvalda jungfruns nattliga offerdans som kulminerar när stammens äldste lyfter hennes döda kropp för att hon inte skall beröra jorden – hennes död är en förutsättning för livet. I pakt med Vaslav Nijinskis tungt verkande koreografi och Stravinskijs musik med sina kaskader av diabolisk rytmik kom den hedniska fruktbarskapsriten att drabba en desorienterad publik med skandalsuccés fulla kraft.

Det som på goda grunder överlevt i historieskrivningen är Stravinskijs musik. Scenografin glöms lätt bort. Nikolai Rerikh sökte en symbolistiskt dekorativ form som har vissa beröringspunkter med Carl Larssons jugendslingor och förenklade färgfält. Men framför allt förenades de i jordmystik med blicken vänd mot en nordlig forntid. Att denna föreställningsvärld gått i skilda riktningar är en sak. *Blut und Boden* är en möjlighet. Teosofi en annan. Men som modernistiskt formexperiment är det egentligen bara Stravinskijs som håller. Det är som med gotiska katedraler. Formen lever sitt eget liv även för en icke-troende.

Trots socialt lugn, välstånd, en unikt lång period av fred, och få fällande domar i diskrimineringsmål, uppfattar sig många svenskar som diskriminerade. Kanske är det definitionen det är fel på.

Europamästare i diskriminering

Av Håkan Eriksson och Jacob Rennerfelt

Europa framstår alltmer som en kontinent präglad av motsättningar och missämja. I alla fall om man ska tro på resultaten från den senaste Eurobarometern (nr 317). Det är en opinionsundersökning från EU-kommissionen, som pejlat opinionen i diskrimineringsfrågor i EU:s medlemsländer.

Sex av tio medborgare anser att etnisk och åldersmässig diskriminering är utbredd. Förhållandena är "bäst" när det gäller religiös och könsmässig diskriminering. Endast fyra av tio européer anser det vanligt förekommande.

Läget framstår som dystert, särskilt i de mer utvecklade länderna i Västeuropa. Där verkar diskriminering mer vanligt än på andra håll i Europa. Och på få ställen ser det så mörkt ut som i Sverige. Vi återfinns vanligtvis i toppen av "diskrimineringsligan". För fyra av sex diskrimineringsgrunder – etnicitet, sexuell läggning, kön och religiös tillhörighet – ligger Sverige klart över Europasnittet. Till exempel anser hela 78 procent av svenskarna i undersökningen att den etniska diskrimineringen är utbredd.

SVENSKARNAS UPPFATTNING framstår som motsägelsefull. Samtidigt som vi anser diskrimineringen vara utbredd utmärks vi av tolerans.

Till exempel uppvisar ingen annan befolkning så pass hög tolerans som svenskarna när det kommer till frågan om de kan tänka sig en statsminister av utländsk härkomst eller en homosexuell sådan. På en skala från 1 till 10 (där 10 är högst) hamnar Sveriges snitt på 8,0 respektive 8,7. Sverige uppvisar en så pass märklig blandning av fördomar och tolerans att det blir svårt att få ihop det. Varför ser det ut som det gör?

Diskriminering är naturligtvis allvarligt och ska inte bagatelliseras. Men när till exempel den svenska regeringen består av till

hälften kvinnor, ett kvinnligt statsråd som är både svart och muslim, en minister som är öppet homosexuell och en annan som är öppet bisexuell, så måste man fråga sig om den är så allvarlig som görs gällande.

MAN KAN OCKSÅ TILLÄGGA att Sverige utmärks av faktorer som snarare borde bidra till harmoni än disharmoni mellan medborgarna. Lika rättigheter, socialt lugn, välstånd och en unikt lång period av fred borde snarare nära än tära på det sociala kapitalet. Antalet fällande domar i diskrimineringsmål är också påfallande få.

Mot bakgrund av detta framstår det som troligt att förklaringen återfinns på annat håll.

En inte helt osannolik tanke är att vi håller oss med en alldeles för vid definition av diskriminering. Och kanske är ett huvudproblem att olika grupper i alldeles för hög utsträckning själva får avgöra vad som är diskriminering.

Diskrimineringsbegreppet framstår nästan som medvetet diffust. Vägledning i form av tydliga prejudikat har saknats eftersom myndigheten DO (diskrimineringsombudsmannen) kompenserat bristande framgång i rättssalen med politisk propaganda. I Ombudsmannasverige har det varit svårt att inte känna sig lättkränkt. Samtidigt har det brett ut sig en diskrimineringskultur där olika företrädare för en "diskrimineringsindustri" (myndigheter, organisationer, politiker, universitet, media) likt ett självspelande piano förstärkt känslan av diskriminering som ett av våra mest omfattande samhällsproblem.

Därför kommer det inte heller som någon överraskning att DO i ett europeiskt perspektiv har ett rekordstarkt varumärke. Så länge vi har en diskrimineringsindustri som kastar bensen på brasan kommer vi att vara Europamästare i diskriminering.

Håkan Eriksson & Jacob Rennerfelt, författare till boken *Folkhemmets balkanisering – diskrimineringskulturens baksida* (2009)

Så länge vi har en diskrimineringsindustri som kastar bensen på brasan kommer vi att vara Europamästare i diskriminering.

Niklas Ekdals artikel i Axess nr 9 2009 innehåller flera sakfel. Fossila bränslen har en marginell effekt på koldioxidmängden i atmosfären, menar Thomas Kaiser.

Ekdal gör grova faktafel

Av Thomas Kaijser

Niklas Ekdals artikel om klimathotet är lättisam och intressant. Dock är det två saker som bör förtydligas.

1) Sambandet koldioxidhalt-temperatur är inte sådant att temperaturen följer koldioxiden utan tvärtom, koldioxiden följer temperaturen. Vad jag förstår har Al Gore manipulerat tidsaxlarna i sin film och som du säkert vet får inte längre Al Gores film visas i engelska skolor utan att samtidigt en film visas innehållande de 61 grävsta fakta-felen i Al Gores film. (Beslut av HD i Eng-land.)

2) Proportionen koldioxid som kommer från fossila bränslen är en väldigt liten del av av den totala koldioxidmängden på jorden. Jag är inte expert men siffrorna är grovt un-gefär koldioxid från fossila bränslen 6 enheter/år, koldioxid som finns i luften 800, som

Klimathotet -fanatikerns bästa vän

Axess nr 9 2009.

finns i havet 40 000, som finns på jorden i form av gröna växter ca 700 (?) och övriga källor på jorden (1 000) eller något sådant. Du kan säkert hitta dom här siffrorna själv.

Har man en gång fått klart för sig hur stor

koldioxidmängden är i havet så förstår man också att de fossila bränslena har marginell effekt på den totala koldioxidmängden i at-mosfären.

Sen menar jag att det fortfarande är väl-digt oklart om koldioxid överhuvudtaget har mer än mycket marginell effekt på tem-peraturen. Om till exempel proportionen moln på jorden ökar en 0,5 procent har det kanske mycket större effekt på temperatu-ren än förbränning av fossila bränslen. Och vilka mekanismer som styr molnmängden är verkligen inte lätt att analysera och/eller fastställa.

Det var synd att Niklas Ekdal har gjort två ganska grova faktafel, vilket drar ner värdet av artikeln. Den visar att källgranskningen inte är tillräcklig.

Thomas Kaijser, professor em i matematik

Replik: Svårt att friskriva människan

Av Niklas Ekdal

Al Gore var inte omnämnd i min artikel. Inte heller har jag hävdad att fossila bränslen är hela förklaring-en till den stigande koldioxidhalten, eller att vi sä-kert kan veta vilka effekterna av klimatförändringarna blir.

Att den högsta koncentrationen koldioxid i atmosfären på flera hundra tusen år skulle ha andra orsaker än mänskli-ga aktiviteter förefaller tyvärr ytterst osannolikt.

Ungefär lika osannolikt som att alla ledande klimatfors-kare, den brittiska regeringen och en amerikansk vicepre-sident skulle få spader och konspirera mot bilism och kol-kraft utan orsak.

Niklas Ekdal

409 s, hft

Kjell Å Modéer
**Juristernas
nära förflutna**
Rättskulturer i förändring

I denna bok jämförs svensk, tysk och amerikansk rätts-kultur under »det långa 1900-talet« (1870-2009)

329:--
ord. hemsidespris 389:--

Mejla din beställning till: info@santerus.se eller ring 08-30 34 62 och ange koden "ax1001kåm" för att få del av erbjudandet. Vi behöver ditt namn, adress och telefonnummer. Vi skickar mot faktura 20 dagar. Moms ingår men frakt tillkommer. Detta erbjudande gäller t.o.m. den 1 mars 2010.

Du kan läsa mer om våra böcker på
www.santerus.se

S SANTÉRUS
FÖRLAG

TEMA

ELITERNAS RETRÄTT

Auktoriteter och eliter beskrivs ofta som odemokratiska. Men utan kunskaper slår valfrihet och anti-elitism lätt över i populism och intolerans. Internets obegränsade möjligheter ger upphov till såväl politiskt engagemang som en destruktiv frikoppling från samhällsansvar. Några skribenter resonerar kring utvecklingen av en ny medborgaranda.

Bildning ger tankefrihet

Värdet av kritiskt tänkande brukar ofta framhållas. Men att tänka kritiskt är något annat än att ha ett relativistiskt sanningsbegrepp eller att släppt ifrågasätta alla auktoriteter.

Av Torbjörn Elensky

Hur mycket behöver man kunna, innan man kan tänka kritiskt? Okunnighet, fördomar och önsketänkande kan visserligen imitera det kritiska tänkandets former på ett ytligt sätt. Men det verkliga kritiska tänkandet, som också vidmakthåller medvetenheten om sina egna vanskliga villkor, är mycket ovanligt. Enligt läroplanen ska svenska elever lära sig kritiskt tänkande i skolan, som ett led i den personliga utvecklingen, och inte minst för att växa upp till fullödiga samhällsmedborgare. Det kritiska tänkandet anses vara en grundval i formandet av individer som ska fungera väl i ett demokratiskt samhälle.

Men kritiskt tänkande är ingen lätt sak. Det är en typ av motstånd, ett motstånd som man måste lära sig att hantera eller utöva genom att använda sina kunskaper konstruktivt – eller för den delen destruktivt, eftersom det faktiskt kan handla om att bemöta och bryta ner andras eller egna föreställningar och påståenden. Det är lätt att säga vad som inte är kritiskt tänkande, och vad som därmed inte lär en att resonera på ett relevant sätt: att välja bort tråkiga klassiker är inte kritiskt tänkande. Att däremot läsa de "tråkiga" klassikerna och sedan förklara varför man tycker de är tråkiga och varför de inte borde ingå i undervisningen kan möjligen vara kritiskt tänkande. Kritiskt tänkande bygger inte på smak och tycke, utan på kunskap. Det kräver arbete, många gånger tråkigt arbete och analys byggd på förståelse, om än kritisk, av det man analyserar.

Vil lever i en tid av nischning och målgrupper där medborgarskaps-tänkandet i skrämmande hög grad verkar ha bytts ut mot ett slags kundtänkande, där det viktigaste för alla, från lärare, politiker och journalister till fisk- och parfymhandlare tycks vara att tillfredsställa dessa kunders önskemål. Steget från att respektera den eller den minoriteten till att ge dem vad de vill ha, inte störa dem med kri-

tiskt tänkande, inte påstå att det finns något större, något rätt eller fel, något som också de måste underordna sig – vare sig det är logiken, respekten för andras frihet eller den svenska grundskolans läroplan – är kort, alltför kort.

Det kritiska tänkandet hänger samman med demokratis mest grundläggande problem. Det är klart att medborgarna ska få det de vill ha, medborgarna är de som bestämmer i landet, politikernas uppdragsgivare. Därför bör politiker som vill uppnå en viss position analysera medborgarnas önskemål och gå så många som möjligt till mötes. Men går man för många till mötes blir man populist, går man för få till mötes elitist. Åsikter och värderingar är givetvis viktiga för ett demokratiskt samhälle. Världen är inte enkel och entydig, utan snarare en fixeringsbild, som vi hela tiden måste tolka och omtolka för att begripa. När vi lever i denna väldiga fixeringsbild tillsammans med så många andra med olika infallsvinklar och erfarenheter, livsvillkor och meningssammanhang, är det klart att det måste uppstå konflikter som ofta blir svårlösliga. Så länge de inte inverkar på det gemensamma på något negativt sätt får man väl låta var och en tro och tycka vad den vill. Till detta finns det idag större möjligheter än någonsin, främst genom internet, där snart sagt vilken smak, läggning, åsikt eller dröm som helst kan bli grogrunden för en "community", som rentav kan bli världsomspännande och få verkligt inflytande på såväl kultur som handel och politik.

Alla ska givetvis också ha rätt att yttra sig. Men bör alla ha samma rätt i alla sammanhang? Det är uppenbart att inte en astrolog ska ha samma rätt att yttra sig som en astrofysiker när det gäller den akademiska forskningen om världsrymdens expansion. Astrologens invändningar bygger inte på kritiskt tänkande. Men ingen vare sig kan eller vill väl göra något åt den enorma floran av astrologiska råd och rön på internet?

ELITERNAS RETRÄTT

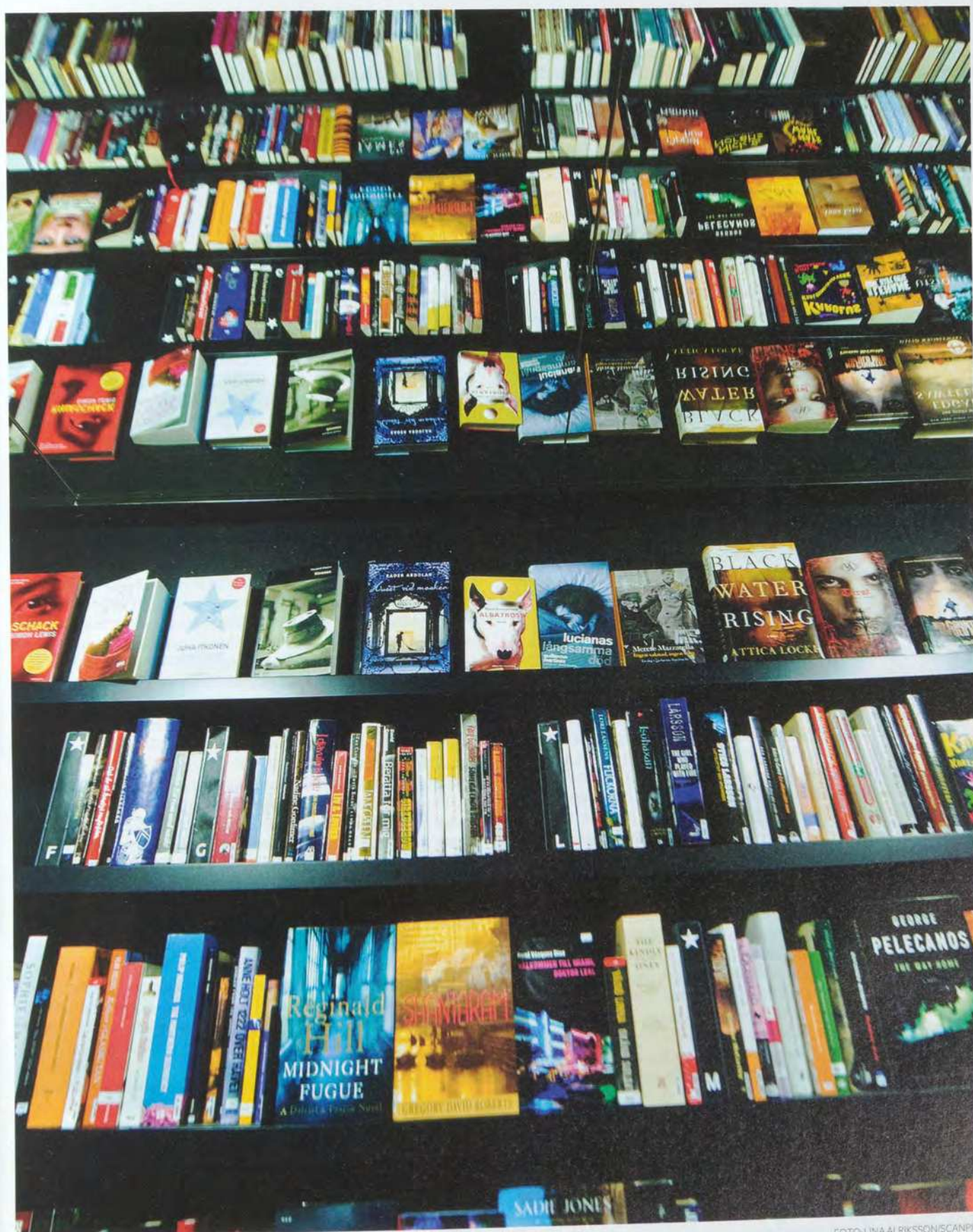

FOTO: LINA ALRIKSSON/SCANPIX

Att välja bort tråkiga klassiker är inte kritiskt tänkande.

På samma sätt är det rätt klart att rena förintelseförnekare, vare de nazister eller islamister, ägnar sig åt en typ av ideologiskt styrd kritik, som bara ytligt lånar formen från vetenskapen, men vars egentliga syfte är att förfälska historien av ideologiska skäl. De befinner sig så långt utanför det rimliga att de helt enkelt inte fungerar i ett akademiskt sammanhang. Däremot finns det också obehagliga ideologiska värderingar som kan ligga i grunden för helt rimliga historiska bedömningar. Kampen om värderingen av Sovjetkommunismen tycks exempelvis ännu inte vara avgjord. Och för den delen inte heller förståelsen av hur nazismen uppstod och kunde få så stark ställning så pass snabbt. Var det något särskilt i den tyska kulturen? Arvet efter romantiken? En kris som framkallats av moderniteten och det första världskriget? Var det något historiskt unikt eller något som kan inträffa igen?

Historien ger exempel på allt, den är i hög grad, liksom vår värld, en fixeringsbild, och den är, som Benedetto Croce sade, alltid samtida. Det är alltså inte så enkelt att man kan förbjuda lögnen, fantasierna, drömbilderna och den medvetna eller omedvetna manipulationen vare sig ur det politiska eller det akademiska livet. Desinformatorer och fantaster skapar förvisso väldiga problem, men problem som nog måste lösas med regelbunden konstruktiv kritik, debatt och öppenhet. Jag har personligen lättare att ta motståndare som befinner sig på samma golv som jag själv, som erkänner en verklighet som liknar den jag själv anser mig leva i, än personer som eventuellt kan tyckas dela en del av mina värderingar, men som gör det på för mig oriktiga grunder.

Under hösten 2009 sände TV4 ett par program om den så kallade "Sanningsrörelsen", och granskade en del av de uppfattningar som frodas i dessa mer eller mindre löst sammanhängande grupper som menar att den amerikanska regeringen själv var ansvarig för terrorattentatet i New York 11/9 2001. Det finns de som helt enkelt kräver en ny utredning, med hänvisning till bestående oklarheter. Somliga tror att regeringen visste om attacken i förväg, och lät den ske för att därmed kunna motivera kriget i Afghanistan och Irak. Andra går så långt att de menar att attacken helt enkelt genomfördes av regeringen, med Bush i spetsen, och att allt som meddelats genom nyheterna är lögn. Det var inte planen som fällde skyskraporna, det var något slags sprängmedel, och Pentagon träffades över huvud taget inte av något flygplan, utan av en missil.

Letar man det allra minsta på de sajter där anhängarna av Sanningsrörelsen vistas kommer man snabbt fram till att många av de mest aktiva ibland dem har ännu märkvärdigare teorier, som till exempel att världen styrs av ett slags ödleras från yttre rymden, som förmår förändra sitt utseende så att de liknar människor och som har någon ondskefull plan som går ut på världsherravälde. Mannen bakom just den "teorin" (en fantasi som inte förtjänar att kallas för en verklig teori) är David Icke, brittisk före detta fotbollsspelare och miljöpartist, bland annat, som nu på heltid föreläser om hur rymdödlorna manipulerat historien sedan årtusenden.

Det skulle vara komiskt och borde antagligen tigas ihjäl, om det inte vore så att relativt många faktiskt numera säger sig antingen tro på denna typ av påståenden, eller alternativt inte vara helt säkra på att de fullständigt går att falsifiera. Mera spritt än tron på just dessa ödlor är tron att Israel/sionisterna/judarna/Mossad låg bakom attacken för att den skulle svartmåla muslimer och ge den israeliska staten handlingsfrihet, liksom att den skulle bidra till den nya världsordningens ankomst, New World Order (NWO), i vilken en världsregering styr hela planeten och alla folks olikheter jämnas ut, i en skenbar frihet som i själva verket är den yttersta och mest subtila formen av slaveri.

Enligt en undersökning som genomfördes av TV4 i samband med programmen tror så många som 18 procent av de svenska medborgarna under 30 att USA:s regering på något sätt var inblandad i attacken. Den procentsiffran säger naturligtvis inget närmare om graden av tro, och sannolikt är det inte så väldigt många procent som tror på de allra knäppaste teorierna, men likväl tyder denna procentsats på att nästan en femtedel av landets ungdomar har så låg tilltro till nyhetsförmedling och rapportering kring en händelse av denna vikt att de är beredda att ifrågasätta själva grundvalen för den.

Det är en sak att förneka al-Qaidas existens, och en annan att påstå att det är en löst organiserad grupp, och inte en toppstyrd terrorkoncern. Det är en sak att mena att Bushregeringen missbrukade terrordåden för sina politiska syften, men en helt annan att påstå att den själv låg bakom attacken. Det är helt möjligt att, utifrån ideologiska motiv, förklara och förstå attacken och sätta in den i ett sammanhang som gör den begriplig. Olika premisser leder där till olika slutsatser, som alltid då värderingar också ligger bakom ens uppfattningar. I Sverige pekade våra opinionsbildare med hela handen på USA:s politik, oljetörsten och förtrycket av tredje världens massor som förklaring till att dessa terrorister, som i deras ögon då snarast framstod som ett slags revoltörernas avantgarde, valde att attackera den tydligaste symbolen för kapitalistisk och västerländsk överhöghet, de högsta tornen i den viktigaste staden. Det var en extremt förklarad bild, som helt bortsåg från våldsverkarnas egen sociala bakgrund, deras egen ideologiska övertygelse och drivkrafter som kanske inte låg så väldigt nära den svenska kultursidesvänsterns som de i förstona trodde eller hoppades. I efterhand har bilden också nyanterats. Ingen kan längre med trovärdighet propagera plakatmässiga åsikter som att terroristerna drevs av något slags rättspatos eller att det i islam finns något slags inneboende ondska som skulle räcka som motiv för detta "hat mot friheten".

Men den komplicerade världsbilden passar inte på löpsedlarna. Den skapar inga rubriker. Det långa, djupa samtalet och de kulturella processer som utvecklar sig över stora tidsrymder låter sig inte sammanfattas i ett kapitel i en skolbok. Tron på att det finns hemliga makthavare som konspirerar bak lyckta dörrar kan i det läget inge ett slags trygghet. Det finns någon som styr, en klan, elit, en klick, en camorra, som sitter bakom kulisserna och drar i trådarna. Tron på konspirationen ger tillvaron mening. Det är antagligen därför som så många av de beteckningar de själva sätter på sig har att göra med att "öppna ögonen", "se" och att vara "vaken". Det är en terminologi som har sitt ursprung i religiösa väckelseläror, och i sin moderna variant har de i hög grad sitt upphov i vissa grupper i USA, många gånger religiösa, antifederalistiska, millenaristiska och så tvärsäkra på sin sak som bara vidskepliga människor kan vara. I tider av kris och osäkerhet växer de troendes antal.

Något som varit särskilt anmärkningsvärt under början av 2000-talet är hur pass mycket av detta traditionellt högerextrema tankegods som tagits upp också av delar av vänstern. Det var givetvis hatet mot Bush och motståndet mot Irakkriget som bidrog till detta. Men också, vågar jag påstå, det allmänna famlandet efter en sammanhängande och meningsfull världsbild inom en vänster som tappat tron på sin egen utopi. Också en portalfigur som Naomi Klein rör sig anmärkningsvärt nära konspirationstänkandet när hon i sin bok *Chockdoktrinen* hävdar att "nyliberalismen" utnyttjat katastrofer för reformer som ytterst syftat till plundring av världen. Den ideologiska ensidigheten i hennes teser, och den banala iakttagelsen att stora katastrofer och omvälvningar också kan utnyttjas för olika typer av kupper, reformer och liknande, oavsett om de är av ondo eller godo, blir till ett slags världshistorieförklaring som genom att utelämnar

ELITERNAS RETRÄTT

det som motsäger den ligger anmärkningsvärt nära konspirations-tänkandets falskt kritiska teorikonstruktioner.

Idén att hemliga konspirationer ligger bakom historiens stora händelser är inte så gammal som man skulle kunna tro. Den moderna varianten av denna vidskepelse härrör i hög grad från tiden efter den franska revolutionen, och den fick en rejäl skjuts i och med det europeiska sammanbrottet i första världskriget. Det gamla dynastiska Europa bjöd, ironiskt nog, på ett slags transparens: alla visste vilka furstefamiljer som hade band till varandra, de politiskt motiverade äktenskapen mellan olika prinsar och prinsessor skedde helt öppet och med genomgående tydliga motiv. När det franska kungahuset sveps bort och stora delar av det välbekanta Europa uttraderas i de efterföljande krigen, förlorar tillvaron sina trygga och invanda konturer för kontinentens invånare. Något som ges ytterligare eftertryck av hur kyrkans makt utmanats av revolutionärerna, de första idéerna om medborgarskap spridits och med det ett sekulärt samhällsideal och som en följd av allt detta fulla medborgerliga rättigheter också för exempelvis judar.

Den franske prästen Abbé Barruel publicerade 1797 en historik över jakobinismen i vilken han förklarade historiens hemliga drivkrafter. De var Tempelherreorden, som officiellt upplöstes 1314, men som i hemlighet fortsatt att verka, under sin senare tid som främst Illuminati, men tydligen också som frimurare. Några år senare, 1806, hävdar en i övrigt helt okänd italiensk officer, Simonini, i ett brev till samme Barruel, att de verkliga makthavarna som gömmer sig bakom frimurare och Illuminati är inga mindre än judarna.

Man behöver inte googla länge innan det står klart för en att exakt denna urkonspirationsteori – att världens öden styrs av ett hemligt sällskap, bakom vilket judarna står – fortfarande har en helt förbluffande stor spridning. (Fast idag talar man oftare om "sionisterna" än om "judarna".) Vaken.se, som är den svenska "Sanningsrörelsens" viktigaste sajt, har exempelvis ett flertal trådar som behandlar Illuminatis världskonspiration, och kopplingarna till "sionister". Om någon tvivlar på att begreppet "sionism" idag i hög utsträckning förvrängts till att bli täcknamn för den judiska världssammansvärjningen är det bara att leta lite där. Visserligen ägnar de sig åt en återkommande advokatyr som går ut på att "det är inte alla judar som är sionister" och påståenden om att det inte alls är antisemitiskt att anklaga Mossad för något. Och det behöver det ju inte vara, men ser man till tankegångarnas djupare strukturer och de större sammanhang som de utmålade är det ganska uppenbart att den världsbild enligt vilken idag "sionisterna" styr och styrt världen sedan cirka 200 år är exakt densamma som kolporterades av antisemitiska reaktionärer under 1800-talet, och som fick sitt tydligaste uttryck i *Sions vises protokoll* – en bok som för övrigt hålls högt av David Icke, och som exempelvis Mohamed Omar menar borde ingå i skolundervisningen, precis som den gjorde i Nazityskland. En bok som än idag saluförs som dokumentär i flera länder i Mellanöstern, varifrån den sprids så långt bort som till muslimska länder i Sydostasien.

Att populärkulturen också exploaterar en del av dessa fantasiegående teorier är inte oväntat. Dan Brown har i sin senaste roman gett sig på just frimurarmytologin och anknyter, medvetet eller ej, till Barruels gamla kopplingar. Kan vi vänta oss att nästa roman av denne populära författare tar upp *Sions vises protokoll* på ett lika rafflande och lekfullt sätt? Troligen inte, men det ligger bara ett steg bort, och det vore konstigt om inte någon, åtminstone i de världsomspännande subkulturerna, tog upp den tråden.

Det brukar ibland sägas att "massorna" idag vaggas till sömns av underhållning och konsumtion. Kanske ligger det faktiskt något i det. Vi lever i en verklighet som tycks alltför hård och kaotisk. De

ekonomiska och politiska målen rör sig många gånger långt över huvudet på vanliga medborgare. Många av de mera optimistiska så kallade nyliberalerna tycks ganska okänsliga för det personliga lidande som blir följden när industrier slås ut och bygger dör.

Iakttagelsen att många tolkar och talar utifrån sina egna intressen har skapat en skepsis mot auktoriteter, som i grunden är sund. Givetvis bör detta tas tillvara och utvecklas i skolan. Givetvis kräver ett aktivt medborgarskap förmågan till kritiskt tänkande. Det handlar lika mycket om självbevarelsedrift som om samhällsbygge. Men hur ska detta kunna skapas, när redan lärarens auktoritet ska ifrågasättas? Vad är egentligen en auktoritet? Det finns så mycket vi tar för givet, så många auktoriteter vi förlitar oss på utan att ens tänka på dem som auktoriteter. Jag kollar inte upp att tunnelbaneföraren är nykter och sköter sitt jobb innan jag stiger ombord på tåget. Jag ifrågasätter inte matematikens grundvalar när jag ser om kassakvittot stämmer. Vi behöver ett gemensamt golv där vi kan mötas, det betyder en någorlunda riktig, eller åtminstone fungerande, världs- och självbild. Respekt för ett antal grundläggande regler och antaganden, utan att denna respekt upphöjs till dogmatik och avgränsas med tankeförbud. Förmågan att lyssna, att avgöra vilka argument som är relevanta, att inte fastna i detaljerna, att framföra våra egna argument utan att dras med av det egna önsketänkandet. Jag har själv en kort tid arbetat som lärare, och vet att man kan vara en fungerande auktoritet utan att vara auktoritär, och man kan lyssna på alla i klassrummet, skapa diskussion, säga emot och få både motugg och medhåll själv, på ett utvecklande sätt. Men grunden måste ligga i att man faktiskt läst samma texter, och att man, i stora drag, tror på samma verklighet.

Internet är en fantastisk möjlighet för nya röster att göra sig hörda. Också inifrån länder som Kina, Kuba och Iran skriver modiga individer om sin vardag på ett sätt som förklarar regimernas hårdhet och vardagslunkens, just vardaglighet. De bidrar till förståelse, utveckling och vänskap mellan människor som kanske aldrig annars skulle ha haft något med varandras världar att göra. Men samtidigt kan inte internetgemenskapen ersätta kritik, forskning, analys och verklig nyhetsförmedling. Alltför mycket av det som skrivs på nätet skrivs för de redan frälsta. Oavsett vilken liten grupp du tillhör kan du alltid hitta likasinnade på nätet, vare sig du tror på rymdödlor, nyttan av att dricka urin eller vill förneka Förintelsen. Vad som saknas idag, i ökande utsträckning, är däremot arenor där meningsmotståndare på allvar möts och tvingas debattera med varandra.

Att så många ungdomar väljer att inte tro på "auktoriteterna" utan istället vänder sig till konspirationsteoretiker, som många gånger har en mer rigid världsbild än de bespottade vanliga auktoriteterna, är en olycka. Det visar att den antiauktoritära upprorstradition, som vårdats så länge i ungdoms- och populärkulturen, och som gjort att lärare inte klarar av att motivera varför eleverna faktiskt måste läsa både *Iliaden* och *Hemsöborna* och lära sig räknesätten också haft destruktiva följder. Den kommersiella valfriheten är naturligtvis ingen verklig frihet. Men lika lite är det reflexmässiga motståndet. Bildning ger större möjligheter till tankefrihet och fruktbara associationer. Detta är det skolans plikt att ge, kanske särskilt till dem som inte värderar det, för det är troligen de som är i störst behov av det. Och så lite enkla, grundläggande levnadsregler, som också kan fungera i det offentliga rummet: den som ger kritik måste själv tåla kritik, den som påstår något måste motivera sig, den som säger något måste också svara – och, ännu mera klassiskt: känn dig själv. Men vad det innebär tar en livstid att utrona.

Torbjörn Elensky är författare. Hans senaste bok är *Luisas tupp. 100 kubanska bilder*.

FOTO: BEN CURTIS/AP

Demokrati på nätet

Bloggarna har blivit en både lokal och global maktfaktor. När politiker och stora bolag försöker hindra utvecklingen på nätet ställer de sig i vägen för en ny medborgarrörelse.

Av Lotta Gröning

Nätet har börjat leva sitt eget liv. Bloggarna har utvecklats till en ny folkrörelse, och den är global. Utvecklingen har gått snabbt. Bloggarna är inte en gammal företeelse, i media slog bloggfenomenet igenom först under 1999. Året därpå ökade antalet bloggare markant och 2002 började de spela en roll i det politiska livet i USA. Det verkliga genombrottet för kommunikationstekniken i politiken stod Barak Obama för i presidentvalet 2008. Via mobiltelefonen och nätet ringade han in sina väljare och fick en personlig kontakt med dem och vann valet.

Över hela världen finns bloggare som skriver om sin vardag. Det handlar om allt från triviala vardagshändelser till extrema fanatiker. Vissa kallar internet för ett otänjbart monster där människor ägnar sig åt det mest absurda. Visst finns det problem. Tanken med nätet var aldrig att folk fritt skulle kunna ladda ner barnporr eller ta livet av sig framför webbkameran inför hundratusentals internetanvändare.

Utan tvekan är bloggarna idag en maktfaktor att räkna med. Friheten på nätet skapar engagemang och ger möjligheter. Bloggare kom från ingenstans skapade sig en maktposition, och idag bloggar flera av världens mest inflytelserika personer. Det är modiga bloggare som i många länder dessutom skriver med fara för sitt eget liv. I Kina trotsar de regimen och kräver demokrati. Många bloggare fängslas för det. I Iran har demokrati-rörelserna blivit alltmer uppkopplade. Iran tillhör de mest blogg-täta länderna i världen. En av inspira-

törerna till den iranska bloggsfären är Hossein Derakhshan som var den första som började skriva på persiska i sin webblogg. Han kallades för "the bloggfather" och levde utomlands i fler år. 2008 återvände han till Tehran och arresterades snabbt anklagad för att vara spion för Israel. Han sitter fortfarande i fängelse. Bloggare är farliga för totalitära regimer som gör allt för att stoppa friheten på nätet, men uppfinnelse-rikedomen är stor när det gäller att hitta nya lösningar att föra ut sitt budskap. Berättelserna från vardagens förtryck kommer på Twitter, på You Tube eller från någon IP-adress som inte går att spåra. På Kuba har bloggarna vågat ta ett steg till, de skriver inte bara om förtrycket de upplever, de börjar hålla föreläsningar också.

Men bloggarna kan också vara besvärliga i demokratier. Det är inte längre den etablerade makteliten som sätter dagordningen. Det är besvärande för många som alltid haft makten i sin hand. De försöker ständigt tona ner bloggarnas betydelse till exempel genom att kritiserar dem som både oseriösa och ointressanta. Makteliterna försöker också själva ta över bloggen som verktyg. De politiska partierna skapar egna bloggforum där de försöker hålla debatten i styr och där det alltid finns åsiktspolis som mobbar ut ovälkomna besökare.

Bloggvärlden är brutal genom att det går att skriva anonymt och att många släpper alla spårar. Den finns en blogg-pöbel som är oerhört obehaglig.

Internet öppnar många dörrar och ifrågasätter gamla strukturer. Micael Dalén som är professor vid Handelshögskolan i Stockholm

ELITERNAS RETRÄTT

har skrivit en bok om dagens samhälle och de faktorer som styr vårt tänkande. Han kallar boken *Nextopia* och samhället vi lever i Förväntningssamhället. Dagens ungdomar är helt inriktade på framtiden, menar han, de har ingen historia och du är aldrig bättre än din nästa grej. Allt är möjligt, vi kan få vad som helst, när som helst och var som helst. Det är internet som har öppnat dörren till ett gigantiskt konsumtionssamhälle, där det finns 228 000 träffar på att köpa popcorn och fem miljoner träffar för att dejta online. Dagens ungdomar kallar han för generation Boss som förväntar sig ha kontrollen, de tror sig kunna skapa en bättre värld och göra de bästa valen.

För dagens ungdomar är internet frihet. Det är främst de yngre generationerna som driver på utvecklingen och kräver sin rätt på nätet. Många är villiga att delta i kampen om makten över den nya informationstekniken. Det är en kamp som pågår mellan en målmedveten nätgeneration och maktstrukturer som staten, rättsväsendet och storföretagen.

Nätmänniskan slåss för individens integritet, mot statens överhöghet, för att slippa bli registrerad för sina handlingar på nätet. Lagförslag som Ipred och FRA är farliga, anser många unga som lagt ut sina liv på nätet. De vill vara ifred.

Rick Falkvinge, partiledare för Piratpartiet, liknar kontrollen över nätet med det gamla Östtyskland. "De kräver rätten att lyssna på allt som folk gör på nätet: dejtar, bokar resor, surfar porr och pratar privat. I Sverige har skivindustrin redan krävt att få självständig tillgång till det övervakningsdata som uppstår när våra mobiltelefoner blir statliga spårsändare, så att de kan kartlägga både hur vi rör oss och vilka vi pratar med. Och ja – det var faktiskt precis så det var i Östtyskland."

Piratpartiets ordförande spår en dyster framtid om storföretag och politiker får kontroll över informationstekniken. Då får vi ett övervakningssamhälle som är värre än något som kunnat beskrivas i romanform, skrev Rick Falkvinge i en artikel i *Aftonbladet*.

Piratpartiet är det mest spännande som hänt i politiken på årtionden. De utmanar det gamla partietablissemangen med kärnfrågor om frihet och demokrati. Piratpartiet är intressant också för att de har nätet som bas. Det behövde inte media för att vinna sina valjare utan organiserade sina framgångar via nätet. Ilskan mot det gamla maktablissemangen nådde sin kulmen när domen mot Pirate Bay offentliggjordes. På två dagar fick Piratpartiet 40 000 nya medlemmar, de lyckades sedan också få en plats i EU-parlamentet. Partiet kallar sig för den nya medborgarrättsrörelsen. Deras styrka är att de bryter gamla strukturer och kräver nya lösningar som är anpassade efter modern teknik.

När tre unga killar startade The Pirate Bay sa Martin Fredricsson, en av initiativtagarna, att piratkopiering är en positiv kraft och vi skiter i hur det går för skivindustrin. Uttalandet slog ner som en bomb. Inte bara bland maktablissemangen som försvarar sina ekonomiska intressen utan också bland en hel generation av datanördar. The Pirate Bay inspirerade människor över hela världen. Det blev snart solklart att ungdomarna såg illegal nedladdning av filmer och musik som en rättighet.

De stora bolagen som bevakade sina upphovsrätter började räkna pengar när skivförsäljningen minskade och miljarder försvann ut i fjärran. Jakten på illegala fildelare började. Statsapparaten grep förstås in med fler poliser, hårdare lagar och fördömande politiker – allt i syfte att stoppa otyget.

Från bolagens sida fanns ingen självkritik och inte heller diskuterades det faktum att internet är ett verktyg som människor använder för att underlätta sin vardag. Nätet lanserades en gång i tiden som fritt och demokratiskt och för ungdomsgenerationen är det själv-

klart att det som finns där är till för alla. Vi har en generation som har sitt liv på nätet – allt från den intimaste sexdebuten till kontakter och jobb. Fildelningen är bara en del.

En kille berättade att han köpte och samlade på filmer. Han hade ett bibliotek i källaren med över 300 filmer. Men när han skulle se en film laddade han ner den på nätet. Det är ju betydligt enklare än att springa ner i källaren och leta, var hans självklara slutsats.

Det som inte heller lyftes fram i debatten är det faktum att de allra flesta illegala fildelare är beredda att betala för sin nedladdning. Men de stora bolagen, politikerna och rättsväsendet tänkte aldrig på lösningar utan var helt inne på att jaga "bovar". När Rick Falkvinge talar låter han som en tidig Hjalmar Branting. Precis som när arbetarrörelsen vid förra seklet krävde inflytande och rättvisa, kräver Piratpartiet detsamma. Det handlar inte om pengar, säger Rick Falkvinge. Det handlar om kontroll över kultur och kunskap. Om medborgarna istället för storföretagen och politikerna tar kontrollen över informationssamhället då blir det revolution, säger Falkvinge.

Ungdomsgenerationen hänger på. Kampen om nätet handlar om att få vara i fred i sitt privatliv, om inflytande och rättvisa. Filippa som är 18 säger att politiker är som krokodiler. De är stora i käften och har inga öron. Det är lätt att förstå upprördheten. Det är löjligt att försöka stoppa en teknisk utveckling och ändra ett livsmönster.

Slaget om internet har bara börjat. Det är många som vill ha ett finger med i spelet. När domen mot The Pirate Bay offentliggjordes blev det en världsnyhet. Den toppade såväl CNN:s som BBC:s och Sky News hemsidor. Domen blev också ett av de största samtalsämnena i blogg-världen. BBC frågade på sin hemsida om läsarna ansåg att domslutet var rättvist. Efter bara en och en halv timma hade de fått in 100 kommentarer. Majoriteten ansåg att domen var felaktig.

The Pirate Bay-domen är bara en av många strider om nätet. Det finns fler avskräckande exempel. Sökmotorn Google, till exempel, som länge satte en ära i internet som medel för frihet. Sedan började kapitalet tala sitt tydliga språk, Google ville in på den kinesiska marknaden men förutsättningen var att de accepterade censur. Kina fick rätt att filtrera bort kritik mot regimen.

Googles eftergifter för Kina och domstolsbeslutet mot Pirate Bay är tragiska bakslag. Google valde marknaden framför demokratin, men är nu på väg att backa. Sökmotorn har utsatts för cyberattacker som syftat till att ta sig in på kinesiska människorättsorganisationers e-postkonton som tillhandahålls via Google. Där går en gräns för företaget.

Det svenska rättsväsendet med internationella storbolag i ryggen ställde sig på bolagens sida och försöker stoppa den tekniska utvecklingen genom att straffa fyra killar som utnyttjade den teknik som finns tillgänglig. En friande dom hade mycket snabbt tvingat fram en tidsenlig upphovsrättslagstiftning, där artister och författare får betalt för sitt arbete.

Tekniken kan inte stoppas. Nu kommer en ny utveckling med stormsteg och det handlar om allt från anonyma tjänster till krypterade sajter. Redan idag finns tekniken som gör det omöjligt att spåra IP-adresser. Internet påverkar vår vardag. Först trodde några att det var en övergående fluga. Sedan konstaterade bland annat ekonomerna att den nya tekniken inte skulle innebära några större förändringar för tillväxt och ekonomisk utveckling. Men nu börjar IT-ekonomin få genomslag i tillväxtsiffrorna. Den utvecklingen kommer att påverka våra liv. Precis som nätverksbyggandet och de många små samhällsentreprenörerna kommer att påverka demokratin.

Lotta Gröning är fil dr i historia, författare samt krönikör i *Expressen*. Hennes senaste bok är *Sanning eller konka*.
Mona Sahllins politiska liv.

När medierna sviktar

Publiken för nyheter av alla slag minskar. Det drabbar särskilt tidningarna som länge såg som sin uppgift att informera medborgarna om nationella och internationella händelser. Med nätet gynnas individen som står utanför den politiska klassen.

Av John Lloyd

I slutet av förra året, i BBC:s samhällsprogram *Newsnight*, riktades en utmaning mot den demokratiska statens institutioner. Den kastades fram, som om det bara handlade om att genomföra en välbehövlig reform, av Simon Cowell, skapare av och huvuddomare i *X Factor*, ett av de mest populära programmen i brittisk tv. I denna roll har han i direktsändning samlat många miljoner människor, en publik tv aldrig mer trodde man skulle kunna komma upp i, för att se, bedöma och rösta om talangerna hos dem som vill vinna ära och rikedom genom sitt framträdande.

Cowells idé är att underställa stora frågor om offentlig politik och politiska beslut samma behandling som stjärnorna in spe i *X Factor*. Cowell själv föreslog ett program om brittiska truppers fortsatta engagemang i Afghanistan. Ett beslut om Lissabonfördraget hade också varit naturligt – särskilt som regeringens utlovade folkomröstning inte kom till stånd. Båda dessa frågor skulle presenteras kortfattat, diskuteras – och sedan röstas om. Brittiska trupper i Afghanistan – ja eller nej? En ny konstitution för EU – för eller emot? Cowell menade inte att detta skulle ersätta debatter i parlamentet eller regeringsbeslut. Men om det blev framgångsrikt, och det visade sig finnas en stor majoritet för låt oss säga en reträtt ur Afghanistan, skulle omröstningen bli en tungt vägande faktor i den politiska beslutsprocessen. Det skulle införlivas i mediernas kommentarer och tas upp varje gång brittiska styrkor drabbades av ett bakslag, med sårade eller dödade soldater. Folket skulle ha talat – direkt. Demokrati skulle till sist ha visat sig vara en enkel sak: en kort överblick av frågan, omröstning – klappat och klart. Nästa problem!

Ett sådant förslag skulle, fram till det senaste decenniet eller så, ha tett sig exotiskt. Den amerikanska filmen *Network*, gjord 1976, visade hur en halvtokig nyhetsuppläsare vann berömmelse som profet för social anomi och folklig vrede genom att mana ett frustrerat folk till handling: hur briljant den än var mottogs den som en satir, ett blottläggande av trender och möjligheter, inte som en seriös beskrivning av samtiden. I kontrast till detta är Cowell, som är fantastiskt framgångsrik och har blivit enormt rik på sina projekt, helt seriös. Detta, menar han, är den väg som både televisionen och politiken bör gå.

Förslaget kommer att få stort stöd av teknologins och marknadens utveckling. Under det kommande decenniet står skärmen redo att bli mediernas medium – med förmågan att för tittarna presentera allt från böcker över tidningar till musik och dramatik av alla slag, sociala nätverk och näts alla andra resurser. Man behöver inte tro att detta kommer att krossa alla andra former: i själva verket har dessa – däribland böcker, teater, konserter och till och med bio – alla tenderat att blomstra under televisionens epok. Men de kommer att tydligare underordnas det dominerande mediet, och i högre grad tvingas anpassa sig till det. Tidigt på det nya året förutsade Jonathan Rosenberg, teknologisk chefsstrateg på Skype, att "varje tv snart utan tvivel ... kommer att ha inbyggd Wi-Fi, webbkamera och mikrofoner". Detta innebär att de skärmar vi har framför oss på jobbet, hemma och i våra händer kommer att ta alltmer av vår uppmärksamhet i anspråk och i allt större ut- »

GLAMOUR

**Women
of the
Year!**

**12 Winners
Give You
Life Advice**

**Bonus:
Rihanna
Finally
Opens Up**

**Relax!
7 Reasons
Guys Love
You Just
the Way
You Are**

**Michelle
Obama**

**Looks Back on Her
Big Year—and Answers
Your Questions**

**Easy
Beauty
Tricks**
Three-Minute
Miracles
Inside!

**39
Cutest
Holiday
Outfits for
Your Body &
Budget**

Genius

Att vara Michelle med hela världen - hur känns det?

sträckning bli vårt sätt att förhålla oss till den värld som inte utgörs av våra kolleger, vänner och familjer. En del av den värld som skärmen i allt högre grad kommer att förmedla är politiken: politikens presentation på skärmen kommer att bli mer fullständig. Och detta innebär att de som bidrar med innehåll till skärmarna kommer att få större makt. Under några decennier har de konkurrerat om makten med de politiska klasserna och den finansiella sektorn: efterhand som skärmen blir alltmer allstädes närvarande och allkompetent, kommer den att diktera villkoren för en politisk sfär som då inte lär ha många andra sätt att föra ut sina budskap.

Cowells projekt passar exakt in i denna utveckling. Televisionen

har redan orsakat en väldig förändring i politikens värld, vad gäller framställningssätt, polemik, debatt och vad som definieras som framgång: men i de flesta avseenden har den behållit en motvillig respekt för demokratins traditionella institutioner – som parlament och partier, regering och opposition. Om Cowell skulle få sin vilja igenom, om ett program produceras som drar publik och inverkar på det politiska livet, så kommer medieversionen av hur politik bör bedrivas – med omedelbara svar, fullständiga avslöjanden när så krävs och val baserade på mediernas egen analys – att ha vunnit en stor seger, framför allt genom att se till att mediernas tempo blir politikens tempo.

Massmedierna håller på att överge politiken så som den konventionellt har praktiserats i mogna demokratier – i Västeuropa, Nordamerika och ett par andra fall (som Australien/Nya Zeeland) – sedan rösträtten utvidgades till alla vuxna medborgare i början av förra århundradet. Den demokratiska politikens praktik, ofrånkomligen långsam jämfört med den högt uppdrivna takten i medielivet, har blivit allt svårare att förena med de moderna mediernas natur – särskilt som så många av de mest populära programmen (i likhet med *X Factor*) är baserade på snabbval från miljoner tittare. Politik kan förpackas som underhållning – Cowells idé är ett långt gångt erkännande av detta. Men det måste vara på mediernas villkor.

Mediernas framtid, i likhet med all framtid, är osäker. Men vi har tre aktuella, fungerande exempel på hur denna framtid skulle kunna se ut. Detta är de politiska bloggarna; de framgångar som politiskt engagerade värdar för diskussionsprogram i radio och tv, särskilt inom den amerikanska högern, haft när det gäller att definiera politiken; och fallet Italien.

En anekdot kan illustrera det förstnämnda. Under sin första tid som president i januari förra året besökte Barack Obama Vita husets pressrum för att hälsa på reporterna – ett inofficiellt besök. Men en reporter från webbsajten *Politico* pressade honom om hans val av försvarsminister – William Lynn – som varit lobbyist för militärföretaget Raytheon och därmed tycktes strida mot presidentens eget påbud att inte anställa ämbetsmän med nära anknytning till storföretag eller lobbygrupper. Obamas reaktion på Jonathan Martins fråga om hur han kunde förena det ena och det andra var – enligt Martin – ”att avbryta med ett menande leende. ’Alltså’, sade han, ’jag kommer hit för att hälsa på. Se nu vad som händer. Jag kan inte fortsätta att hälsa på och skaka hand med er om jag blir grillad varje gång jag kommer ner här... Så kom igen nu’, sade han, med tydligt irriterad röst. ’Vi kommer att ha en presskonferens där ni kan ställa vilka frågor ni vill. Just nu ville jag bara hälsa och presentera mig för er – det var allt jag försökte göra.’”

Politico, som namnet antyder, är en webbsajt helt ägnad åt politik: dess utgivare, Robert Allbritton, sade i en intervju i *New York Times* när sajten grundades för tre år sedan att ”Tidningar måste vara allt för alla. På nätet finns det ingen enskild sajt som levererar allt. Det bryts ner till små underavdelningar av intressen och lockar människor som är lidelsefullt intresserade av ett visst ämne.” Och som den nämnde reporterns uppträdande visar ser man få gränser mellan inofficiellt och officiellt.

Den (mycket mer anspråkslösa) brittiska motsvarigheten, och den mest populära politiska webbsajten, är *Guido Fawkes*, uppkallad efter den katolske aktivisten som tillsammans med en grupp sammansvurna försökte spränga det engelska parlamentet i luften 1605, som en protest mot undertryckandet av katolicismen. *Guido Fawkes* mest uppmärksammade kupper har till stor del varit avslöjanden av verkliga eller påstådda sexuella affärer – mest välbekant den mellan förre vice premiärministern John Prescott och hans sekreterare. Den säger sig avslöja skandaler som vanliga politiska journalister – i maskopi med parlamentsledamöterna – förtiger, och hävdar att allmänheten har rätt att få veta vad de som avlönas med offentliga medel och har i uppgift att stifta lagar sysslar med vid varje tidpunkt.

I denna uppfattning befinner sig de politiska webbsajterna och bloggarna i samklang med aktiviteterna bland ”medborgarjournalister” – de som rapporterar, vanligen till etablerade medier, vad de ser och hör. Dessa uppmärksammas mest när de rapporterar från krigsskådeplatser, eller från naturkatastrofer eller folkliga protester – som till exempel strömmen av e-post, bloggar och twitter från

demonstrationerna mot den iranska regimen. Men en medborgarjournalist kan också vinna berömmelse, och en viss rikedom, genom att råka höra en kommentar av en ledande politiker och rapportera den till en stor nyhetsorganisation – och därmed ytterligare sätta ut gränsen mellan vad som är officiellt och inofficiellt, offentligt och privat.

Vad denna trend illustrerar är att internet, i sin strävan att fånga dem som är ”lidelsefullt intresserade av ett visst ämne”, som Albritton på *Politico* formulerade det, håller på att dela upp tidningarnas sammanställning av ämnen i skilda teman – och ägna sig åt varje tema på ett långt mer fullständigt och påträngande sätt än tidigare. De outtalade eller uttalade överenskomelser som reglerat kontakterna mellan journalister och politiker betraktas ofta som korrupta – och överges. Tyngdpunkten ligger på att bevaka allt, utan några utrymmen reserverade för privatliv.

Framgångarna för amerikanska tv- och radiokommentatorer på högerkanten, vilka än så länge bara fått bleka imitatorer på andra håll, har ofta diskuterats – med rätta, eftersom det står klart att de utgör en betydande faktor i USA:s politiska liv. Dessa ”jocks”, med sin provocerande stil, vänder sig till en publik på miljoner som med

Michael Tomaskys formulering i *New York Review of Books* (22 oktober 2009), menar att ”landets ledande mediekkanaler i princip är statskontrollerade och lyder Obamas minsta

vink. De har helt kopplat bort NBC, CBS, CNN och så vidare ... miljoner amerikaner ... får sina ’nyheter’ enbart från kanaler som säger exakt vad de vill höra.”

Den mest ryktbara av dessa kommentatorer har varit Rush Limbaugh: numera har han överträffats (eftersom detta är

en mycket konkurrensbetonad bransch) av Glen Beck på *Fox News*, som gjort sig känd för att kalla Obama en ”rasist” med ”ett djupt rotat hat mot vita människor och vit kultur”. Dessa radioprogram och *Fox News* kompletteras nu av ett antal webbsajter, som *Newsmax* och *World Net Daily*. Idén bakom alla dessa inflytelserika medier är att hålla publiken i ett tillstånd av vrede och att tillskriva alla som hör hemma på politikens liberala sida – eller misstänks göra det – en mer eller mindre ondskefull strävan att dra in det amerikanska folket i en socialistisk eller kommunistisk mardrömsstat.

Kommentatorer på högerkanten har i hög grad fångat upp det republikanska partiets agenda – och ligger bakom Sarah Palins anmärkningsvärda framgång, som inte bars upp av vare sig erfarenhet eller kunskap utan av ren lojalitet mot högerens ideologi, tillsammans med en kraftfull projicering av en personlig historia och familjebild som gjord för folklig konsumtion. Vi i Europa uppfattar detta som ”mycket amerikanskt”, och det är det: men det vore fel att tro att det stannar där. Relationen mellan mediepolemik och politik har nått en ny nivå av intensitet.

Med det italienska fallet syftar jag på att den nuvarande premiärministern, Silvio Berlusconi, äger – vare sig det är av ekonomiska eller politiska skäl – sex av Italiens sju största tv-kanaler, landets största reklamföretag, dess största förlag, en ledande dagstidning och en rad tidskrifter. Något liknande skulle knappast vara möjligt i någon annan mogen demokrati: men innebörden av de förändringar som Berlusconi och hans närmaste medarbetare har åstadkommit lär komma att sträcka sig långt bortom den italienska halvön.

Under det kommande decenniet står skärmen redo att bli mediernas medium.

ELITERNAS RETRÄTT

Vad det handlar om, i korthet, är att mer eller mindre öppet kombinera en viss politisk stil med en till stora delar undergiven medieapparat. En del av detta är flagrant och skulle – så långt fram i tiden någon rimligen kan se – förkastas i andra stater, utan tvivel av journalister men också av de flesta politiker. Till detta hör undertryckandet, på de kanaler som ägs av Berlusconi och två av de tre statliga kanaler (RAI) som han kontrollerar, av de flesta nyheter som är besvärande för premiärministern – till exempel, sommaren och hösten 2009, den utdragna skandalen kring hans affärer och orgier.

Kontrollen över all denna mediemakt har emellertid tillåtit Berlusconi och de högerpolitiker som stödjer honom att utveckla en mediefierad politik som är mäktigare och mer sofistikerad än i de flesta andra stater. Högerens personligheter och teman anpassas till tv-formatet, både i sina tidsscheman och i sättet att presentera dem. Det ledande partiet, Forza Italia – som nu gått samman med Alleanza Nazionale i en grupp kallade Popolo della Libertà (Frihetens folk) – skapades till stor del av chefer och ledande personer på Berlusconis företag Mediaset, och förblir ett forum för gigantiska och i hög grad visuella massmöten, med en iscensättning som hämtat mycket från tv-mediet. Både politikerna i Berlusconis koalition och de journalister som är positiva till den besvarar angrepp från vänstern och andra genom att anklaga sina angripare för negativism, förtal och bristande patriotism.

Silvio Berlusconis dominans beseglas av hans väldiga förmögenhet – och hans utnyttjande av denna förmögenhet för att föra fram sitt eget parti, stötta sina anhängare och köpa sig fri från problem med rättvisan. Rikedomens roll är ännu mer uppenbar i den amerikanska politiken – mycket stora personliga förmögenheter användes och används fortfarande för att backa upp både Barack Obama och den så kallade "Tea Party"-rörelsen: i andra demokratier är rikedom mindre synlig och inte lika inflytelserik. Men i de stater som är mer eller mindre autokratiska med demokratiska inslag – som Ryssland och andra forna kommuniststater – är giftermålen mellan pengar och medier många och ofta produktiva för dem som är med och arrangerar dem. Det är också svårt att tro, om och när en flerpartidemokrati växer fram i Kina, att de nyrika inte kommer att spela en ledande roll, genom medier och pengar, när det gäller att bestämma dess utformning. De har alla mycket att lära sig av Berlusconi och det italienska exemplet, liksom av USA:s "shock jocks".

När nya trender växer fram går samtidigt andra tillbaka. Publiken för nyheter av alla slag minskar: tv:s nyhetsrapportering, fortfarande den främsta källan till nyheter för de flesta medborgare i utvecklade stater, ser nu sin publik minska. Mer dramatisk är läsarförlusten för tidningar i den utvecklade världen – en förlust som redan krävt en del uppmärksammade offer, och kommer att kräva fler i år. Tillbakagången för tidningarna är särskilt viktig eftersom de är de främsta rapportörerna om vad som pågår i varje enskilt land. De flesta nyheter sammanställs av tidningsreportrar och redaktörer; de flesta agendor fastställs av tidningar; de flesta nyhetskommentarer förmedlas av tidningarnas kommentatorer.

Tidningen, som i någon form existerat i fyra århundraden men i sin nuvarande form i omkring hundra femtio år, utvecklades i mycket stor utsträckning som ett medium för politisk polemik, och i andra hand för nyheter. Genom skapandet av en tidning inom "etablissemangen" – *Times* – i Storbritannien vid mitten av 1800-talet, och med den omorientering mot balans, politisk neutralitet och objektiv analys som pressen i USA genomgick i början av 1900-talet, fann journalistiken en ny, mer oberoende och mer respektabel uppgift – som bevakare av betydelsefulla nationella och internationella händelser och som medborgarnas guide till välinformerade och rationella po-

litiska beslut och en samhällshållning. Tidningen under 1800- och 1900-talet var ett medium för politik – för radikal och liberal politik, och för det konservativa etablissemangets politik. Den var det sätt på vilket representativ politik – särskilt parlamenten, och andra råd och församlingar – både rapporterades och offentliggjordes. I allt högre grad blev den (och har förblivit) en blandning av information, omdiskuterade frågor och förströelse med syfte att tilltala medborgarna.

Under en stor del av 1900-talet följde den bredare pressen elitpressen när det gällde att rapportera – om än mer livfullt och mindre detaljerat – om den politiska världen. Idag bortser man i stor utsträckning från detta till förmån för underhållningens värld – eller så förvandlar man politiken till underhållning.

Medan tidningar gynnar det politiska kollektivet och tv den politiska individen – båda dera inom den etablerade politiska klassen – så gynnar nätet individen som står utanför denna klass. Nätet är mediet för jag- eller vi-politik: en plats där medborgaren eller den självskapade gruppen kan smäda (för det mesta) det politiska etablissemangen och föreslå eller kräva lösningar som gäller deras egna omedelbara behov och önskningar. Nätet, som man ofta säger, bemäktigar de relativt maktlösa.

Men det bemäktigar också de absolut mäktiga: och här utgör Obama återigen ett exempel. Sedan han valdes har många medlemmar i det team som backade upp hans kandidatur flyttat in i Vita huset, som medlemmar av presidentens stab. Detta team har tagit presidentens kommunikationer till en ny nivå på (bland annat) två viktiga sätt. Högkvalitativa fotografier av presidenten är numera mer intima och synbart spontana än någonsin tidigare. Den andra och större innovationen är att dessa bilder sprids inte bara på traditionella vägar som via nyhets- och bildbyråer, utan direkt över nätet – fritt. Därmed har man skapat en nära länk mellan presidenten och väljarna – genom den intima bildens medium, och genom nätet. Det som saknas är den traditionella mellanhanden: nyhetsmedierna – i detta fall oberoende pressfotografer.

Det går längre än så – fotografiernas intimitet kompletteras med intima avslöjanden. I en gemensam intervju med *New York Times* i oktober 2009 diskuterade Obama och hans hustru Michelle, till synes öppenhet, tillståndet i sitt äktenskap; medan Michelle i en separat intervju med *Glamour Magazine* talade om hur det kändes att vara landets "första dam". I båda fallen gick paret längre än vad som tidigare varit regel i blottandet av privatlivet – ett erkännande av att det är i denna riktning som medierna går. Massmediernas reträtt från politiken, utformningen av politiska debatter och politiska personligheter som underhållningsstoff, politikens förvandling till ett nischämne för specialister, kravet på den politiska världen att anpassa sig till medievärldens tempo och de förebilder som dessa trender ger länder som bara delvis, eller ännu inte, är demokratiska – allt detta hör till vår tids viktigaste tendenser.

De står också under utveckling: ännu kan vi inte veta till vad. Det har varit en trosartikel, tidigare gemensam för konservativa, liberaler och demokratiska socialister, att medborgarna behöver balanserade, rättvisande och objektiva nyheter och analyser, likaväl som motstridiga åsikter, för att vara fullvärdiga medborgare. En del av befolkningen – en mycket liten del, som är "lidelsefulla" inför politik – har aldrig varit mer välförsedd. För dem som inte är det, sviktar nu de medier där de hade kunnat finna rimliga redogörelser för det politiska livet.

John Lloyd förestår Reuters Institute i Oxford och är medarbetande redaktör för *Financial Times* och kolumnist i *La Repubblica*.
Översättning: Jim Jakobsson

Måste du äta alla marshmallows på en gång, eller kan du hålla dig?

Antielitismens höga pris

Åsiktsetablissemang i Stockholm är radikalt antielitistiskt.
Men vanliga människor vill inte skicka sina barn till oskickliga
lärare eller läkare.

Av Nathan Shachar

Det fanns en tid då "det lilla ordet *lagom*" gärna serverades som förklaring till Sveriges blomstring. Det var inte bara vårt språk som i denna svåröversättliga term besatt en unik resurs. Själva lagomheten var vår livsluft, ett tempererat rum där exportnoteringar och välfärdsindex sköt i höjden som bönstjälkar. Sverige var en oas av måttlighet i en värld av irrationella, skjutande och vilt gestikulerande utlänningar.

Idag ter sig detta lika antikverat som någon av Jules Vernes framtidsvisioner. Men det var inte alldeles osant. Svenskarna gjorde ett antal kloka val under 1900-talet. Visst överdrevs vår förträfflighet av välfärdens apostlar. Andra européer demokratiserade sjukvård och utbildningssystem efter liknande recept och mycket av det vi inbillade oss var unikt fanns på andra håll, minus de ideologiska fanfarerna.

Idag hör man sällan den trivsamt belåtna lagom-förklaringen. Efter det öppna, rimliga och framtidsglada 1900-talet är Sverige tillbaka i 1800-talet, ett alltmer statiskt privilegesamhälle där intolerans och förbenad konformism präglar huvudstadens åsiktsliv.

Lagomheten är inte det nya rikets ledstjärna. Nyckeln till Sverige heter återigen rättroghet. Positionerna har skiftat, men den hunsnade och strykrädda uppslutningen kring de rådande budorden är prima 1800-tal. Några exempel på galenskaper som går igen – ställda på sitt huvud:

Experimentierande bildkonst ansågs samhällsfarlig i det gamla

Sverige. Dess utövare trakasserades. Idag spottar och fräser konstpåvarna med samma frenesi över den föreställande konsten!

Ett profant ord om Jesus renderade syndaren åtal och bannlysning. Idag går biskopar och präster gladeligen med på att kalla Jesus för böge eller revolutionär för att behaga konvensansen. För ett praktexempel, se tidningen *Metro*, 3/1-10, under rubriken "Teolog: Jesus var böge!". Den förvirrade artikeln innehåller inga bevis alls – det finns ju inga – men ett par skräckslagna teologer, inklusive ärkebiskopen, försöker vara till lags: "Jo, det kan mycket väl ha varit så!"

Sexualskräcken och pryderiet i det gamla Sverige närmade sig det sjukliga. Nakenbilder och kärleksdikter ledde till åtal och utstötning. Skolor och militärförläggningar spred skräckpropaganda mot sinnlig kärlek. Och så lappkastet, på en generation, till våra dagars lika feberaktiga sexfixering. Hur den kommer att forma familjeliv och emotionell *outlook* för morgondagens tonåringar är kanske för tidigt att säga, men nog rör det sig om en rubbning.

Den svenska fördomsfullheten och avogheten visavi främmande personer och kulturer var grundmurad. Dagens paniska skräck för att alls resonera kring invandringens utmaningar är naturligtvis inte den gamla rasismens sunda motsats, utan dess komplexfyllda maskering.

Oscar Levrentins berömda dikt "Folket i Nifelhem" handlade om svenskarnas blyghet, om ett uppdämt kontakt- och ömhetsbehov som sällan fick utlopp. Behovet av närhet hölls i schack av ängslan för att göra bort sig och dra skvaller på sig. Idag får man freda sig mot »

ELITERNAS RETRÄTT

alla kletiga bekännelser och fabricerade bikter från krönikörer, medie- och showbiz-figurer. Politiker som ryggar för att duka fram hjärta och njurar till allmänt beskådande får hjälp av coacher att övervinna skruplerna och "visa sårbarhet". Från ordknapp stolthet till döds till ett offentligt liv renons på all värdighet – i ett enda kliv.

Samma kusliga kast mellan extremer präglar vår syn på eliter; på prestige-, rang- och maktrelationer mellan samhällsgrupper. Den gamla svenska titelsjukan fick främlingar att slita sitt hår. Myriader petiga distinktioner upprätthölls också i talspråk mellan förste, andre och tredje tillförordnade, biträdande, ställföreträdande, extra ordinarie och vice kanslister, amanuenser och underlydande i byråer, verk, kontor, skolor, skrän och privata företag. I varje skifte skulle rangrullan fram, så att det blev klart vem som kunde göra anspråk på den andres underdånighet och lyfta hatten i rätt vinkel. Men den sunda reaktionen slog – återigen – över i en absurd saltomortal. Från det rimliga upproret mot titelfjäsk och bördsmarkeringar i samhällslivet halkade vi i ett doktrinärt förnekande av faktiska olikheter. Efterhand blev det kontroversiellt – på sina håll förbjudet – att alls resonera kring olikheter i begåvning, duktighet, böjelser och kön.

I vår gymnasielärobok – kring 1970 – fanns en artikel om meritokrati. Detta möjliga framtidsställstånd skisserades med stor oro, för att inte säga bävan. Efter att de orättfärdiga klassprivilegierna jämnats ut krusade redan nya ojämnheter den släta ytan. De duktiga, befriade från klassamhällets skrankor, skulle rent av kunna ta makten! Den science fiction-artade oron för detta nya elitvälde fick genomslag i en rad reformer som i sinom tid skulle lemlästa våra utbildningssystem och – med en HC Andersens sensmoral – öka klasskillnaderna.

I ett samhälle som ristat anti-elitismen på sitt banér är alla *a priori* lika snälla eller lika duktiga. Eventuella olikheter i beteende och prestanda skrivs på omgivningens konto. För den som lever under sådana stjärnor är det lika missriktat att premiära duktighet som att bestraffa våld och lättja. Pedagogiska fiaskon måste kostymeras om till sociala missförhållanden. Änger, samvete och personligt ansvar, dessa urmodiga hävstänger som fått så många ostadiga människoliv på rätt köl, sätts ur spel. Det var när de mekanismerna bannlystes som skolan miste sin roll, unik i världen under 1950- och 60-talen, som fordon för social rörlighet.

"Eliter" är en besvärlig term. Numera, och inte bara i Sverige, rymmer den ofta bimeningar av fientlighet och ironi. De som säger "eliter" talar sällan om de duktiga, kloka, framstående och kreativa, utan om orättmätig makt. I sociologin refererar "eliter" numera nästan bara till inflytande, inte till kompetens. En elit är en faktor i en maktkonstellation, blott och bart.

Det stockholmska kultur- och åsiktsetablissemang som bringat eliterna i vanrykte är själv en elit i denna sociologiska mening. Dess gemensamma nämnare är inte vissa kunskaper eller färdigheter, utan en handfull åsikter, bland vilka det reflexmässiga agget mot eliter intar en central position. Ute i landet och utanför medievärlden förhåller man sig mycket vanvördigt till detta synsätt. Svenskar i gemen bejakar mästernickare, benådade lärare och skickliga läkare. De vill förstås inte – lika litet som de anti-elitistiska huvudstadsdebattörerna – att deras barn skall bli medelmåttor på sina yrkesområden.

Visst fluktuerar attityderna. I Skåne och Småland kan man notera en mer nordamerikansk inställning till den ekonomiska framgången och dess frukter: Njut dem med nöje! I Dalarna finns en påtaglig skepsis till akademiska titlar, medan Uppsala värderar sådana lagrar högt. Men överlag finns ingen folklig aversion mot duktighet. Om vi haft folkomröstningar om de nedrivande, anti-elitistiska skolreformerna skulle Sverige fortfarande varit ett framtidsland.

Det glödhet kontroversiella elementet i fråga om eliter är tävlan. Att tävla är mänskligt, i synnerhet tävlan med sig själv. Hos oss har tävlan kommit att uppfattas som ett brott mot det gemensamhetspatos som genomsyrar vår politiska jargong. Det är väl från början ett rent tankefel, kanske ett analogislut från idrotten. Min sporre är ju inte att kunna tyska bättre än tyskarna, utan bättre än jag kunde förut. Sådan nyttig strävan har sällan med rivalitet att göra. De som verkligen ligger i för att bli bättre på att snickra, skriva eller forska drivs inte av utsikten att överglänsa. Impulsen är att spänna den egna bågen, att se vad man går för. När anti-elitismen rör ihop ävlan efter kvalitet med ävlan efter makt missar den det väsentliga.

I sin nyårsreflexion i *New York Times* satt min favoritkrönikör Garrison Keillor på ett strandkafé i Florida, mått på lojt badliv:

"Människan är bäst till mods i sin heroiska strävan mot ett mål – om det nu är sanning, kärlek, litterär storhet, en oslagbar hand i poker, en tennispokal eller den perfekta salladen. För mycket avkoppling blir avtrubning. Eftersom vi är jägare. Så snart vi i fältt hjorten, rostat den och proppat oss fulla blir vi genast dästare och dummare."

Detta från en person med solid hemvist inom *the liberal left*, USA:s vänster! Lovsängen till människan som stövare, bäst när hon hålls alert och hungrig, vore otänkbar på en svensk ledarsida.

Att förneka duktigheten och dess betydelse för samhällets utvecklingsmöjligheter är särskilt fatalt för ett land som byggts på duktighet. Duktighet är inte IQ. Det är en annan sak, som svenskar varit bra på; att skjuta upp belöningen och jobba på för ett mål som inte är givet: att plugga vidare, att investera vinsten i företaget, att sätta in pengarna på banken. Det berömda marshmallow-experimentet visade hur fundamental denna form av tålmod är. Små barn lämnades ensamma med en godsak och blev tillsagda: "Du får äta upp den. Men om du väntar med att äta upp den tills jag kommer tillbaka skall du få två istället för en." Korrelationen mellan barnens resultat och deras resultat på högskoleprov femton år senare var starkare än sambandet mellan deras IQ och högskoleprovet!

Den mest avancerade form av marshmallow-stoicism jag känner till är de svenska proletärförfattarnas lärotid. Det finns i Eyvind Johnsons, Ivar Lo-Johanssons och Harry Martinsons tidiga alster knappt något som varslar om litterär storhet. Men de går hellre hungriga än överger sina drömmar. De önskar klassamhället all världens väg, men inte ens i sina mörkaste stunder förfaller de till anti-elitism i vår form. De har givit sig tusan på att de skall ha med sig ombord de grekiska gudarna, de franska verben och hela litteraturhistorien – allt det vi vräkt i sjön för att segla lättare.

Talibanerna sprängde inte Buddhastatyerna i Bamyán därför att buddhismen utmanade deras religiösa monopol. De gjorde det för att utplåna innehållsförteckningen över rikare kulturer. Sveriges myndigheter utförde ännu svårare illdåd, av samma skäl, under reformationen. Kalkmålningar tjärades eller kalkades över och ciserade reliefer hackades bort med slägga. Det fanns ingen tvingande religiös logik i detta. Holland reformerade sin tro utan bärsärkagång. Vi gjorde det igen för ett par decennier sedan, då delar av Stockholm och många provinskräkor förfulades av en klick ideologer. Ursäkten för illdåden var, som alltid, anti-elitistisk. Förövarna nöjde sig inte med att riva ned, de ville också asfaltera framtiden och hindra variationerna att spira i nästa släktled. Det som inte gick med betongdekret fick göras med läroplaner. Det är denna påvra framtid som är vårt lott idag.

Nathan Shachar är journalist och författare. Hans senaste bok är *The Gaza Strip. Its History and Politics – From the Pharaohs to the Israeli Invasion of 2009*.

Den ungerske författaren **Peter Nádas** är djupt påverkad av sin uppväxt i en kommunistisk diktatur. I hans författarskap rör sig handlingen mellan medvetenhet och omedvetenhet, mellan individ och kollektiv.

Av Bodil Zalesky

»Historia är en abstraktion«

I dagens Ungern betraktas Péter Nádas (f. 1942) som en av de riktigt stora författarna. Han har jämförts med exempelvis Mann, Musil och Proust. Han började som fotograf och har något av fotografens uppmärksamma blick för både helhet och detaljer märks också i hans texter.

Hans böcker har översatts till ett flertal språk. Hittills har fyra verk av honom kommit ut på svenska och ett femte kommer i vår. Nádas har tilldelats en rad internationella priser, bland andra Leipziger Buchmässens stora europeiska bokpris och Franz Kafka-priset.

BZ: Herr Nádas, jag har just läst er stora roman *Minnesanteckningarnas bok* och jag skulle vilja påbörja den här intervjun med några frågor kring den. Det är en väldig bok inte bara när det gäller omfånget och den verkar vilja skildra vad det är att vara människa på jorden.

PN: Nej, nej jag har aldrig velat befatta mig med vad det vill säga att vara människa. Jag har alltid velat hålla mig tätt intill den enskilda personen. Något som bara de stora ryssarna Pusjkin, Gogol, Tjechov och Tolstoj kunde. Redan som barn greps och fascinerades jag av deras människonärhet och människokärlek. Om detta att vara människa eller om mänskligheten i allmänhet kan man hålla vackra eller galna tal och sådant kan man också finna hos Gogol och Tjechov, men om den enskilda personen kan man inte göra det. Vi blir ofrivilligt genomlysta av den egna berättelsen och av den person vi skildrar.

BZ: Ni rör er på ett unikt sätt inuti romanfigurernas kroppar eller i ett skikt mellan det medvetna och det omedvetna hos romanfigurerna, så ter det sig för mig. På sätt och vis påminner den här romanen också något om en Thomas Mann-roman, men här har händelseförloppet förskjutits till ett djupare medvetandeskikt och samtidigt är det hela mera "hudnära". Och kroppen spelar en mycket viktig roll i romanen; som läsare har jag nästan hela tiden en känsla av att befinna mig inuti en annan kropp och jag upplever händelsekedjan genom denna kropp.

PN: Det är ömtåliga frågor ni går in på redan så

här i början. Ni rör vid de känsligaste beståndsdelarna i mitt arbete. Jag kan inte låta bli att ställa en fråga: På vilket språk har ni läst romanen?

BZ: Jag har läst den i Ervin Rosenbergs svenska översättning, en mycket lyckad översättning så vitt jag kan bedöma det utan att ha någon inblick i originalspråket.

PN: Det betyder att Ervin Rosenberg av allt att döma inte bara har översatt romanens text utan att han också med vetenskaplig noggrannhet har följt och översatt romanens tysta struktur. Alla dikter och även betydande romaner har sina egna ordlösa strukturer. Uppmärksamma och känsligare läsare förstår genom dessa något som inte alls finns utsagt med trycksvårta på papperet. Denna struktur är mer än romanens plan, mer än undertexten. Det rör sig inte om handling, huvudpersoner, roller, satser, stil, uttryckssätt eller liknande, det handlar om hur och i vilken form en roman eller en dikt är laddad eller mättad med tankestrukturer och hur kompositionen kommer till uttryck. Och mer än så. Det gäller också hur de olika strukturerna rör sig i varandra. Det handlar om författarens intentioner, beslut, konstruktioner och metoder för att uppnå effekter, för att nu bara nämna några av de strukturskapande elementen. Och när ni säger mig att ni under läsningen har tyckt er vara inuti en annan kropp och att ni upplevt romanens händelsekedja genom denna andra kropp, då tror jag mig veta hur den här märkliga känslan av kroppslighet har uppstått. Under ett halvt liv har jag ju ägnat mig åt arbetet med de här strukturerna och aldrig tidigare har jag talat om det. Jo, en gång kanske med Péter Esterházy, men bara helt flyktigt, i förbigående.

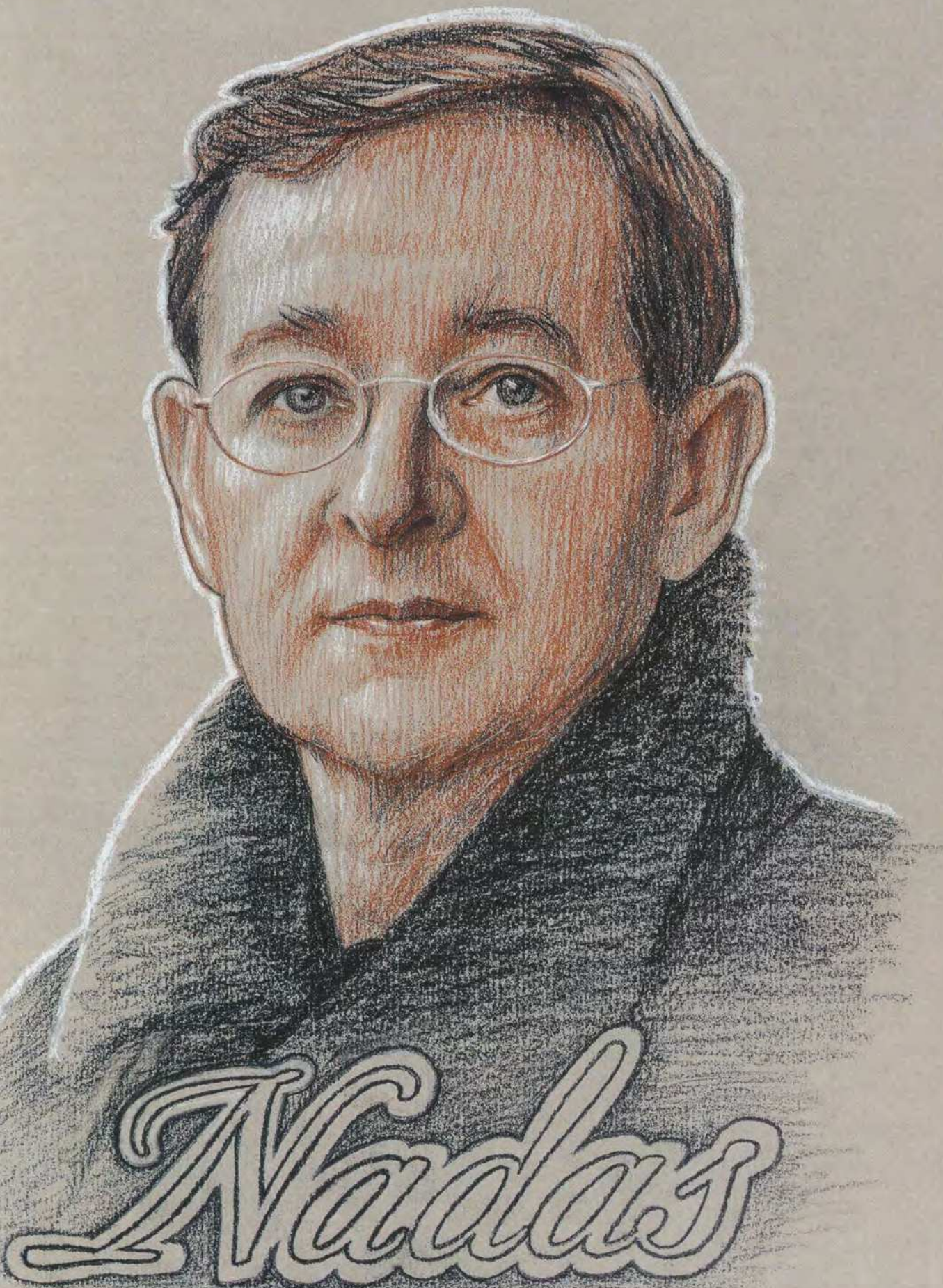
BZ: Det som ni säger här om den tysta strukturen hos romanen (eller i skönlitterära verk över huvud taget) låter för mig mycket fängslande men också något gåtfullt. Med "tyst struktur" menar ni alltså något mer än undertexten och något mer än textens implicita innehåll?

PN: Det är mycket mer.

BZ: Betyder det kanske att den tysta strukturen skulle vara något i stil med en texts absolut individuella "arvsmassa", något som är igenkännligt el-

Jag rör mig oavbrutet mellan fantasi och verklighet, jag färdas med en färja mellan två stränder, men jag får aldrig lägga till.

ler identifierbart i varje något mer innehållsrikt avsnitt i texten?

PN: Ja, man kan identifiera texten genom den, det stämmer. "Arvs massa" skulle jag å andra sidan inte kalla det, det låter för biologiskt för mig. "Vattenmärke" skulle kanske vara ett mer träffande uttryck för detta. En romans tillkomsthistoria innefattar ju också allt som författaren förkastar, utelämnar, stryker, dess negativa sidor alltså, och dessutom allt som medvetet kringgås, som avsiktligt glöms bort, som på effektivt sätt inte nämns eller som med enfaset förtigs och genom detta kan sannskyldiga svarta hål uppstå i texten. Hålen har visserligen ingen materia, men en enorm dragningskraft. Jag ska ge er två enkla exempel på detta. En gång frågade mig den framstående ungerska klassiska filologen Grácia Kerényi varför i all världen jag så ofta utelämnar bestämda och obestämda artiklar i mina meningar. Det är för att jag därigenom uppnår en speciell spänning i satsen. Satsen blir visserligen en aning deformationad, men läsarens uppmärksamhet fördubblas. Det är förvisso ett ovanligt uttryckssätt, men på ungerska är det möjligt. Även på tyska är det möjligt. När det är nödvändigt för att bygga upp spänningen, utelämnar jag något som vid läsningen då automatiskt införlivas i denna. Detta införlivande är en viktig mental handling. Vid upprepandet av detta så att säga molekylära införlivande av det utsagda skapas hos läsaren inte bara en bestående förnimmelse utan också en egen reaktion på denna. Det innebär att romanen sannolikt inte bara karaktäriseras av det den innehåller utan ännu mer av det den avsiktligt inte innehåller, det som demonstrativt undviks eller uttrycks som brist.

För snart fyrtio år sedan när jag skrev på *Slutet på en familjeroman*, försökte jag mig för första gången på att skildra en person som en ren frånvaro, som ett hål. Det är mitt andra exempel. Jag ringade in den här personen med anspelningar, men nämnde henne inte. Ett omnämnande skulle ha förorsakat en alltför stor smärta. För att orka med livet är vi ibland tvungna att gå undan för vissa smärtor, de största smärtorna egentligen. I romanen talas det om reella och imaginära mödrar, men inte om just den här modern. Det finns ingen läsare som inte förstår vad det betyder att bli berövad sin mor under ett oändligt antal timmar eller till och med för alltid. Genom rytmiska upprepningar av temat berövande uppstår nät, mönster, modeller och med nödvändighet också läsarens egna reaktioner på dessa och allt detta bildar sådana här osynliga strukturer. De införlivas i läsoplevelsen. De förlämnar texten en imaginär dimension och ett slags kroppslighet.

BZ: Ja, denna kroppslighet i texten eller berättartekniken är något som för mig genomsyrar hela romanen och som påverkar mig starkt som läsare, jag upplever stora delar av handlingen som något som försiggår i min egen kropp. Ni säger, att ni vet, hur detta intryck eller denna effekt har uppstått. Kan ni förklara det lite närmare?

PN: I min ungdom gjorde jag en för mig betydelsefull upptäckt, när jag insåg sambandet mellan språkets musikalitet och meningsbyggnaden. Om man betraktar orden som resonanskroppar, om man ser på meningarna och styckena i kategorier av rytm och tonhöjd, och om texten också organiseras musikaliskt i enlighet med dessa tanke-mönster, då börjar texten andas på egen hand. Textens andhämtning kan vara förbunden med handlingen eller med personerna, men den kan också vara skild från dessa eller vänd emot dem. Därigenom får texten förutom en språkligt betingad kroppslighet också en mimetisk sådan, formad efter romanfigurerna och efter författaren. Gogol och Tjechov till exempel leker på ett mästertligt sätt med denna klyvnad. De hyser all tänkbar förståelse för de enskilda personerna, deras egen uppriktighet ligger emellertid i de av den ordlösa strukturen skapade förbindelserna, i sättet på vilket de förbinder alla personerna med varandra.

Jag påstår inte att litterära texter med nödvändighet har

eller måste ha musikalitet, det finns också storartade författare utan något nämnvärt gehör av det här slaget; jag talar här bara om mina egna arbetserfarenheter. Om texten andas, om textens andhämtning styrs och regleras på ett klokt sätt av författaren, då har man ett underbart redskap med vilket man kan röra sig från handlingens medvetna skikt till undermedvetna innehåll och från det individuellt undermedvetna till det kollektivt undermedvetna. Som författare håller jag mig tätt intill personen, jag vill absolut inte lämna personen för något vetande eller några djupsinnigheter bortom hans/hennes horisont och jag gör det inte heller. Oroad av de olika antydningarna och driven till egna reflexioner kan å andra sidan läsaren lämna mina romanpersoner och det ger texten på nytt en utpräglad kroppslig dimension.

BZ: Jag inser nu att jag åtminstone skenbart har uttryckt mig något ologiskt om den här kroppsligheten. Först sa jag att jag medan jag läste fick en känsla av att befinna mig inuti en annan kropp och kort efteråt påstod jag att jag upplevde det som om handlingen ägde rum i min egen kropp. Jag menade - hur underligt det än kan låta - båda delar och som väl är förstod ni det.

PN: På det viset har ni på ett följdriktigt sätt beskrivit hur ni under läsningen genom det främmande trädde in i det egna, och hur ni genom det ena synsättet prövade det andra. När jag skriver gör jag något liknande. Jag rör mig oavbrutet mellan fantasi och erfarenhet, jag färdas med en färja mellan två stränder, men jag får aldrig lägga till. Knappt är jag framme, så måste jag tillbaka igen och så går det vidare genom ett helt liv.

BZ: *Minnesanteckningarnas bok*, precis som era andra romaner, är en kropp som andas, där läsaren kan träda in eller genom vilken han eller hon kan göra den egna kroppen till handlingens spelplats. Den här boken är emellertid också en roman som återspeglar de politis-

ka skeendena i Centraleuropa och den europeiska historien under 1900-talet. Kan ni på något sätt kommentera den aspekten?

PN: Min enda kommentar till detta är att historien inte går att skilja från kroppens historia. Inte heller då någon blir dödad i någon historisk eller juridisk regels namn. Kroppen är, oberoende av om den är levande eller död, något mycket konkret, något unikt, något som inte kan upprepas. Också då en genetisk individ inte existerar. Historia däremot är inget särskilt gammalt begrepp och det är en abstraktion. Den finns till för att avlösa antika begrepp som levnadslott, öde, försyn, olycka, begrepp som alla uttrycker och på en mytisk väg skildrar en nära förbindelse mellan enskilda personer och gudarna.

BZ: I det näst sista kapitlet berättas det ganska utförligt om ett grymt mord; det handlar om mordet på romanens huvudperson. Den här skildringen har fått mig att tänka på mordet på Pier Paolo Pasolini i Ostia 1975. Tänkte ni på Pasolini när ni skrev det här kapitlet?

PN: Naturligtvis tänkte jag på honom. Den grymma scenen är ett slags "hommage". Men saken var mer komplicerad för mig, den var för mig mer än en litterär anspelning. Efter Pasolinis död for jag en gång till Ostia; jag var ganska omtöcknad. Det var i maj 1977. Före det hade jag sett *Salò* på en liten smutsig biograf i Rom. Det var min första resa till ett västligt land.

BZ: Hur menar ni när ni säger att det var mer än en litterär anspelning? Och hur såg det förresten ut med resemöjligheterna för er under den kommunistiska diktaturen i Ungern?

PN: Fram till mitten av sextioalet kunde man knappast tänka på resor. Och senare förblev villkoren hårda. Det ville jag inte acceptera. Jag stod helt enkelt inte ut med att staten dikterade när, vart eller för hur många dagar jag fick resa och därför bestämde jag mig för att inte resa alls. Mitt beslut gränsade i sin oresonlighet till idioti, men det var mitt beslut. Någoting måste jag avstå ifrån, det tedde sig förnuftigt. Jag lämnade Budapest, gav upp min anställning som journalist; jag hade ändå sedan en tid publiceringsförbud och därmed ingen inkomst.

I en liten sömnig by på en udde av ön Szentendre strax norr om Budapest var jag i slutet av sextioalet inneboende hos en gammal bondkvinna och hade ett förhållandevis stort rum med utsikt över en hage där gässen gick omkring och betade. Till min stora lycka upptäckte min värdinnas urgamla systrar att jag fick för lite mat. De kom med grönsaker och frukt till mig. När det var slakttid fick jag leverkorv och blodkorv. Och när de gröna ärtorna mognade kom de med gröna ärtor och jag åt gröna ärtor i veckor och när de gröna bönorna var mogna, åt jag gröna bönor. Jag var uppfylld av tvångsföreställningen att jag till varje pris måste använda det förlamande stilleståndet, som behärskade hela det frihetsberövade området ända till slutet av åttiotalet, till meningsfullt arbete. Också mina vänner såg det så. Jag arbetade fram till någon gång på eftermiddagen i mitt rum och sedan gick jag ut på udden med mina böcker och anteckningar, lade mig i den sköna sanden och stannade där tills solstrålarna försvann bakom bergen. Som om man genom arbete hade kunnat förbereda sig för det som aldrig skulle komma. Floden var mäktig, tystnaden bröts bara av fartyg, fåglar och vattnets monotona skvalpande; jag var lycklig.

En gång när jag redan legat där och läst i timmar, kom plötsligt en grupp vilda unga män farande på den uttorkade stranden på sina motorcyklar. De var fem och de skrek högt och det dånade och brakade om dem, där de körde tätt intill varandra. De kom närmare och närmare och plötsligt fick jag en känsla av att de inte hade en tanke på att väja undan för mig. Jag har fortsatt att bo på landet efter den händelsen och nu är jag mera hemmastadd i de här manlighetsritualerna. De var rejält berusade och kom förmodligen från grannbyn. Jag berättar allt det här så utförligt för er för att visa hur skikten av erfarenhet och fantasi går i varandra i ett litterärt motiv. I alla sista stund delade de på sig för att inte köra över mig. Det kan ha varit på hösten 1970 och vid den tidpunkten hade Pasolini ännu fem år kvar

att leva. När jag trodde att de var borta, kom de tutande tillbaka och körde runt mig i en allt mindre cirkel.

Vid ett senare tillfälle då jag av familjescäl borde ha åkt till Rom och därför ändå ville ha mitt pass, blev jag på en polisstation plötsligt konfronterad med mina egna kärleksbrev, som underrättelse-tjänsten samlat för att utöva utpressning mot mig och tvinga mig till att bli agent. Ställd inför detta bottenlösa moras av omoral blev jag egentligen inte rädd utan snarare uppbragt och jag vägrade blankt att samarbeta med dem. Följden blev att jag inte fick något pass. Idag är det svårt att föreställa sig något sådant, men så var det. Den större hälften av människorna i Europa levde instängda, förnedrade och helt isolerade. Via min lilla transistorradio fick jag veta hur Pasolini blivit dödad i Ostia och genom det var det också lättare för mig att tolka min egen upplevelse med det motoriserade gänget av unga män. Varianten pekar på det gemensamma, det dolda och det kollektiva. När jag sedan tack vare Helsingforsavtalets så kallade tredje korg äntligen kunde åka utan att uppfylla några förnedrande villkor, for jag från Rom ut till Ostia för några timmar, men sökte då inte alls upp platsen, där man hade dödat Pasolini.

BZ: Varför inte det?

PN: För att jag hade ett annat lika ouppklarat mord i tankarna. Mordet på Wilma Montesi. Jag ville helt enkelt se denna ödesdigra mordstrand, där också den här vackra unga kvinnan legat i vattnet. En farbror till mig, en känd journalist och översättare, som under mellankrigstiden levde i Italien som kommunistisk emigrant för en tid, skrev en liten bok om mordet på Montesi i slutet av femtiotalet. Efter vad jag kunde se så fanns det en rad paralleller mellan det fallet och Pasolinis.

På ett avsnitt av stranden, där människor låg nakna i solen trots att det var förbjudet, stötte jag däremot på något mycket speciellt. Också Pasolini hade säkert glatt sig åt det, även om det snarare tedde sig som en scen från Fellini. En grupp unga män, de var magra och seniga, roade sig med ett jättestort violett muslintyg. Förmodligen rörde det sig om prostituerade från Syditalien, sådana som man ofta ser i stora skaror vid stationen Termini. Den här dagen blåste det lite mer än en lätt bris, en het vind virvlade runt. Muslintyget var brett och långt, precis som en sari. Leken bestod i att de unga männen svepte det violetta tyget ett varv runt sina tunna kroppar och sedan gick ut i vattnet för en stund och efter det ställde sig med ansiktena mot solen med utbredda armar och lät sig torkas av vinden och hettan. I vinden började det violetta tyget fladdra som en stolt nationsflagga.

BZ: Jag har läst om ännu ett fruktansvärt mord hos er, i berättelsen "Bibeln". Det rör sig om mordet på en hund. Varför har ni beskrivit detta så här ingående och skoningslöst? Jag kommer aldrig mer att kunna läsa den här berättelsen och trots detta kommer jag troligen aldrig att kunna göra mig fri från de här bilderna av hundens lidande.

PN: Ni gör förmodligen rätt när ni inte vill läsa den här inledningsscenen någon mer gång. Jag har också mina svårigheter med den. I min ungdom skrev jag nästan alla mina texter i första person singular. Denna berättarform har sina rötter i efterkrigstidens nöd. Ett mera klassiskt berättarperspektiv med en berättare i tredje person hade inte varit möjligt för mig på den tiden. Jag växte upp i ett ru-inlandskap, mina skolkamrater experimenterade med minor och de sista dittills intakta traditionerna förstördes av den kommunistiska diktaturen. Jag måste hålla mig tätt intill personen. Bara om jag berättade genom ett fiktivt jag, kunde jag ta över ansvaret för texten. Jag ville spåra upp och förstå hur barnsliga grymheter och lögnar hänger samman med en diktators lögnar och grymheter. Därför har jag lagt skuld och brott på mig som jag aldrig begått. Jag var tjugo år när jag skrev berättelsen och ännu tillräckligt grym för att skildra en grymhet realistiskt. Också senare måste jag lasta ogärningar på mig som jag aldrig utfört. Det kom att dröja årtionden innan jag begrep hur också godhet kan uppstå under grymma tider. För att förstå sådant måste man först bli gammal.

Bengt Jangfeldt är författare och översättare. Han utkommer under våren med boken *Språket är gud. Anteckningar om Joseph Brodsky*.

En glödande antihedning

Ateismen var påbjuden i Sovjet, och Joseph Brodsky blev därför dess motståndare. Han var jude men kände affinitet med såväl protestantismen som hinduismen. Han tog däremot avstånd från den kollektivism han fann hos en del andra religioner.

Av Bengt Jangfeldt

Joseph Brodsky var jude, så mycket jude man kan vara. "Jag är helt och hållet jude, hundra procent jude, det vill säga, så vitt jag förstår är det omöjligt att vara mer jude än jag. Både pappa och mamma och så vidare, och så vidare."

Fastän familjen inte var judisk i religiös eller politisk (sionistisk) mening – sådant var otänkbart i Sovjetunionen – blev Brodsky tidigt medveten om att han inte var ryss. De antisemitiska traditionerna i Sovjetunionen (liksom tidigare i Ryssland) var så starka att en jude alltid kunde vara säker på att bli påmind om det. I inrikespasset stod det "jude" under den så kallade femte punkten, "nationalitet" (i Sovjetunionen var man sovjetisk till medborgarskapet men "ryss", "jude", "est", "zigenare" etcetera till nationaliteten). Vissa utbildningar och karriärer var stängda för judar, exempelvis inom försvar och utrikesförvaltning; judar blev lärare, läkare, musiker, ingenjörer eller fria konstnärer. I skolan innebar att vara jude att man "jämt måste vara beredd att försvara sig", vilket i Brodskys fall innebar att han ofta "fick ta till nävarna".

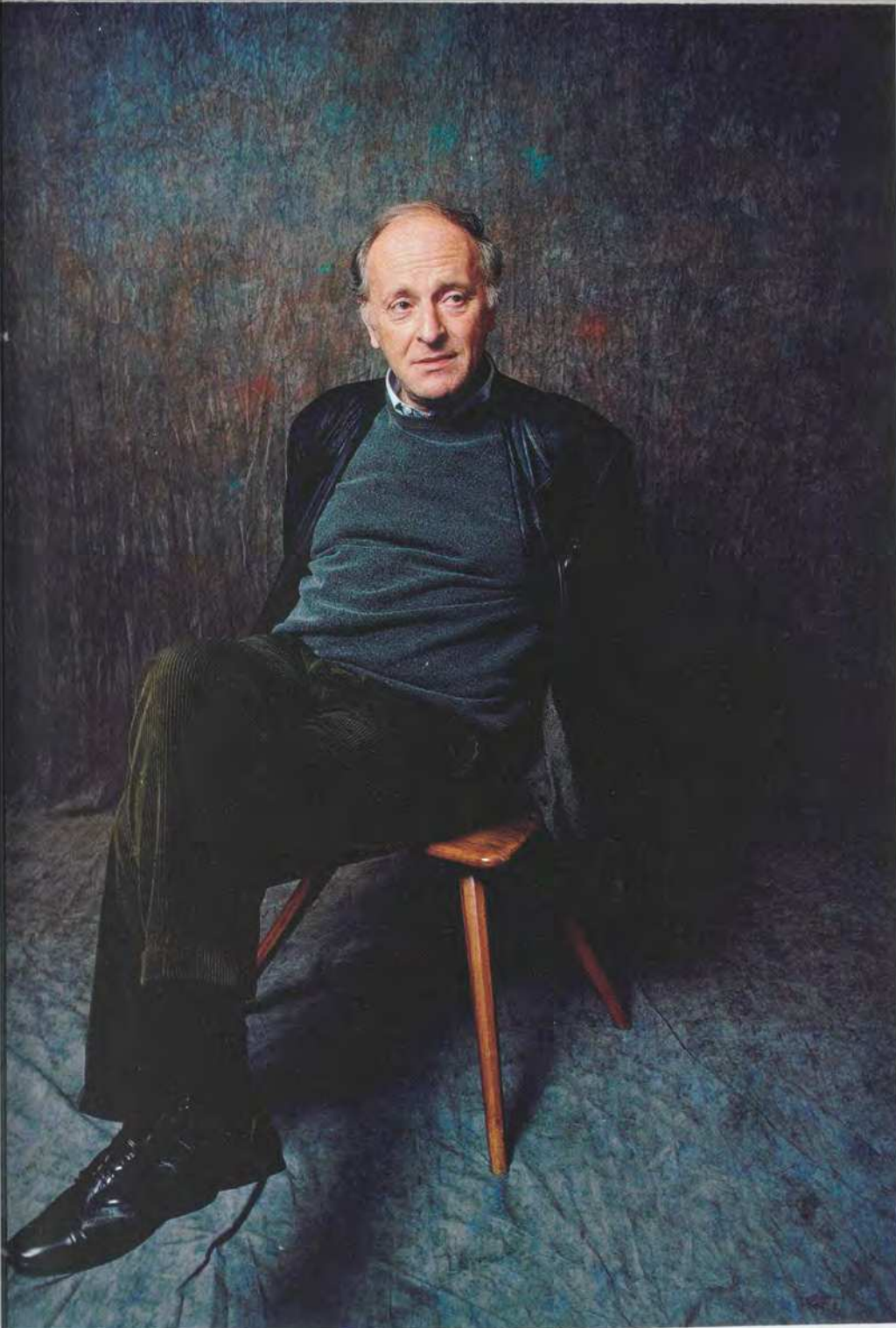
Man var således jude vare sig man ville eller inte, vilket oundvikligen ledde till en identifikation med det judiska. En av de första personer som Brodsky träffade efter landsförvisningen 1972 var filosofen och idéhistorikern Isaiah Berlin, med vilken han knöt en lång och ömsesidig vänskap. Berlin, född 1909 i ett Riga som lydde under rysk överhöghet, var också jude och deras umgängesspråk var ryska. "När vi samtalade var det två ryska judar som samtalade" – det var en självklarhet för dem båda, menade Berlin, som ansåg att denna utpräglat judiska samhörighet var historiskt betingad och hade att göra med behovet att hålla fast vid varandra: "Det fanns inga barriärer mellan oss – jag var inte engelsman, han inte specifikt rysk. Det var en självklarhet att vi tillhörde samma stam." Samtidigt vägrade Brodsky att låta sig kategoriseras som jude och skylla sina svårigheter på sin etniska tillhörighet – "mina problem kommer från mitt personliga förhållningssätt och inte från att jag är jude", förklarade han 1970, medan han ännu var kvar i Sovjetunionen.

När Brodsky förklarade att han "aldrig varit

lyckligare över att vara jude än under sexdagarskriget" var formuleringen inte i första hand ett uttryck för stöd för den judiska staten utan mer för hans glädje över att arabstaterna och deras beskyddare Sovjetunionen fått vad de förtjänade. Någon sionist var han inte, och det faktum att han trots upprepade inbjudningar aldrig satte sin fot i Israel väckte ont blod i vissa judiska kretsar. Men han vägrade att låta sig utnyttjas av politiska krafter och låsas in i en kategori. Han var inte juden Brodsky utan strävade efter att identifiera sig "på ett mer precist sätt än i termer av ras eller tro eller nationalitet": "Man bör först komma underfund med om man är feg, om man är en ärlig eller oärlig person. Ens identitet bör inte vara beroende av yttre kriterier." Han var, erkände han, "med andra ord en dålig jude", och tillade: "Och jag hoppas att jag är en dålig ryss också. Jag är knappast en god amerikan heller. Det mesta som jag kan säga om mig själv är att jag är jag, att jag är författare."

För att provocera dem som avkrävde honom judiska trohetseder brukade Brodsky samtidigt hävda att han i viss mening var mer judisk än de som bor i Israel eller de som iakttar de religiösa ritualerna. Han föredrog nämligen Gamla Testamentets Gud – "ett Högsta väsen som inte opererar med etiska, det vill säga mänskliga kategorier, utan utgår från sin egen vilja, som är godtycklig: God is arbitrary", som han formulerade det i en intervju med mig. Denna "judiskhet" var dock inte uttryck för religiositet utan för en "utvecklad känsla för rättvisa" – som i sin tur hade mindre att göra med det judiska etoset än med dess biprodukt, nämligen hans verksamhet som författare: "Detta yrkes väsen gör en till jude, judiskheten blir en konsekvens av det." Med detta menade Brodsky att en författare, framför allt en poet, liksom judarna oftast "lever isolerade i sitt samhälle" – ett eko av Marina Tsvetajevas konstaterande att "alla poeter är judar".

Anledningen till att Brodsky satte Gamla Testamentet före det Nya var att "den metafysiska horisonten, den metafysiska intensiteten", är vida större i det. Men han kom, underströk han, från en tradition där skillnaden mellan kristendom och judendom inte är lika stor som

Joseph Brodsky.

FOTO: ANDERSEN ULF/BL BILDBYRÅ

i väst utan där Nya Testamentet snarare ses som en "spin-off" av det Gamla. Hans invändningar mot Nya Testamentet rörde främst det som han kallade dess "krämarpsykologi" [*grocery store psychology*] – "Gör du det, så får du det." Detta hindrade dock inte att han tilltalades "rätt mycket" av "vissa saker i kristendomen". En sådan sak var det som han lärt sig av Achmatova, att kunna förlåta.

Vare sig Brodsky uppfattade sig som jude eller kristen var det med andra ord inte i dogmatisk utan i överförd, metaforisk mening. Var han över huvud taget religiös? Han svarade ogärna på den frågan eftersom han ansåg den illa lämpad att diskutera offentligt. Men när han gjorde det var det alltid i närmast agnostiska termer. "Inte så att jag är religiös precis, alls inte. Till min lycka eller olycka, jag vet inte. Jag tror inte att jag tillhör någon troslära", förklarade han vid ett tillfälle, och vid ett annat besvarade han frågan om han var religiös i ännu vagare ordalag: "Jag vet inte. Ibland, ibland inte." När jag påminde honom om att han på ett fotografi bär ett halskors svarade han: "Det

var 1972, och på den tiden var min inställning till detta mera 'systematisk', så att säga. Men det gick över. Det hade också att göra med Pasternak. Hans 'Dikter ur romanen' [Doktor Zjivago] fick många i den ryska intelligentsian, i synnerhet judiska pojkar, att påverkas av tankarna i Nya Testamentet. Delvis var det naturligtvis också en form av motstånd mot systemet, det säger sig självt. Å andra sidan ligger det ett underbart kulturvarv bakom detta."

För Brodsky, som för så många andra unga Sovjetmedborgare, erbjöd kristendomen en näringsrikare andlig diet än den ateistiska svältkost som man tvångsmatades med i Sovjetunionen. "Den som spottar på Gud / börjar oftast med att spotta på människan", skriver han i en dikt. "Jag är kristen därför att jag inte är barbar", var ett argument som han brukade anföra. Han var således kristen därför att han vägrade vara motsatsen, vilket var vad som förväntades av en Sovjetmedborgare. "I ett var Brodsky konsekvent

”

Med anledning av de iranska mullornas dödsdom över Salman Rushdie varnade Brodsky i Times Literary Supplement för att den stora faran ligger i den demografiska utvecklingen; dödshotet mot Rushdie är ett rop från framtiden, och framtiden tar alltid för sig av nuet: 'varje kula kommer flygande från framtiden'.

>>

ofördragsam, närmast fanatisk", konstaterar en vän från Leningrad-tiden: "Han var en glödande antihedning." Var det något som flöjt-tonerna från den petersburgska råttfångaren lockade deras generation med, var det enligt Igor Jefimov "det judisk-kristna riket, bort från det hedniska barbariet". När en samlingsvolym publicerades i Moskva 1992 fick flera av hans vänner den med följande inskription: "Till NN från en korrespondenskurskristen"; dedikationen i mitt exemplar var ännu mer självvironisk: "Till en kristen från en hedning" – ett drastiskt sätt att uttrycka den känsla av utanförskap och – faktiskt – komplex som många Sovjetmedborgare kände inför den långa religiösa och filosofiska tradition som präglade västerlandets utveckling och som de var utestängda från i decennier. Jag räknades som kristen eftersom jag tillhörde den kristna civilisationen sådan den speglades i den västerländska kulturen.

Att inte vara kristen är således detsamma som att vara barbar. Och en poet får inte vara barbar. I sin recension av *A Part of Speech* (1980) tolkade Czesław Miłosz Brodskys tankar som att innebära att en poet "bör frukta Gud, älska sitt land och sitt modersmål, låta på sitt samvete, undvika allianser med ondskan och vara traditionen trogen. Detta är elementära regler som en poet inte får glömma eller förlöjliga, ty tillägnandet av dem är en del av hans initiation eller, rättare, invigning i ett heligt hantverk." Miłosz hade uppfattat saken rätt. "Mitt arbete går, tror jag, i stort sett ut på att prisa Gud", förklarade Brodsky: "Jag är inte övertygad om att Han fäster någon vikt vid det... att jag intresserar Honom... men mitt arbete är åtminstone inte riktat mot Honom." Enligt Brodsky innebär det litterära skapandet "mycket mer än vanlig gudfruktighet" eftersom det "hindrar [...] att man stannar kvar i en dogm, i det ena eller andra religiösa systemet". Som exempel anförde han Dantes *Den gudomliga komedin*, som är "mycket intressantare än något man kan läsa hos kyrkofäderna": "[...] när man skriver en dikt känner man i princip att man kan nå bortom utanför den religiösa dogmens gränser. Det vill säga, den metafysiska radien vidgas eller förlängs." När den amerikanske poeten Anthony Hecht en gång ställde Brodsky frågan: "Tycker inte du, Joseph, att vårt arbete när allt kommer omkring är en elementär önskan att tolka Bibeln?", instämde denne utan att tveka.

Möjligheten att transponera Bibeln till poesi var något som Brodsky och Achmatova dryftade. "Vi diskuterade om det var värt det eller inte [...] och vem som kunde göra det bäst, så att det blev lika bra som hos Pasternak..." Något "projekt" var det dock inte fråga om utan snarare en tankelek. Achmatova hade på tjugotalet skrivit tre korta dikter på teman hämtade ur Gamla Testamentet och själv inledde Brodsky sitt transponeringsarbete med vad som bäst kan betecknas som en rivstart. Våren 1963 läste han Gamla Testamentet för första gången och redan några dagar senare började han skriva dikten "Isaak och Abraham", utan att "riktigt veta vad jag ville säga".

Inspirationen kom i första hand från Första Mosebok men förmodligen också från Rembrandts målning på detta tema, som hänger i Eremitaget. En annan inspirationskälla var Søren Kierkegaards *Frukten och bävan* med dess diskussion om Abrahams offer (som Brodsky läste vid den här tiden – liksom Lev Sjestovs bok *Kierkegaard och den existentiella filosofin*). "Isaak och Abraham" är i själva verket en sorts övning i den kierkegaardska filosofin med dess tre stadier (det estetiska, etiska och religiösa) och dess syn på förtvivlan som människans grundvillkor. Men det är inte en "religiös" dikt

i den meningen att författaren identifierar sig med den gammaltestamentliga (judiska) tematiken. Istället är den, med en formulering av Brodskys biograf Lev Loseff, "ett verktyg för formandet av en egen existentiell filosofi för en människa dömd till ett oupphörligt och plågsamt andligt sökande".

Tio år efter "Isaak och Abraham" skrev Brodsky "Kyndelsmäss", den främsta av hans dikter på bibliskt tema och ett formellt fullgånget verk. Liksom i fallet "Isaak och Abraham" kom också denna gång inspirationen delvis från en målning av Rembrandt, *Simeon i Templet*, som Brodsky hade sett i reproduktion. Den rättfärdige Simeon hade av den Helige Ande fått veta att han inte skulle få dö förrän han skådat den utlovade Messias. Händelsen, som återges i Lukasevangeliet (2:25–38), skildrar hur Jesusbarnet bärs fram i Templet på den fyrtionde dagen av sin födelse och hur Simeon, som letts dit av den Helige Ande, tar barnet i sina händer och säger: "Herre, nu låter du din tjänare gå hem, i frid, som du har lovat. Ty mina ögon har skådat frälsningen, vilken du har berett för alla folk, ett ljus till hedningarnas upplysning och ditt folk Israel till pris."

Det som beskrivs i Evangeliet – och i dikten – är inget mindre än övergången mellan det Gamla och Nya Testamentet, detta "ingenmansland mellan judendom och kristendom", med Kees Verheuls formulering. Dikten tillkom, berättade Brodsky för mig, delvis som ett försök att "komplettera" Boris Pasternaks *Zjivago*-dikter, som behandlar många kristna högtider men inte denna; men det var också en "själviografisk" dikt, eftersom hans son Andrej föddes på kyndelsmässodagen. Än viktigare är dock att denna dag, som i den ortodoxa kalendern infaller den 16 februari, är Annas namnsdag ("Saliga Gudsmottagaren Simeons och Saliga Profetissans Hannas dag"). Dikten är tillägnad Anna Achmatova och det är ingen tillfällighet: den är ett inlägg i det ständigt pågående samtalet dem emellan, som nu, efter hennes död, fördes mellan honom och den del av honom som var hon.

Trots Brodskys vaga hållning i trosfrågor genomsyras "Kyndelsmäss" av den starka metafysiska känsla som T.S. Eliot formulerade som resultatet av "en legering av tanke och poesi vid mycket hög temperatur". Det finns "ingen kristen konst, lika litet som det kan finnas kristen vetenskap eller kristen kokkonst", skrev Auden. "Det kan bara finnas en kristen anda i vilken en konstnär, en vetenskapsman arbetar eller inte arbetar. En avbildning av korsfästelsen är inte nödvändigtvis mer kristen i andan än ett stilleben, och kan mycket väl vara det i mindre grad." Det var det som Brodsky åsyftade när han sade att hans arbete går ut på att prisa Gud. Om en dikt väcker religiösa känslor beror det inte på temat eller författarens tro utan på hans förmåga att "skriva väl".

På liknande sätt bestämde sig Brodsky i tjugofemårsåldern för att varje jul försöka skriva en dikt till minne av Jesu födelse (det ryska ordet för "jul", *Rozjdestvo*, betyder "födelse"; jfr italienskans *natale*, spanskans *navidad*). "Det är mitt förhållande till kristendomen, om man så vill", förklarade han – med ett skratt – för mig. Det var, sade han, i viss mån en fråga om disciplin men också "ungefär som att fotografera sig varje år": "På samma sätt skulle man, tänkte jag, kunna följa den stilistiska utvecklingen och i viss mån själens utveckling – dikterna blev som ett slags fotografier av själen." Det blev sammanlagt nästan tjugo dikter; under den sista tioårsperioden, från 1985 till 1995, regelbundet en varje år.

Om ryska poeter traditionellt uppehållit sig vid påsken, som är den stora högtiden i den ortodoxa kyrkan, skrev Brodsky således dikter som högtidlighöll Kristi födelse, en händelse som vid sidan av allt annat innebar en genomgripande förändring av de kronologiska spelreglerna. I och med Gudsmänniskans födelse kom tiden att struktureras i f. och e. Och det var det som fängslade Brodsky, inte de doktrinära aspekterna. "Vad innefattas i detta f.?", frågade han sig och svarade: "Inte bara, säg, Caesar Augustus eller hans föregångare, utan liksom all tid, som omfattar de geologiska perioderna och i den änden faktiskt försvinner ut i astronomin."

För Brodsky var,
"Äsien, islam, tata-
roket [...] metaforer
för kollektivism inte
bara i samhället
utan också i det
individuella medvetan-
det".

Det enastående med Jesus är att med hans födelse sätts all kronologi i relation till en bestämd individs liv.

Som torde ha framgått, bör man inte förvänta sig bergfast konsekvens i Brodskys syn på religionen. Han tog lite härifrån, lite därifrån – för sina egna syften. Och dessa syften var inte i första hand religiösa utan konstnärliga. När han säger att verksamheten som författare hänger nära ihop med "känslan för rättvisa" och att själva yrkets natur "gör en till jude", syftar han på poeten som en person som står utanför samhället, men också på kompromisslösheten, det absoluta, i det judiska (gammatestamentliga) sättet att tänka. Men som så ofta hos Brodsky är dessa epitet främst metaforer, närmevärden. Som etiskt rättesnöre hänvisar han lika ofta till kalvinism som till judendom. "Jag tror att jag till min läggning är kalvinist", i den meningen att "man är sin egen domare och dömer sig själv strängare än den Allsmäktige", förklarade han. "Man är sin egen, ofta rätt skrämmande, Yttersta Dom."

Brodskys tolkning av Jean Calvins 1500-talslära var, återigen, inte bokstavig utan approximativ. Vad som attraherade honom var idén om människans absoluta ansvar för sitt eget öde inför en sträng och frånvarande Gud – *Deus absconditus*. Som stöd för sin syn hänvisade han till samma Tsvetajeva som han lånat sina tankar om "poeten som jude" från. Vad det är fråga om är skoningslösheten i rannsakingen (av sig själv, av verkligheten) och hederligheten i framställningen. Den absolution som den katolska bikten erbjuder gav Brodsky lika litet för som för dess sekulära motsvarighet, psykoanalysen. Det är därför logiskt att han också apostroferade en annan asketisk troslära, som i hans värdesystem närmast är att uppfatta som synonym med kalvinismen – nämligen protestantismen. "Att vara författare innebär ofrånkomligen att man är protestant eller åtminstone omfattar den protestantiska människosynen", skriver han i "Elementens kraft", essän om Dostojevskij (1980), och fortsätter:

Medan det inom både den ryska ortodoxin och katolicismen är den Allsmäktige eller Hans Kyrka som dömer människan, är det inom protestantismen människan själv som underkastar sig en personlig motsvarighet till den Yttersta Domen. I denna process är hon oändligt mycket skoningslösare mot sig själv än Herren eller Kyrkan, om inte för annat så därför att hon känner sig själv bättre (åtminstone tror hon det) än någon av dessa och inte vill eller, för att vara exakt, inte kan ge sig själv förlåtelse. Eftersom ingen författare skriver enbart för sin egen församling, bör en litterär gestalt och hans handlingar ges en opartisk och rättvis rättegång. Ju grundligare undersökningen, desto större trovärdigheten, och trovärdighet är det som en författare i första hand eftersträvar.

När Brodsky läste Bibeln första gången (som framgått rätt sent, vid 23 års ålder) hade han, intresserad av österländsk visdom som han var, redan läst både *Bhagavadgita* och *Mahabharata*. "Och hinduismens metafysiska horisont gjorde ett mycket djupare intryck på mig [än Nya Testamentet] och har stannat kvar hos mig", berättade han: "Det som hinduismen erbjuder människan är verkligen ett slags metafysisk motsvarighet till Himalaya, allt storslagnare bergstoppar dyker hela tiden upp bortom det man ser. Medan judendomen snarast kan jämföras med en ström, i en smal fåra men med en kolossal intensitet."

Samtidigt som Brodsky ansåg att "människans andliga potential är [...] mer förverkligad i *Bhagavadgita* än i exempelvis Nya Testamentet" insåg han också att han måste välja, och på grund av sin bakgrund valde han "till judendomens eller, snarare, till och med kristendomens, fördel": "Detta är min värld."

Om Brodsky attraherades av hinduismens metafysiska panorama hade han svårt att upptäcka liknande bergstoppar i islam, vars nivellerande kollektivism var honom både främmande och motbjudande. För att förstå hans syn på denna lära måste man betrakta den i en bredare historisk kontext som omfattar också den rysk-orto-

doxa kyrkan. Ryssland är ett eurasiatiskt land, vars historia genomslärs av konflikten mellan Öst och Väst: den tatariska Gyllene Horden, som ockuperade Ryssland under 1200-, 1300- och 1400-talen, krigen mot turkarna på 1700- och 1800-talen, med mera. Ett geopolitiskt uttryck för denna motsättning är att landet historiskt har hållit sig med två huvudstäder, det östorienterade Moskva och det mot Europa vända Sankt Petersburg. I rysk idétradition associeras "den norra huvudstaden" med Hellas och Rom medan Moskva ses som bysantinsk eller till och med asiatisk. Ryssland är visserligen kristet – i den ortodoxa traditionen kallas Moskva "det tredje Rom" – men kyrkans rötter är bysantinska. Asien, Bysans, är en del av den ryska identiteten. "Den kristenadom som Rus fick från Bysans på 800-talet hade inte längre någonting gemensamt med Rom", skriver Brodsky i "Flykten från Bysans": "Ty på sin väg till Rus hade kristendomen lämnat bakom sig inte bara togor och statyer utan också Justinianus' civilrätt."

Från privata samtal kan jag vittna om att Brodskys inställning till den rysk-ortodoxa kyrkan var starkt negativ, just på grund av dess antiindividualism. Detsamma gäller islam, en religion som han instinktivt och bestämt vände sig mot. För honom var, som Lev Loseff påpekat, "Asien, islam, tataroket [...] metaforer för kollektivism inte bara i samhället utan också i det individuella medvetandet". I valet mellan individualism och kollektivism, rättssäkerhet och juridiskt godtycke, tolerans och intolerans, ordning och kaos, rörlighet och stagnation, visade Brodsky inget vankelmod. "Östern innebär", skriver han, "i första hand en tradition av lydnad, av hierarki, av profit, av handel, av anpassningsförmåga: det vill säga en tradition som är helt främmande för en absolut moralisk princip, vars funktion – jag menar intensiteten i känslan – här fylls av släktens och familjens idé."

Med anledning av de iranska mullornas dödsdom över Salman Rushdie varnade Brodsky i *Times Literary Supplement* för att den stora faran ligger i den demografiska utvecklingen; dödshotet mot Rushdie är ett rop från framtiden, och framtiden tar alltid för sig av nuet: "varje kula kommer flygande från framtiden". Islam är den yngsta religionen och därför intolerant och aggressiv. Med tanke på befolkningstillväxten i muslimska länder har civilisationer grundade på Upanishaderna, Konfucius and Gamla och Nya Testamentet därför anledning att se upp.

Internationell eftergivenhet som rättfärdigar sig med realpolitiska argument innebär, menar Brodsky, ett likställande av intolerans och tolerans – men "den senare är inte den förras kollega utan dess läromästare: efter att själv ha frigjort sig från denna ungdomliga arrogans, bör toleransen inte tillåta intoleransen att överrösta resten av klassen. Framtiden bör göras medveten om att det förlutna också är laddat."

Brodsky menade allvar med sina ord om att den västliga civilisationen inför hotet från islam måste göra sig beredd att ladda vapnen (om inte med kulor så med argument). I en intervju 1989 – efter proklamerandet av fatwan mot Rushdie – uttryckte han sina farhågor beträffande "en vagt kristen världs" förmåga att försvara sig i den strid med den muslimska världen som de demografiska förändringarna oundvikligen kommer att leda till:

Den överblickbara framtiden [...] innebär just en konflikt mellan toleransens anda och intoleransens anda, och det görs alla möjliga försök att lösa denna konflikt nu. Pragmatikerna försöker säga att det finns någon sorts likställighet mellan dessa principer. Det tror jag inte en sekund på. Jag anser att den muslimska synen på världsordningen bör krossas och utrotas.

Brodsky var inte, och ville inte vara, "politiskt korrekt". Det finns därför ingen anledning att framställa honom som sådan och hymla med det faktum att islam representerade ett antiintellektuellt patos som var honom djupt förhatligt.

Ännu ett slag mot bildning

50 Elin Grelsson om ett bildningsideal under förändring

Arkaisk abstraktion

51 Isabelle Ståhl förlorar sig i abstrakta mönster

Behov av Alan Bennett

52 Mats Wiklund har sett Alan Bennetts senaste pjäs

Skrivet från vildmarken

54 Per Helge beger sig ut i vildmarken med poeten John Haines

Thereses topplista

55 Therese Bohman delar ut silvermedalj till världens näst bästa målning

Krönika

56 Tanja Bergkvist om hur det blev rätt att ha fel

Notiser

57 Dansk själv censur, Ian Dury och droger för de kulturkonservativa

Tv

Förnedring

När TV3:s inredare tar sig an "Sveriges fulaste hem" får hemtrevligheten inte plats bland de dyra sofforna och de trendiga accessoarerna.

Av Kjell Häglund

DET HANN INTE GÅ MER än en vecka efter det att TV3:s hårdast jobbande "design-bögs" Simon & Tomas avslutat sina båda serier för säsongen, *Sveriges fulaste hem* och *Design: Simon & Tomas*. Sedan var de i gång igen, tokbloggade från Los Angeles och efterlyste nya, "ännu fulare" svenska hem på TV3-webben.

Efter att under många år sakta ha byggt upp en av landets mest spännande inredningsbutiker, London W8 på Odengatan i Stockholm, har de nu desto mindre tålamod när de bygger sitt kändisvarumärke.

Jag har den största respekt för Simon Davies och Tomas Cederlund. De är inte bara svengelskt komiska tv-naturbegåvningar, de är Sverige-ledande auktoriteter på både kontinental inredningsdesign och avancerade ljussättningar.

MEN NU HAR TV-BISYSSLAN kantrat; mr Hyde har tagit över dr Jekyll. Man kan bara hoppas att det är den egna stressade vimmelkantigheten, snarare än deras offers "hopplösa" inredningar, som får dem att skratta sig igenom vartenda avsnitt som om de gått vilse i Lustiga huset.

"Det ser ut som ni haft inbrott!", beklagade de leksaksstöket på golvet hemma hos familjen i säsongens finalepisod av *Design: Simon & Tomas*. Och så ner en trappa: "Det här är den fulaste gillestuga vi sett... man väntar på att det ska gnägga i garaget bredvid!"

Som om de blandat ihop uppdragen och gör Sveriges fulaste hem vart de än kommer.

Men nu handlade det om att "lösa situationen" för en normalt myskaotisk familj med tre små barn, vilket duong gjorde genom en marockansk makeover: in med textilier i taket "för den rätta tältkänslan" och färg och mys i alla hörn. Här skulle föräldrarna ha ett barnfritt rum för sig själva.

Men när allt är färdigt är det givetvis de tre barnen som blir gladdast. De rusar in i allt det roliga och föräldrarna måste snabbt dra

undan dem från de skrangliga brickorna och värmeljusen. Här har det alltså kommit en, ur barnens perspektiv, spännande tv-buss och gjort om husets största rum till ett färgsprakande stort sagotält, med kuddar, spegelglitter och en vallgrav runt spisen med rosenblad simmande på vattenytan... och så blir rummet barnförbudet!

Samma slags tankesammanbrott kännetecknade Simon & Tomas andra TV3-serie, *Sveriges fulaste hem*, som de inledde med att slita ut en pensionerad sjömans oskattbara reseminnen från 50 års resande – och ersatte med en iskall sjökortstapet.

NÄR JAG FÖRST HÖRDE talas om Sveriges fulaste hem tog jag för givet att det handlade om en försvenskad version av den brittiska serien *Britain's Worst Home*. Simon Davies och Tomas Cederlunds genuina yrkeskunnande hade gjort dem till det perfekta programledarparet för ett sådant koncept. I *Britain's Worst Home* fick man följa fyra utvalda hopplösa fall – från datornörden som bara hade reservdelar och snabbmatsskräp i hela lägenheten till tanten som täckt in varenda kvadratdecimeter av sitt hem med kungahuskitsch – under en underbart uppmuntrande, superproffsig utbildning i kreativ inredning, och sedan se dem utföra uppgifter som byggde på vad de hade lärt sig.

Men *Sveriges fulaste hem* handlade mest om hur Simon & Tomas konstant klampade in genom fel dörr. I stället för inredningstv blev det förnedrings-tv. Men förnedringen drabbade inte i första hand "offren" i serien – dels ställde de ju upp frivilligt och ville få sina hem omgjorda, dels hade Simon & Tomas alltid en avväpnande varm och humoristisk dialog med de boende. Nej, förnedringen drabbade främst programledarna själva.

Gissningsvis har de pushats och uppmuntrats av producenter och redaktion att "ta ut svängarna ännu mer", och deras sköna stil och självironi, Simons oemotståndli-

med inredning

Simon & Tomas.

FOTO: LARS TUNBJÖRK/TV3

ga sätt att slänga in svenska ord som "krimskrams" och "surmupp" i engelska meningsbyggnader, har liksom lurat alla inblandade att de gjort ett annat program än det vi fick se på TV3.

Möjligen hade det funkade om de "fula" hemmen verkligen hade varit hopplösa soppippar där väggarna skrikte "riv ut mig!".

Men föremålet för omgörningen i premiärsnittet av *Sveriges fulaste hem* – det enskilt mest upprörande programmet jag såg på svensk tv under 2009 – var ett vanligt svenskt småhus inpyrt av den ovärderliga charmen och förmågan av människorna som lever i det. Vardagsrummet var fyllt av personliga minnen från den pensionerade sjömannens långväga resor under ett halvt sekel, och mixen av udda – en del

bisarra – möbler var inte vacker, men varm, charmfull och hemtrevlig. Ett barn skulle älska att gå på upptäcksfärd här. Och jag skulle älska att sitta i den rosa soffan ("gris-köttfärg", enligt Simon) och fråga ut sjömannen utifrån alla synliga minnen och avtryck i rummet.

Men Simon & Tomas håller upp grejer framför kameran och hänskrattar, och säger att nu ska de "röja ut fulheten ur folkhemmet". Bort med personliga minnen och orienteringsmärken i tillvaron, in med produkter från varumärkesbyggarnas egen Vasastan-butik.

DET SLUTAR ALLTSÅ med att de slänger ut merparten av "the krimskrams" och ställer in trendiga, stilsäkra accessoarer istäl-

let, målar väggarna vita, smäller upp ett par fondväggar av stiliserade gamla sjökort och drar in dyra soffor som är lite för stora och aviga.

Och det är nu som detta hem verkligen blir *Sveriges fulaste*: stumt, smaklöst och avhumaniserat. Simon & Tomas har förvandlat ett varmt och vänligt hus av reseminnen och familjehistorier till en iskall andelslägenhet på Mallorca.

Linjen i *Sveriges fulaste hem* och *Design: Simon & Tomas* är lika tydlig som tråkig: man identifierar "ett problem" att lösa men ignorerar vad som är det verkligt viktiga i varje människas hemkänsla. Vad är egentligen värst: "inbrottsstöket" före eller våldtäkten efter? ❀

Ännu ett slag mot bildningen

Idag är det anställningsbarhet och inte utbildning av människan som är målet med högskolestudier. Men bildningsidealet är inte dött, det har bara tagit sig nya former.

Av Elin Grelsson

I SAMBAND MED DEN nya högskolereformen infördes Bologna-processen i Sverige 2007. Namnet betecknar det samarbete mellan 46 europeiska länder som ska utmynnas i gemensamma dokument, ökad rörlighet och enhetligt betygssystem. En av de centrala punkterna i styrdokumentet rör anställningsbarhet och studenters nytta efter avslutad utbildning.

Detta kan ses som en tillbakagång till en tidigare syn på utbildning och kunskap.

Humaniora och de vetenskapliga discipliner som kommit att ligga inom beteckningen har sedan universitetens bildande haft en underordnad roll. Ämnen som språk, litteratur och historia var den grundutbildning som studenter gick igenom, innan de gick vidare till yrkesutbildningar inom mer ansedda specialiseringar som juridik eller medicin.

Samtidigt är det inom humaniora som bildningsbegreppet har blivit centralt.

NÄR NYHUMANISMEN slog igenom i Sverige under 1800-talet, inspirerad av Tysklands bildningsmetodik generellt och Humboldt-universitetet i Berlin i synnerhet, var det genom ett anspråk på just begreppet bildning. Den nya riktningen innefattade utbildning av människan, framför utbildning av ämbetsmannen.

Den nyhumanistiska utgångspunkten, från de tyska teoretiker som var föregångare, var en kritik mot att se den humanistiska lärdomen i ett nyttoperspektiv. Den andliga utvecklingen och förskansandet av ett kulturellt kapital var huvudsyftet med ett humanistiskt bildningsideal, inte att tjäna nytan åt någon annan.

Humanioras guldålder har passerat. Från 1800-talets uppgång, till 1900-talets befästa

position med forskningsfält, högre utbildning och professorer, har humaniora nått in i en ny tid.

MÅNGA ÄR DE humanistiska forskningsfält och lärosäten som kippar efter andan av sämre genomströmning av studenter och forskare, högre krav på nytto relevans och sämre ekonomi.

En ständig statlig legitimering, vad forskningen egentligen tjänar för nytta, har alltid krävs. Frågan är om den frågan inte blivit tydligare och forskningen alltmer ansatt under senare tid.

Det Bologna-dokument som nu anger anställningsbarhet som det främsta målet med en högre utbildning främjar knappast vare sig intresserade studenter eller forskare inom det humanistiska fältet. Om huvudfrågan återigen har blivit vad man ska bli av sina studier, är "bildad" knappast det rätta svaret längre.

EN ANNAN RISK ÄR att den seminarieform som varit utmärkande för den humanistiska bildningen får stryka på foten. Seminariet, med ett öppet samtalsklimat, där studenter och lärare samtalar kring frågor, har utvecklats och förnyat humaniora sedan Humboldt. Frågan är vad som finns kvar av den, när ambitionerna snarare handlar om att bli godkänd, än att utvecklas.

Samtidigt har kunskapen som sådan blivit alltmer fragmenterad och subjektiverad. Att uttolka ett enhetligt bildningsideal har alltmer försvårats, bland annat genom postmodernistiska tankegångar kring situerad kunskap och kontextualisering. Den utveckling-

en konstituerar också andra delar, såsom folkbildningstanken och ifrågasättandet av kanonisering.

Jämte detta har det under de senaste åren vuxit fram en kritik mot upphovsrätten och den personliga status som förbinds med ett visst mått av kunskap. Istället förespråkas utbyte, delande och gemensamma tankekluster.

Det är förvisso heller ingenting nytt. De teoretiker som föregick Humboldts Berlin-universitet och nyhumanismen utvecklade sina tankar gemensamt. I de dokument som finns sparade utifrån deras seminarieliknande möten är det svårt att tolka vems kunskap som manifesteras. Istället består dokumenten av fragmentariska, dialogiska växlingar mellan varandra, som länkar i varandra, snarare än står som solitärer.

BILDNINGSIDEALET ÄR inte dött. Efter en tillbakagång är det på frammarsch igen. Snarare har det flyttat än försvunnit. I kulturtidskrifter, studiecirkel, läsecirkel, debatter och diskussioner väcks återigen intresset för en idéhistorisk grund och utforskande av de klassiska humanistiska disciplinerna i form av litteratur, konst och teori.

Det är istället universitetet som får en alltmer undanskuffad roll när näringsverksamhetens tryck ökar på de humanistiska disciplinerna och kunskapsutvecklingen flyttar ut.

Ett mer fragmenterat och mindre enhetligt bildningsbegrepp, baserat mer på ett fritt kulturellt kapital än universitetspoäng, är att vänta.

Den form av bildning som syftade till den enskilde individens utveckling och forskning på egen hand likaså.

Jag tror på en renässans för bildningen, förutsatt att vi förmår att uttolka dess nya vägar. ✨

Konst

Den arkaiska abstraktionen

En viss typ av ornamentik förefaller reflektera fundamentala egenskaper i hjärnan. Dessa geometriska mönster uppträder såväl i förhistoriska kulturer som i modern formgivning.

Av Isabelle Ståhl

DET ÄR SVÅRT ATT använda figurativ konst som en väg till verklighetsflykt och jagupplösning. Ett landskap påminner mig om en plats jag har besökt för sista gången, ett ansiktsuttryck katalyserar impulser att känna och värdera på inlärd sätt.

Persiska safavid-ornament från sextonhundratalet och William Morris-mönster från artonhundratalet, däremot, påminner om ambient musik. Jag älskar det abstrakta och repetitiva i deras slingrande strukturer, hur de iterrar i former som inte påminner om något verkligt: ansiktslösa, meningslösa, likgiltiga. De kommer inte att stirra tillbaka på mig hur länge jag än betraktar dem. Trots att de är *horror vacui*-mättat fyllda med detaljer känns de aldrig tränga, snarare som en stillsam tom rymd som inte påminner om något som finns inuti mig. Det finns något befriande dissociativt och nihilistiskt i det.

Ornamentik fungerar kanske lite som en avledningsmanöver för medvetandet, lite som den drömskt ambienta muzak som ofta spelas i bakgrunden i början på en fest. Musiken har inte tillräckligt uppmärksamhetskrävande struktur för att vara påträngande och hamna i fokus, men den stäljer så mycket koncentration att hjärnan blir en liten aning distraherad från det snåriga samtalet. Det gör att anspänningen och stressen kring det performativa sociala minskar. Forskning visar att man gör saker allra bäst när man inte är så medveten om dem, som dans, samtalande och skrivande. Kanske fungerar ambient musik och abstrakta mönster som mentala avlastningskanaler. De leder vår medvetna uppmärksamhet

Mönster av William Morris.

bort från oss själva och det vi stressat försöker tänka, säga och framstå som.

PÅ 20-TALET BÖRjade den tyskamerikanska psykologen Heinrich Klöver forska kring geometriska mönster och strukturer som människor sade sig se under inflytande av drogen meskalin. Det var mönster formade som schackrutor, vaxkakor och spindelväv. Vissa påminde starkt om Mandala, den arketypiska symbol för universum som förekommer inom hinduistisk och budd-

histisk konst. I studier iaktogs liknande mönster på näthinnan även under psykologisk stress, vid insomning, uppvaknande, hög feber, psykoser och svår migrän. Dessa disparata tillståndets förmåga att frambringa exakt samma typer av mönster antyder att mönstren reflekterar någon fundamental egenskap i hjärnans visuella system.

Hjärnan verkar vara benägen att tolka in vissa geometriska mönster och strukturer i visuella intryck. Många antropologer har noterat att den konst som primitiva folkslag målat på väggar innehåller starka överensstämmelser i mönster, form och färg. Även moderna kulturers ornamentik och dekorationskonst innehåller likheter med dessa i form, symmetri, proportioner, kontinuitet, avslutningar och periodicitet. Det är sannolikt ett symptom på människohjärnans förläggelse i symmetriska mönster.

Kanske är den meditativa känsla av rymd och subjektupplösning som modern ornamentik och regelbundna mönster inger besläktad till det som människor har upplevt i tusentals år i samband med religiösa ritualer. ✨

Vårt behov av Alan Bennett

I *The Habit of Art* möts de två åldrande modernisterna W H Auden och Benjamin Britten en sista gång. Alan Bennetts teaterpjäs är en uppgörelse med den kreativa processen och dess vådliga följder.

Av Mats Wiklund

I SLUTET AV 1960-TALET hjälper den engelske författaren och dramatikern Alan Bennett en dam som fått motorstopp. Denna goda gärning ska komma att både belöna och bestraffa sig.

Miss Shepherd parkerar så småningom sin uttjänta skåpvagn, med sig själv i den som permanentboende, i Allan Bennetts trädgård – och där förblir hon i över femton år. Hon visar sig snabbt vara en fullblodsexcentriker med en grandios självuppfattning och ett minst sagt krävande sätt. Men den blide och lätt konfliktundvikande Bennett låter henne hållas. De ingår ett slags resone-mangsäktenskap: könlöst och avvaktande men med en grundläggande känsla av att relationen ändå är till ömsesidig belåtenhet.

Den påtvingade bekantskapen med lösdriverskan miss Shepherd stimulerar Alan Bennett att skapa ett komiskt mästerverk: *The Lady in the Van*. I andra händer vore risken för lyteskomik överhängande. Men trots, eller kanske tack vare, sina manér och orimligheter (för att inte tala om den direkt hälsovådliga bristen på hygien) blir miss Shepherd inte driftkucku utan en sammansatt människa som väcker sympati och medkänsla. Bennetts lakoniska kommentarer, självironi och observationer frilägger ett livsöde, till och med ett samhällsskede. *The Lady in the Van* publicerades först som biografi men sattes senare upp som radiopjäsa av BBC med den oförlikneliga Maggie Smith som miss Shepherd.

Oavsett i vilka sammanhang som Alan Bennett nämns hör det till spelets regler att använda begreppet "nationell klenod". I snart femtio år har han gett sin version av England: alltid med ett underifrånperspek-

tiv, aldrig sentimentalt och kliniskt befriad från effektsökeri. Konservativa älskar honom för hans stoicism, respekt för bildning och förakt för krass kommersialism. Vänstern ser honom som sin egen i hans avsky inför privilegier och elitism. (Bennett växte upp i Leeds arbetarklass, hade läshuvud och kom till Oxford på stipendium. Den prisbelönade pjäsen *The History Boys* bygger på egna erfarenheter av examinering för universitetsantagning.) Liberaler beundrar hans obändiga individualism och anti-auktoritära hållning. Han låter sig helt enkelt inte ringas in, och påminner därför en hel del om George Orwell som också gärna gick i närkamp med fenomenet England. Och likt Orwell är hållning och tilltal i allt Bennett skriver omiskänligt, på samma sätt som man identifierar Ekelöf eller Strindberg efter bara några rader. Stilen är oavsett ämne underbart avslappnad och grundinställningen skeptiskt prövande. Det finns inte ett uns av cynism i honom.

SEDAN LÅNG TID publicerar *London Review of Books* i årets första nummer ett utdrag ur Alan Bennetts dagbok från året som gått. I volym 32, nummer 1, 7 januari 2010, medelas som en aptitretare högst upp på omslaget: "Alan Bennett Eats a Poached Egg". Man bläddrar ivrigt fram till sidan 34 och tar del av en miniatyr. Dryga dussinet rader rymmer ett fysiskt och själsligt tillstånd, slapstick med milt men behärskat vansinne och en finstämd naturbetraktelse från Yorkshire nyårsdagen 2009. 15 oktober får vi veta att han "korsar floden för att se repetitionen av den avgörande scenen mellan Auden och Britten". De två nämns ock-

Alex Jennings som Benjamin Britten och Richard

så den 4 november, och den 7 november avslutas med konstaterandet: "For the author it's over."

Men för alla andra var det början på något nytt och mycket efterlängtat. 17 november hade *The Habit of Art* premiär på National Theatre i det monstruösa betongkomplexet South Bank vid Themsen. Pjäsen fick nästan undantagslöst lysande recensioner och den allmänna uppfattningen löd att 75-åringen Alan Bennett var sig lik. Att han i vanlig ordning hade åstadkommit något briljant.

Upplägget kan tyckas väl fiffigt. Ett teatersällskap repeterar en pjäs om ett möte mellan poeten W H Auden och kompositören Benjamin Britten vid Oxforduniversitetet i början av 1970-talet. I programhäftet skriver Bennett om hur han som ung lektor såg Auden hålla hov i mitten av 50-talet, att de aldrig möttes och om hur Auden – tömd på skaparkraft – återvände och slutade sina dagar i Oxford.

Idén om ett sista möte mellan två av Englands främsta konstnärer under det 20:e århundradet rymmer många möjligheter, och

Richard Griffiths som W H Auden i Alan Bennetts *The Habit of Art*.

genom att låta *The Habit of Art* vara en pjäs om en pjäs löser man ledigt och lätt problemen med att förklara och presentera sammanhang och personligheter. Som alla stora författare rör sig Alan Bennett obehindrat mellan olika nivåer. På en alldeles grundläggande nivå gäller frågan om drivkraften och tvånget att skapa. Britten håller på att slutföra *Döden i Venedig*, hans (sista) opera baserad på Thomas Manns kortroman. Han kommer till Oxford för att fråga sin gamle samarbetspartner Auden om råd. Men den dominerande sanningssägaren och provokatören Auden är sig lik. Han föreslår att han själv skriver librettot. Britten värjer sig. Han vill som vanligt inte bråka utan bara söka kontakt och förnya deras vänskap. De talar om sin konst, om sig själva och – underhållande och tragiskt – förbi varandra.

Och naturligtvis talar de om sin homosexualitet. Britten, ständigt omgärdad av unga skönsångande gossar, ångslas över att ämnet ska provocera. Han vill göra Tadzio äldre. Auden hånar: "Pojken som Mann såg och trånade efter var elva år. I boken fick

han bli fjorton. Nu föreslår du sexton. Med den här farten kommer han snart att ta ut sin pension."

ALAN BENNETT SKRIVER att även om han finner Britten delvis osympatisk identifierar han sig mer med honom än med Auden. Bennett, själv homosexuell och med en reserverad läggning, samarbetade i början av sin karriär med färgstarka och krävande personligheter. Likt Britten är återhållsamhet och diskretion ett naturligt tillstånd för honom. Men de utgör också en möjlighet att blotta dubbelmoral och mänsklig svaghet. När Auden förväxlar en BBC-reporter med den prostituerade unge man vars tjänster han beställt uppstår stor komik. Samtidigt röjs både personlig solkighet och sociala skiktningar. Oxford och den akademiska världen med sina pretentioner sluter sig och utestänger den oinvigde.

The Habit of Art utgör också en löpande kommentar till sin egen verksamhet, till teatern. Det är en konstruktion, men sinnrik och fruktbar. Utan att kännas det mins-

ta forcerat utspelas en fristående pjäs inom pjäsen. Skådespelarna som alltså spelar skådespelare som repeterar den fiktiva pjäsen *Caliban's Day* går in och ut ur sina roller. I ena stunden är den strålande Richard Griffiths (känd som den groteske farbror Monty i filmen *Withnail and I*) den missbelätne Fitz som inte riktigt förstår vad det hela går ut på och som kräver oroväckande mycket sufflering. I den andra är han en livstrött WH Auden i underbart samspel med Alex Jennings som i rollen som Henry är en nästan kusligt naturtrogen Britten.

Att allt detta sker så lekfullt och naturligt beror inte bara på att hela ensemblen spelar på toppen av sin förmåga utan också på en regi (Nicholas Hytner) som med precision och lätthet låter ett flöde av upplysningar, sidoblickar och referenser bestämma tempo och perspektiv. Under två bebadade timmar i november lät jag mig suggereras när konsten tog över sinnesuppfattningen. Som för Bennet och Auden och Britten uppstod ett beroendetillstånd: the habit of art. ✱

The Habit of Art spelas i National Theatre under våren.

Skrivet från vildmarken

Författaren John Haines bodde i mer än ett kvartssekel i Alaskas vildmark. Han ville förstå den mänskliga naturen och utplåna gränserna mellan människa och natur.

Av Per Helge

JOHN HAINES ÄR IDAG en närmast legendarisk författare, vars dikter och essäer ger många amerikanska läsare samma vägledning för reflektion och ett åtminstone tidvis långsammare livstempo som Thoreau eller Robinson Jeffers. Haines, fullständigt okänd i Sverige, begav sig lite drygt tjugo år gammal till Alaska, byggde sig en stuga i vildmarken och blev kvar där i mer än ett kvartssekel. Utifrån den enkla bopplatsen, Mile 68, Richardson, "den ensligaste adressen i amerikansk litteratur", formade han sin bild av såväl vår plats i en sträv, skningslös natur som vår framfart i den livsform vi kallar civilisation.

John Haines.

De händer som tidigare mestadels hållit i målarpensel och skulptörmejsel vände sig nu vid att knyta nät och snaror, fälla bytesdjur med gevär och plocka ut inälvor ur de ännu varma kropparna. Han fick erfara att när man lever länge i skogarna med mestadels djur som medvarelser händer ett och annat egendomligt i huvudet på en. Det är som om en äldre medvetenhet om den natur som legat övervuxen av uppfostran och utbildning sakta börjar hävda sig på nytt. Gränser, mellan människa och djur, mellan en själv och den omgivande skogen, börjar upplösas och bli otydliga. Något längesedan bortglömt i vår mänskliga natur, som liknar den urgamla religiösa frukten och som samtidigt är ett slags försoning, återvänder och kräver sin plats.

De dikter Haines nu började skriva fick efterhand alltmer ett genomgående dubbelt perspektiv: det faktiska vidgades, djupnade, kom att gränsa till tidlöshet och myt. Den korta dikten "Denali Road", ur *Winter News*, debutdiktsamlingen från 1966, är ett tydligt exempel:

*Invid vägen mot Denali,
vänd mot norr, en sliten stol
i vilken inget utom
vinden satt.*

*Och längre bort
i kvällens riktning, en gammal man
dunkelt leende, med ett gevär
på armen.
Sakta täcktes det av rost.*

Att färdas längs de fångstleder han upprättat, till fots eller med hundspann, ledde inte bara Haines djupare in i det vilda utan också djupare in i det egna jaget. Flera av essäerna i *Living off the Country. Essays on poetry and place* (1981) återspeglar detta och berättar fascinerande om sättet att leva i Alaska, men de är strängt taget preludier till den underbart, intensivt levande memoarboken *The Stars, the Snow, the Fire*, som publicerades 1989. På koncentrerad, sakligt poetisk prosa fångar Haines ett universum där vardag och vildmark, evighet och ögonblick hela tiden tangerar varandra.

EN AV DE VIKTIGASTE metaforerna för vår tid – det hade Haines egen erfarenhet lett honom fram till – är resan från vildmarken, naturen, in i kulturen, in i vår tidsålders sammansatta och kluvna former, med dess intensiva förvillelser och illusioner. Den slutgiltiga upplösningen av dessa kulturens former för oss än en gång tillbaka till det vilda.

För att avläsa dessa "sammansatta och kluvna former", tidens "intensiva förvillelser och illusioner", vände sig Haines i allt högre utsträckning till konsten. Om han tidigare, utifrån den egna individuella be-lägenheten, riktat uppmärksamheten utåt mot det obegränsade, gjorde han nu tvärtom. De många – och ofta långa – dikterna om konstverk och konstnärer (främst i *New Poems* från 1990) innebar en insnävning från det obegränsade mot detta enda föremål, denna artefakt som i sig kunde fånga ett brett spektrum av tid och historia.

För Haines är helt enkelt liv, konst och religion ett. "Bakom konstens former och i naturen finns gudarna, skogens gudomligheter och inneboende andar; det gudomliga förkroppsligandet av jorden och dess väder, stjärnor och planeter – allt detta, utan vilket det är omöjligt att föreställa sig konst i någon form." Det finns inget liv skilt från naturen, det är Haines övertygelse.

DET SOM FÖR HAINES själv började som en närmast romantisk vision, liknande den hos exempelvis Wordsworth, med dess strävan att *se in i tingens liv*, har utvecklats och fördjupats till en mörkare, hårdare syn, en civilisationskritik pendlande mellan det elegiska och det profetiska. Den ekologiska kris som också Haines hårt och träffande artikulerat i såväl dikt som essäer, innefattar också, det vet han, en medvetandets kris, den mänskliga tanken i slutgiltig konfrontation med sig själv.

I sin poesi försöker Haines finna och av-täcka en nivå av det mänskliga som finns och fortlever under samtidens sediment av krigens förstörelse, industrins ödeläggelse av miljön, populärkulturens nivelleringsvärden.

Ett fint och fascinerande exempel på vart detta sökande kan leda är den långa dikten "The Legend" i samlingen *For the Century's End*, utgiven 2001. På ett svindlande sätt knyter den samman Haines individuella erfarenheter av ett ensligt liv i Alaskas vildmarker, inskrivna i en omvärld fylld av våld, med en identifikation på djupet med de existentiella drivkrafter som fick honom att välja denna utsatta tillvaro. Genom att utnyttja den mytiska berättelsen om Gilgamesh och Enkidu, skapad för femtusen år sedan, i den västerländska kulturens födelseperiod, knyter Haines samman tid och öden utifrån en syn på världen och på våra liv i den som en enda lång, pågående mytresa.

Den idag 85-åriga John Haines kan räknas in bland moderna amerikanska naturpoeter som Robinson Jeffers, Theodore Roethke, Gary Snyder, liksom i traditionen av oberoende sanningssägare alltifrån Whitman och Thoreau till dagens Wendell Berry. Vad han djupast skildrar är kanske ändå främst en mänsklig natur som är vildare och farligare än någon av Alaskas vildaste trakter. ✧

THE RESES TOPPLISTA

För att en gång för alla komma till rätta med frågan om konstens kvalitet har Therese Bohman ställt samman en objektiv lista över världens bästa målningar. Näst sista delen i serien behandlar plats två på listan: Caravaggios målning Bacchus.

PLATS 2

DET VILAR EN KÄNSLA AV utstuderad behagfullhet över den vinlövskransade ynglingen i Michelangelo Merisi da Caravaggios (1571–1610) *Bacchus*. Det tjocka, lockiga håret, de fylliga läpparna, de rosiga kinderna – det är något vekt, androgynt över hela hans uppenbarelse. Jag vet ingen målning mer sensuell än den här.

Samma sensualism finns i många av Caravaggios målningar, särskilt de tidiga, där han använde samma modell som till sin *Bacchus*. Mario Minniti hette den unge mannen som spelar luta, blir biten i fingret av en liten ödla och får sitt öde förutsett av en spåkvinna i andra målningar. Minniti blev själv konstnär och lärde mycket av tiden med Caravaggio, särskilt när det gällde bruket av *chiaroscuro*, ljusdunkelmåleriet som är Caravaggios signum: djupsvärta, dramatiska skuggor, en högt placerad ljuskälla som gör kompositionerna teatrala, ibland som om de utspelades under strålkastarljus på en scen.

På bordet framför Bacchus står en karaff vin och en fruktkorg – ett behagfullt stilleben vid en första anblick, tills man upptäcker att många av frukterna är i dåligt skick. De har bruna fläckar, ser oaptitliga, snudd på oätliga ut. Granatäpplet är öppnat och blottar sitt inandöme på ett sätt som ser på samma gång skamlöst och sårbart ut. Det är bara en tidsfråga (och det är dessutom inte fråga om lång tid) innan frukterna kommer att skrupna och ruttna.

Detsamma gäller givetvis ynglingen. Liksom frukterna i korgen är hans ungdom och skönhet något som snart kommer att förgås. Symboliken är tydlig. Men Caravaggios målning erbjuder inte bara detta krassa faktum, utan även ett botemedel. Ett sätt att låta bli att tänka på det oundvikliga – om det nu inte ligger för en att försökas med tanken på tidens gång – är att ta emot den unge mannens framsträckta glas.

Caravaggios *Bacchus* (1596) finns i Uffizierna i Florens.

FOTO: ERICH LESSING/IBL, BILDBYRÅ

För visst vill han att vi ska göra det. Sällan har någon sett mer inbjudande ut än Mario Minniti i Bacchus inkarnation. Och kanske vill han mer än så: den rosenkindade guden fingrar på rosetten som håller ihop hans klädedräkt, redo att låta tyget glida isär.

"Fasa och fulhet och smuts" var omdömet som den viktorianska erans mest framstående konstkritiker John Ruskin gav Caravaggio. Så var Caravaggio också så gott som utskriven ur konsthistorien ända fram till 1951, då en stor utställning i Milano väckte intresset för honom på nytt. Under sin samtid var han ett slags konstnärligt *enfant terrible*: en hårt festande bråkmakare, till och med mördare (under ett slagsmål dödade han, eventuellt oavsiktligt, en ung man och tvingades fly från Rom med ett pris på sitt huvud), men ansedd som geni, med både mäktiga beskyddare och många efterföljare bland Roms unga målare.

RUSKIN SATTE ändå fingret på något relevant i Caravaggios konst. Inte nog med att han hämtade sina modeller från krogar, bordeller och bakgator: det låga, solkiga, kroppsliga, råa, ibland våldsamma, ytterst sett mänskliga som hela tiden är närvarande i hans måleri, tycker jag är Caravaggios styrka. Mörkret som är både bokstavligt och bildligt och som inte sällan har en erotisk laddning. Det är detta som gör hans målningar så fångslande, nästan magnetiska.

Så även i *Bacchus*. De blossande kinderna och den glansiga blicken gör det lätt att föreställa sig att vinguden själv redan har druckit en del av karaffens innehåll. Sänglinnet som han lutar sig emot ser inte riktigt rent ut. Det vilar en tung, nästan klibbig känsla över bilden, jag tror att luften i rummet är kvav, ovädrad. Och när Caravaggios Bacchus med ett på samma gång nonchalant och inbjudande höjt ögonbryn bjuder in till sitt bord (eller kanske snarare till sin säng) är det där solkiga, kroppsliga påtagligt. Som ett hot, eller om man hellre vill: som ett löfte. ✨

Så blev det fint att ha fel

Tanja Bergkvist är fil-
dr i matematik.

Lärare med licentiat- eller doktorsexamen ska kunna anställas som lektorer i skolan på alla nivåer, enligt förslaget till ny skollag. Jan Björklund vill ha samma lektorstäthet som 1989 då 10 procent av lärarna var lektorer. Inte en dag för sent. Enligt den internationella undersökningen TIMSS Advanced 2008 har de svenska resultaten i matematik och fysik i gymnasieskolans sista år försämrats kraftigt sedan 1995, både i absoluta tal och i relation till andra länder. Andelen elever som inte når upp till medelgod kunskapsnivå i matematik har gått från 36 till 71 procent.

Jag frågade en gång min fysikfröken i högstadiet om jag fick låna hem en populärvetenskaplig bok om elementarpartiklar. Hennes korta svar löd: "Nä, det tycker jag inte, för då kommer du ju att kunna mer än de andra." Att inhämta kunskaper utom lärarens kontroll kunde tydligen skapa "orättvisor". Detta starka minne är mitt enda från högstadiesfysiken utöver den gång jag användes för att illustrera statisk elektricitet inför klassen och mitt hår stod ut åt alla håll. Istället för den populärvetenskapliga boken som hotade skolans rättvisesträvanden läste jag mammas gamla kursbok i fysik från 70-talet om halvledarkomponenter (och jag har sparat den som ett barndomsminne). Det är inget problem att klara sig genom svensk skola med IQ:n i behåll när man har en mamma som lär en derivera elementära funktioner i sjunde klass eftersom det är "allmänbildning". Frågan är vad som händer med de barn som inte har sådana föräldrar.

NÄR JAG UNDERVISADE PÅ LÄRARUTBILDNINGEN fanns det studenter som ansåg att "den pedagogiska metoden" var långt viktigare än ämneskompetens och som ifrågasatte varför de skulle kunna mer än vad deras framtida elever skulle. Det var ju mycket viktigare med *pedagogiken*. Jag undrade vilken pedagogisk metod man uppfunnit vid lärarhögskolan som kan förmedla kunskaper som läraren inte besitter, för att inte tala om att angripa ett problem på olika sätt (vilket är ett måste när undervisningen ska vara individanpassad). Den "pedagogiska metoden" verkade efter en förvisso intressant diskussion mest handla om att göra sig omtyckt genom att vara förstående, trevlig och bidra till betygsinflationen.

Kunskapsluckorna är så stora efter nionde klass att gymnasielärare måste börja med att repetera de fyra räknesätten. Vad beror detta på? Inget är för absurt i Sverige, så här kommer blodtryckshöjaren: flera gymnasielärare vittnar om att det anses vara en merit för mattelärare på grundskolenivå att framhäva hur dåliga de själva varit i matematik. Därmed har de en nästan medfödd empati och förståelse för elever som inte heller förstår någonting. Läraren och eleven kan utveckla en givande relation som på sikt kan leda till att eleven vill lära sig räkna. Samtidigt fungerar väl eleven som terapi åt läraren som fortfarande kanske inte mår bra.

Men det stannar inte där. En marginaliserad (hoppas jag) grupp pedagoger i USA (kan de ha gått i svensk skola?) driver linjen att det är kränkande för eleven att påtala att han eller hon svarat fel. Därför ska det felaktiga påståendet $2+2=5$ problematiseras ur ett "allas lika värde"-perspektiv. Hur detta ska gå till i praktiken förblir en gåta på samma sätt som genusperspektivets implementering i alla ämnen.

Som någon sagt: "Vår kultur är den första av alla kulturer som systematiskt ägnat sig åt att aktivera den mänskliga dumheten, vårda den, klä den och förse den med uttrycksmöjligheter." ✿

I korthet

Dansk självcensur efter karikatyrkrisen

Danska konstnärer och författare utövar en omfattande självcensur. Det har vi svart på vitt på när nu danska LO i sitt veckobrev publicerar en undersökning de själva gjort. Frågorna har ställts till medlemmar i Dansk Forfatterforening, Dansk Galleri Samslutning, Organisation af Danske Museer og Danske Billedkunstneres Fagforening.

654 personer har deltagit undersökningen, och nästan hälften av dem, 47 procent, säger att de betraktar yttrandefriheten som hotad idag. Var åttonde, 12 procent, har någon gång lagt ner ett projekt för att de fruktat hot.

53 procent avstår frivilligt från att skapa sådant som kan "kränka etniska eller religiösa känslor".

Låt mig bara ta ett konkret exempel. Bildkonstnären Mette Lind, Odense, säger att hon "lägger band på sig" och trots att hon egentligen vill göra ett verk som är kritiskt mot islam så gör hon det inte. Hon vågar helt enkelt inte. Så här berättar hon själv:

"Det billede, jeg ikke laver, er i forbindelse med religion. Jeg er temmelig nervøs omkring det muslimske. Det, jeg er irriteret over ved Islam, er, at den er meget kvindeundertrykkende, og det kunne få de følger for mit billede, at ingen turde have det hængende. Jeg tror i dag, der er en angst for noget, der er for direkte. Det så vi også i forbindelse med Muhammed-tegningerne".

Denna danska LO-undersökning borde få konsekvenser utanför Danmark eftersom den säger något väsentligt om det klimat som idag råder i yttrande- och tryckfrihetsfrågor. Ändå är jag rädd att den kommer att tigas ihjäl. Det här är inte fakta som gagnar den politiska makteliten, vare sig i Danmark eller Sverige.

Thomas Nydahl

Botemedlet mot samtiden

Många är de som kan vittna om svårigheten med att avsluta Marcel Prousts sju band av *På spaning efter den tid som flytt* eller för den delen Robert Musils *Mannen utan egenskaper* (i det mer blygsamma formatet om endast fem band). Att det skulle kunna ha något att göra med verkens dramaturgiska struktur (inget kan vara mer rafflande än Musils utförliga beskrivningar av den så kallade parallellaktionen och den österrikiska byråkratin under kejsar Frans Josef!) eller den egna förmågan att ta till sig en klassiker är naturligtvis uteslutet. Nej, som varje sann kulturkonservativ vet är det stadens "prål, buller, larm och skräll" som stör förmågan att hålla koncentrationen längre än fem minuter.

Men botemedlet mot nutidens neuroser kommer som så ofta från den amerikanska läkemedelsindustrin. *The Economists* magasin *Intelligent Life* rapporterar om lä-

kemedlet Modafinil som utan biverkningar ger full koncentration i sex timmar. *Intelligent Lifes* skribent beskriver entusiastiskt hur han lyckades sitta igenom en vild studentfest i Cambridge utan att en enda gång lyfta blicken från boken han läste – på bara en tablett om 200 mg! Sann lycka för varje intellektuell! Den svenska glädjedödaren Fass lämnar dock ett nyktrare budskap och menar att verkningarna av Modafinilbruk är flera: sömnstörningar, livliga drömmar, vanföreställningar, självmordstankar, fientlighet och agitation.

Att dessa små åkommor, som i det närmaste kan betraktas som den boklärdes normaltilstånd, skulle vara skäl nog att avstå den läsro som samtiden så länge förvägrat sina barn måste anses som osannolikt.

Mattias Hessérus

” Vissa människor tycks tro att min pappa var ett geni. Andra säger att han var ondskefull. Han var inte ond, han var irriterande. Men han var också en underbar, entusiastisk person, en normal pappa som lagade soppa åt mig. **Baxter Dury**, son till legendariske rocksångaren Ian Dury, i *Guardian*. Filmen *Sex & Drugs & Rock & Roll* om Durys liv har just haft premiär.

Om vikten av att inte reducera konst till ideologi

Idag har feminismen ungefär samma ställning som rasbiologin hade för hundra år sedan. En populär ideologi som vilar på rätt svajig vetenskaplig grund men som harmonierar med samhällsutvecklingen i stort och med vissa inflytelserika klassers behov och världsbild.

Många författare och konstnärer uttrycker sitt gillande av feminismen, få uttrycker någon kritik. Detta innebär dock inte att de mest tidstypiska författarna och konstnärernas verk bör eller ens kan tolkas som feministiska pamfletter. Vi kan ta P O Enquist's romaner som ett exempel.

P O Enquist är gift med en av samtidens mest kända feminister och han har aldrig, mig veterligen, sagt något negativt om feminism. Detta innebär dock inte att hans romaner är speciellt feministiska, och att tolka dem som feministiska pamfletter är om inte helt missvisande så åtminstone endimensionellt. Detta därför att P O Enquist's incitament för skapande helt enkelt inte är feministiskt.

Incitamenten för konstnärligt skapande är vanligtvis komplexa och kan inte reduceras till enskilda tidstypiska ideologier. Konstnärligt ha-

PO Enquist - inte i första hand feminist.

FOTO: ULLA MONTAN

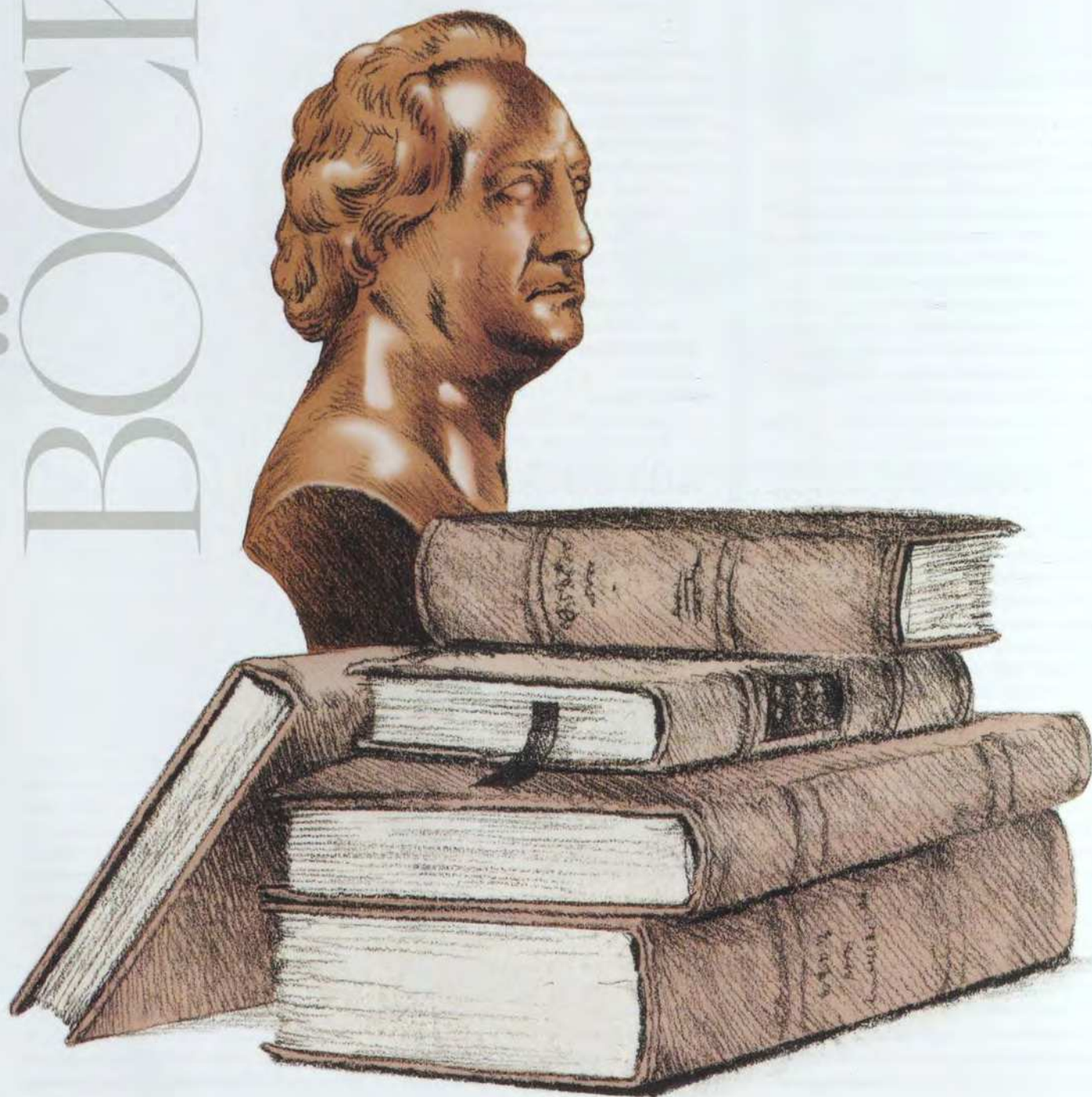
bila verk får snarare sitt estetiska värde i den mån som de står över sådant. Att de kan rymma strimor av påverkan från diverse tidstypiska ideologier är lika självklart som att de kan ta sin grund i konstnärens egen livserfarenhet, men det finns ingen anledning att demonisera

verken på grund av ytligt samröre med samtidsidéer, vare sig dessa är patriarkala, feministiska eller rasbiologiska.

Detta funderar jag över när jag tar del av Jessica Kempes skrivelser i *Dagens Nyheter*, där hon med en till mani gränsande intensitet tar varje tillfälle i akt att svartmåla modern konst med klassicistiska rötter, och där hon propser på att dylika konstverk skall förse med varningsskyltar om deras ideologiska farlighet – detta på grund av att konstnärer som Carl Wilhelmson och Anders Zorn som privatpersoner inte har kunnat frikännas från ytligt samröre med rasbiologi. Därför menar Kempe att man varje gång som man berömmar Zorn bör "orientera sina läsare" om att det finns problematiska inslag i hans biografi, såsom att han gav ekonomiskt stöd till rasbiologisk verksamhet. Den sorts orientering av läsare kan gärna DN få fortsätta med, men *Axess* har högre tankar om sina läsare än att vi inträder i rollen av någon sorts puritanskt prästerskap som utfärdar domar över vilka människor i det förflutna som passerar genom nutidens smala nålsöga för det estetiskt och ideologiskt passande.

Johan Lundberg

Bland detta nummers recensioner: Johan Tralau behandlar ny litteratur kring det antika Greklands politiska tänkande. David Andersson läser Lars Lönnroth, Peter Landelius Milan Kundera, och Carl Johan Ljungberg hittar drömmande excentriker på Himalayas bergstoppar.

Vi ökar när andra drar ned

Det 00-tal som vi nyss lämnat kommer att gå till presshistorien som det artonde då dagspressen nedmonterades under paroller skrivna på konsultprosa. Morgonpressens omorientering från klassisk kvalitetsjournalistik till klickvänliga kvällstidningsrubriker beskrevs som en förändring mot "agendasättande nyheter", neddragningar av kvalificerad snabb nyhetsförmedling kallades för "satsningar" på "planerad journalistik" och som om vanlig ekonomisk logik aldrig hade existerat skulle journalistiken bli bättre trots minskade resurser.

Men näringslivets eufemismer och omskrivningar ändrar naturligtvis inte en bister verklighet. En neddragning leder till sämre journalistisk bevakning, kortare texter till mindre fördjupning och färre frilansande medarbetare till minskad pluralism i det offentliga samtalet.

Det är som ett direkt svar på en ekonomisk och medial situation, där Sveriges största morgontidning *Dagens Nyheter* tvingas skära ned sin kulturredaktions frilansbudget med hälften och *Svenska Dagbladet* måste satsa mer på tillrättalagd feature än traditionell kritik, som vi på *Axess Magasin* väljer att öka vår bevakning av aktuell kultur och forskning i både omfattning och internationell bredd.

Under våren kommer förändringen att bli synlig i recensionsdelen. Temarecensionerna blir större, antalet recenserade böcker blir fler och sidantalet kommer att utökas till nästan det dubbla – vi vet att intressanta tankar måste få ta plats.

Men som recensionsredaktör för *Axess Magasin* vill jag också göra något annat. Jag vill erbjuda Sveriges bästa forskare och skribenter en möjlighet att ägna sig åt en genre av litteraturkritik som har blivit alltmer eftersatt i det svenska medielandskapet – den essäistiska kritiken. En kritik som utgår från ett akademiskt förhållningssätt till ämnet och som sätter fackkunskap och sammanhang i första rummet. Texter som behandlar litteraturen och verket snarare än positionerar recensenten, och som syftar till att göra komplicerade idéer greppbara och där det tillsynes enkla tillåts bli komplext. Helt enkelt texter man lär sig något av.

I kommande nummer av *Axess Magasin* kommer vi i våra temarecensioner vända blicken mot allt från forskningen kring finanskrisens efterverkningar och Kinas roll som framtida stormakt till sexualitetens kulturhistoria och den kommersiella skönhetsindustrins framväxt i västvärlden. Vi kommer att lyfta fram nya strömningar inom den historiska vetenskapen, behandla 1900-talets radikala filosofer och författare och ta grepp på svensk och internationell politik.

När andra medier försöker begripa hur man ska kunna förmedla analys över Twitter på 140 tecken tror vi på *Axess Magasin* fortfarande att texter på 14 000 tecken ger mer. Och när kulturdebatterna rasar kan du som läsare räkna med att här finna en guide till relevant forskning som fördjupar, problematiserar och vidgar perspektiven. Ja, den typ av texter som borde vara grunden för det offentliga samtalet.

Vi ökar när andra drar ned. För att någon måste göra det.

Mattias Hessérus
är recensions-
redaktör för
Axess Magasin

Mattias Hessérus

Oidipus och Antigone, målning av Charles Jalabert.

I skuggan av ett under

Den antika kulturen var i djupaste mening universell. Därför utgör den en utmaning mot moderna forskare, som lätt blir provinsiella. Det anser **Johan Tralau**, som läst nya böcker om det politiska tänkandet under antiken.

POLITISK TEORI

Vi lever alla, oavsett om vi har förstått det eller inte, i skuggan av det grekiska undret. Det som hände i det lilla landet vid Europas rand under århundradena före Kristus har format våra tankar och lagar och moral och tro – ”format”, alltså just givit dem ”form”, för att nu använda ett uttryck som naturligtvis härstammar från det filosofiska språk som grekerna uppfann.

I politiken brukar det grekiska arvet framför allt sägas vara två saker. Grekerna gav oss demokratin, och grekerna gav oss det principiella samhällstänkandet, alltså den politiska teorin eller den politiska filosofin. Athen och dess robusta medborgarideal å ena sidan, alltså, och de stora tänkarna, Platon och Aristoteles, å andra sidan. Och just mellan dessa två poler rör sig vår förståelse av grekerna som politisk storhet, alltså mellan den politik som faktiskt fördes i de antika hellenska stadsstaterna och det systematiska, principbaserade tänkande som utvecklades i och mot

dess samhällen. Spänningen mellan de polerna, och det fruktbara i mötet mellan dem, visar sig också i några nyligen publi-

cerade böcker om den antika politiska traditionen.

Historiker brukar av någon anledning

ofta vara skeptiska till talet om Grekland som någon sorts under, och det har nästan kommit att höra till god ton att säga att det mesta som sker i Grekland inte är unikt – ungefär som om man hade kunnat hitta filosofin litet varstans bland de antika folken, kanske även hos våra egna häriga förfäder och förmödrar, eller bland folk vilkas medborgare inte hade yttrandefrihet och inte ens kunde sägas vara medborgare. En som inte drar sig för att tala om det politiska tänkandet som något revolutionerande nytt är dock Cambridgehistorikern Paul Cartledge, som i en spännande, uppslagsrik och verkligen lärorik liten bok vill spåra grekernas politiska praktik.

Här är det alltså inte främst de stora tankarna som spelar huvudrollen, utan den värld av maktförhållanden, konflikter och gemenskap som fanns där mer eller mindre oberoende av de högtflygande samhällsideal som filosofer försökte formulera. Cartledge vill helt enkelt följa politikens egen evolution under de århundraden som är hellenernas, från den förhistoriska världen, över de samhällsstrukturer som antyds i Homeros till de utvecklade statsstaterna och deras undergång och uppgång i de imperier som bildade slutpunkten för antiken. Det är med varsam hand, pedagogiskt, ibland inte utan präktig politisk korrekthet, som Cartledge arbetar fram det antika Greklands politiska verklighet och ofta framhåller de risker som finns i återupptäckten av det förflutna – nämligen att vi alltför lätt identifierar förflutenhetens tankar som våra, exempelvis i tron att den jämlikhet den athenska demokratin såg som en av sina största skatter är identisk med vår egen. Det är alltså främst de då verkligt existerande staterna som Cartledge intresserar sig för, han skriver om mannen på gatan.

Men Cartledge tar naturligtvis också vederbörlig hänsyn till det politiska tänkandet i dess högre och mer avancerade former. Handbokssvaret på frågan om den politiska teorins uppkomst brukar stavas Platon. Det är inget dåligt svar, men det är sällan handböckerna ger något svar på frågan om vad som faktiskt är så nytt och innovativt hos Platon, alltså vad det i själva verket är som faktiskt påbörjas just hos den store filosofen.

Cartledge själv vill inte förlägga det principiella politiska tänkandets ursprung till Platon, utan tidigare. Han säger att den politiska teorin i egentlig mening nästan, eller kanske möjligen, uppstod hos den athenske lagstiftaren Solon cirka 600 före Kristus. "Det avgörande genombrottet" kom emellertid senare, fortfar Cartledge, i den joniska naturfilosofin, alltså när exempelvis Thales och Herakleitos sökte för-

stå universum och dess ordning rationellt. Strax därefter är det emellertid en senare naturfilosof, Alkmaion från Kroton, som är avgörande, varpå Cartledge nämner den grekiska tragedin, för att slutligen säga att det i själva verket var i den grekiska historieskrivningen från det sena 400-talet, nämligen i Herodotos *Historier*, som "det sista avgörande steget" togs. Den ironiskt lagde kan möjligen vara skeptisk inför alla dessa "avgörande steg".

Men den ironin är inte det viktiga i det här sammanhanget: det avgörande, om uttrycket tillåts, är istället att den grekiska tankevärlden erbjuder en sådan makalös *embarras de richesses* när det handlar om just teoretiska, principiella, filosofiska och

versitetsvärlden med dess normer och maktförhållanden, med den tribut som tillkommer de där mäktiga och den okunghet som beskärs resten av världen.

Allt är förstås inte dåligt; långt därifrån. Ryan Balots kapitel om det demokratiska Athens dygdepolitik, alltså dess normer och praxis för inövande av robusta medborgerliga dygder i de egna medborgarna, är både rolig och ögonöppnande. Balot gör gällande att Aristoteles medborgarideal är för elitistiskt för att vara riktigt attraktivt för en demokrat idag, och han vänder sig därför närmare den politiska praktiken för att uttolka ett annat ideal om deltagande som är mer folkligt – både i meningen mer egalitärt, alltså jämlikhetsorienterat,

Personer med för lite erfarenhet av riktig forskning skulle kanske invända att all den bästa forskningen ändå utförs på amerikanska universitet, och att det därför är helt i sin ordning att dessa ignorerar det som sker i resten av världen. Det är förstås en mycket dålig invändning.

litterära försök att förstå kosmos, människan, gudarna och staten med förnufts hjälp. Det är något underligt, något förunderligt – kort och gott, ett under – med den enastående kulturella blomstring som inträffade under några få århundraden i en liten och splittrad kultur som var hotad inifrån och utifrån. Det finns helt enkelt så många ingångar till det grekiska undret, och så många tänkare, verk och företeelser som inte upphör att inge vördnad.

Inte så märkligt då att vi hela tiden återkommer till den grekiska antiken som en måttstock att mäta världen och tänkandet med, eller möjligen en spegel som kan hjälpa oss att upptäcka såväl våra muskler som våra värnor. Ett tecken på det är naturligtvis den flod av forskning eller annat akademiskt skrivande som gör den grekiska antiken till sitt tema.

Ett nyutkommet exempel är *Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*, för vilken statsvetaren Stephen Salkever är redaktör, en bok i en prestigefylld serie som säkerligen kommer att få mycket uppmärksamhet. Antologin är en helamerikansk historia – inte bara i meningen att alla medverkande är från nordamerikanska universitet, utan också på grund av att nästan all forskning som dessa författare refererar till är från angloamerikanska universitet. Den som läser boken i ett utifrånperspektiv måste förundras över den monomana, nästan spådbarnsliga självklarhet med vilken den vänder sig inåt, in i den egna amerikanska uni-

och i meningen att det faktiskt handlade om vad folk i stort tänkte i Athen, inte filosofiska "extremister" som Platon och Aristoteles. Och Balots bidrag är ett utmärkt exempel på hur man kan läsa de grekiska klassikerna med samtida problem för ögonen utan att för den sakens skull prisge vare sig kraven på historisk sanningsenlighet eller önskan att utforska historien för att kunna förhålla sig till den egna tidens frågor. Balot rekonstruerar med uppenbar välvilja en medborgarskapstanke som är demokratisk, som är jämlikhetsorienterad, som obönhörligt kräver deltagande och integritet av medborgarna, som är robust, som är manlig, som enligt Balots förmenande till och med är individualistisk – men som under inga omständigheter är liberal i modern mening, då den syftar till politiskt uppövande av de medborgerliga dygderna, alltså ett intresse för medborgarnas moraliska karaktär som liberaler av hävd har svårt för.

Bortsett från några få sådana goda exempel är emellertid *Companion*-volymen en besvikelse – eller, om man är lagd åt det hållet, lite underhållande. Arlene Saxonhouses kapitel om den grekiska tragedin är till att börja med gammal skäpmat, då det är en omarbetning av några redan utgivna uppsatser från 80-talet, och så ofokuserat och obetydligt att man måste konstatera att maten ur skåpet varken var näringsriktig eller läcker ens på den tiden då laderslipsar ansågs fräcka. Men viktigare än det är att den mycket speciella angloamerikanska provinsialism som råder här

är helt enkelt bedövande. Man undrar hur det går till när man lyckas undvika att hänvisa till någonting om den grekiska antiken som har skrivits utanför anglosaxiska universitet.

Personer med för lite erfarenhet av riktig forskning skulle kanske invända att all den bästa forskningen ändå utförs på amerikanska universitet, och att det därför är helt i sin ordning att dessa ignorerar det som sker i resten av världen. Det är förstås en mycket dålig invändning. Det har funnits och finns fortfarande en norm just bland latinister och grecister att man måste kunna fler än ett modernt språk – att man måste kunna läsa forskning på engelska, franska och tyska, helst också italienska, då det är orimligt att ignorera all den viktiga forskning som skrivs på dessa stora språk. Den normen verkar emellertid inte gälla i just denna antologi. Och det är uppenbart att det förhållandet utarmar den forskning som presenteras här. I de tre olika kapitlen om Platon finns inte en enda hänvisning till den Platonforskning som under ett halvsekel har bedrivits i den så kallade Tübingenskolan, och som går ut på att Platons egentliga lära var oskriven och att de skrivna verken var

pe-

dagogiska inledningar på olika nivåer till de högsta principer som bara kunde meddelas muntligen till dem som hade nått högt nog i den platonska filosofiska skolan, Akademien. Man kan av olika skäl välja att anse att Tübingenskolan tolkningar är spekulativa, eller filosofiskt ofruktbara, eller av någon annan anledning avvisa dem. Man kan ha hört någon ledande föreläsare för den hålla föredrag och av någon anledning ha stört sig på dennes arrogans. Men man kan faktiskt inte år 2009 ge ut en bok med tre olika kapitlen om Platon för vilka den inflytelserika Tübingenskolan helt enkelt inte tycks ha existerat – försävt man inte tycker att det är helt i sin ordning att bli lite komisk.

Nu kunde förstås någon invända att dessa amerikanska forskare intresserar sig för och vänder sig till just sitt eget sammanhang, att de har de miljöer för ögonen som de själva dagligen rör sig i. Och så kan det förstås vara. Men det finns då faktiskt inga särskilda skäl att europeiska forskare i sin tur skall bry sig särskilt mycket mer om denna provinsiala forskning än någon annan – och under inga omständigheter några skäl att reproducera den självcenterade uppfattning som denna amerikanska antikforskning *in splendid isolation* ger uttryck för, eller betrakta den som sin tids mest framstående forskning.

Nu finns det naturligtvis verkligt framstående forskning om antiken också på nordamerikanska universitet och vid många av dem tar man hand om den europeiska traditionen med betydligt mer kärlek och generositet än vad som är brukligt i Europa. Och det finns inga särskilda skäl att recensera nationer. Men den dominans som den anglosaxiska universitetsvärlden åtnjuter har onekligen bieffekter, och det är inte alltid helt lyckat att negligera bildningskulturer som producerar förträfflig forskning på andra språk än engelskan. Ett land som ofta riskerar att betraktas som lite komiskt, provinsialt och efterblivet är Italien – landet som väljer en pajas till regeringschef och gör det igen, landet vars tv-ökultur kan få nästan vem som helst att konvertera till feminismen. Italien har emellertid också en framstående akademisk kultur, som visserligen som så många andra lider under nepotism och närmast feodal slutenhet, men som faktiskt på allvar har vårdat sig om det klassiska arvet.

Och som forskningskultur är inte Italien inåtblickande och provinsialt, för det är inte stort nog att kunna nära illusionen att det är självförsörjande, men inte heller litet nog att bara vända

sig åt ett håll och försöka göra sig likadant. Ett exempel på hur brett, utåtblickande och spännande arbetet med det klassiska arvet kan vara återfinns i den nyutkomna antologin *Antigone, volti di un enigma. Da Sofocle alle Brigate Rosse*, som handlar om Antigone – från Sofokles, som skrev det berömda dramat med samma namn, till Röda brigaderna, närmare bestämt sjuttiofemstjärnans nyläsning och tillägnelse av den mytiska gestalten.

Allt är förstås inte bra i det här. Giuseppe Biondes bidrag om vänstern och begravningen av RAF-terroristerna Andreas Baader och Ulrike Meinhof rymmer både sakfel och den i vissa vänsterkretsar obligatoriska antydningen om att förbundsrepubliken Tyskland i själva verket kan ha mördat de terrorister som tog sitt liv i Stammheimfängelset (vilket vår samhällskritiske forskare lyckas förlägga från Stuttgart till Berlin – på något sätt är det ändå fantastiskt med dem som vill ifrågasätta officiellt erkända sanningar men inte lyckas fixera de fakta som är lättast att kontrollera...).

Andra texter, som Francesco Carpanellis tolkning av Sofokles *Antigone*, där han läser fram en morbid dödsdömd och en önskan att leva endast med de döda, är stimulerande. Samma sak gäller Guido Paduanos läsning av samma drama, där han förhåller det till den athenska stadsstaten. Här blir den grekiska tragedin helt enkelt en del av den demokratiska stadens självförståelse: den framställer en mytisk tid som antingen blir en tyrannisk skräckbild av allt det som staden inte vill vara eller anakronistiskt exproprieras och görs till en heroisk tid som redan var demokratisk. Scenkonsten är på så sätt en del av Athens arbete med att formulera sig självt som politisk storhet.

Det är i alla händelser slående att italienska forskare aldrig kostar på sig att bara hänvisa till andra av samma sort. Här finns ingen provinsial upptagenhet av dem som råkar befinna sig just i det egna landet; dessa citeras naturligtvis också, men då som en del av en internationell forsknings- och kulturdebatt som inte är betjänt av godtyckliga gränser. Här finns helt enkelt en öppenhet som är efterföljansvärd.

Och kanske är det just det som vi måste lära oss av grekerna.

Den grekiska kulturen, som själv verkligen kunde vara överdrivet föraktfull mot främlingar och andra kulturer, har visat sig vara universell på ett sätt som nästan trotsar fantasin.

Den överskrider tider, den lämnar platser bakom sig, och den öppnar nya horisonter. Just det bör vi göra med den också.

Johan Tralau

Den ryska skådespelerskan Svetlana Korkoshko i rollen som Antigone.

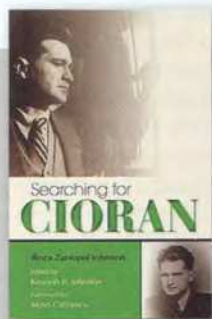
FOTO: AKI-MAGES/RIA NOWOSTI

Biografin som aldrig skrevs

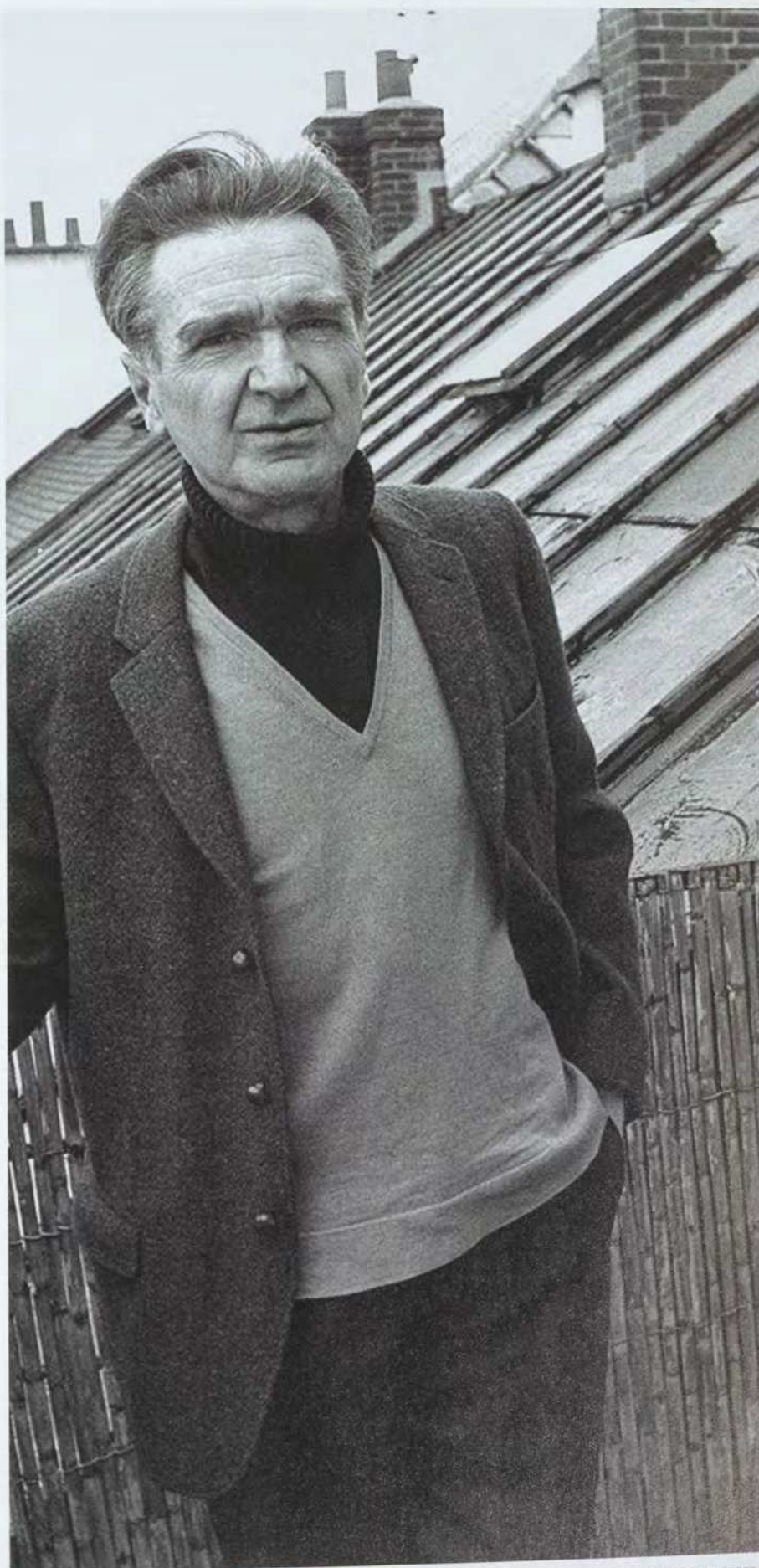
Iscensättandet av den egna personen är en särskild konstart som många författare odlar. Skulle vi skatta Strindberg lika högt om han inte hade spelat rollen av Strindberg till sådan fulländning? Till mästarna i denna genre hör också den rumänsk-franske essäisten och aforistikern Emil Cioran (1911–1995). Mer känd, kanske, som E. M. Cioran: han tog dessa initialer när han 1949 gav ut sin första franskspråkiga bok, *Précis de décomposition*, och sökte ett mer välklingande namn; som förebild stod E. M. Forster.

Cioran lämnade Rumänien 1937; bortsett från ett par korta besök i hemlandet 1939 och vintern 1940/41 skulle han aldrig återvända. Istället skapade han en existens och en *persona* som exilförfattare, levde i billiga hotellrum och från mitten av 60-talet i en liten vindslägenhet på Vänstra stranden i Paris. Med några års mellanrum gav han ut nya böcker på kristallklar franska. Ämnena varierar inte nämnvärt: tillvarons intighet, exilens välsignelse och förbannelse, självmordets lockelse. I många avseenden, inte minst stilistiskt, påminner han om de franska 1700-talsmoralisterna, men cynismen och den svarta ironin har också lånat drag från de tyska 1800-talspessimisterna.

Om Cioran, "tomhetens dandy" som Bernhard-Henry Lévy kallat honom, har nu en av hans översättare, den vid University of Indiana verksamma rumänska litteraturvetaren Ilinca Zarifopol-Johnston, skrivit en biografi. Eller rättare sagt: hon började skriva en biografi i mitten av 90-talet men avled innan boken var färdig. Den har färdigställts av hennes man, >>

SEARCHING FOR CIORAN
ILINCA ZARIFOPOL-JOHNSTON
KENNETH R. JOHNSON (RED.)
Indiana University Press 2009

Emil Cioran.

FOTO: SOPHIE BASSOUL/SYGMA/CORBIS

och utgivits postumt tillsammans med ett urval ur hennes dagböcker från perioden 1993–1997. Hon vistades under dessa år i Paris och Rumänien, umgicks med Cioran och hans livskamrat Simone Boué, och samlade material till boken.

Searching for Cioran är därför en mycket sorglig bok. Den är till att börja med sorglig för att dess innehåll är sorgligt. Dagboksdelens kretsar kring Zarifopol-Johnstons möten med den döende Cioran. Redan när de träffas första gången 1990 kan hon skönja spår av senilitet; när hon återvänder till Paris 1994 har Cioran fallit och skadat sig, och i samband med detta har hans alzheimer förvärrats påtagligt. I sjukrummet finns Ciorans böcker. Gång efter annan visar Boué böckerna för honom och säger att detta är hans namn, att

erna som han skrev i sin ungdom framför de cynisk-skeptiska böckerna på franska. Och som exilrumäniska ägde hon inte bara kunskaper i Rumäniens språk och historia, hon brottades också själv med frågan vad hennes rumänska identitet egentligen betydde (en brottnings som vetter åt det metafysiska och som förvisso präglades av hennes läsning av Cioran). Dessutom har hon en sansad inställning till hans fascistiska engagemang i mitten av 30-talet. Hon försöker varken släta över det eller hamnar i den moraliserande position som gör forskare som Patrice Bollon och Alexandre Lavaigne-Lavastine så begränsade.

Men 2007 dog Ilinca Zarifopol-Johnston i cancer. Hennes make färdigställde i möjligaste mån boken efter hennes död: han skriver i sin introduktion att

karaktär. Det är svårt att inte läsa den som ett monument över den döda hustrun. Att Johnston inte lyckats slutföra biografin på ett helt tillfredsställande sätt minskar på intet sätt monumentets skönhet.

Men som biografi över Cioran fungerar *Searching for Cioran* inte riktigt. Då är Bernd Mattheus *Cioran. Portrait eines radikalen Skeptikers* (2007) mer fullständig, även om Zarifopol-Johnston både skriver bättre än Mattheus och tecknar ett mycket mer levande porträtt. Men de dagboksanteckningar som utgör bokens andra del kompenserar i hög grad för dessa brister. Det är också här bokens verkliga värde finns. I fyra avsnitt får man följa Zarifopol-Johnston under två vistelser i Paris och två i Rumänien. Till stor del handlar det om besök hos Cioran. Från förvirrad och skröplig men munter gubbe förlorar han gradvis de förmågor som han ännu ägde; allt medan Simone Boué, livskamraten, anstränger sig till det yttersta för att låta honom bevara någon smula av sin värdighet.

Genom hela författarskapet, sextio år och arton böcker, har självmordet varit ett av hans mest framträdande teman.

det är han som har skrivit dem. Hon berättar att de kom överens om att gemensamt ta sina liv när de fick veta att han led av alzheimer. Ett av Ciorans många *bon mots* är att varje bok är ett uppskjutet självmord: genom hela författarskapet, sextio år och arton böcker, har självmordet varit ett av hans mest framträdande teman. Efter hans olycka är det plötsligt för sent.

Men att seniliteten kan beröva en människa hennes värdighet är inte den enda anledningen till att denna bok är sorglig. Den bär också på ett löfte som inte infrias. Det är uppenbart att Zarifopol-Johnston var en idealisk författare till en Cioranbiografi. Hos henne finner man de kunskaper och intressen som krävs för att kunna behandla Ciorans förflutna. Till skillnad från de flesta av Ciorans läsare föredrar hon de vildsinta rumänska böck-

hon hade hunnit ungefär två tredjedelar av arbetet. Men det är uppenbart att den bedömningen är felaktig. Av hennes dagboksanteckningar framgår att hon hade tänkt ägna Ciorans liv i Frankrike betydligt mer utrymme än det enda kapitel som maken/utgivaren lyckats pussla ihop av hennes anteckningar. Och kapitlen om Ciorans ungdomsår kan knappast, även om de har en början, en mitt och en avslutning, sägas vara färdiga. När Zarifopol-Johnston skriver om dessa år har hon två huvudsakliga källor: Ciorans dagbok från perioden 1957–1972, alltså minnesbilder på fyrtio, femtio års avstånd, samt intervjuer som hon gjorde med filosofens bror Aurel Cioran i mitten av 90-talet. Så trots att hon är mycket väl medveten om Ciorans självinscenering är det hans egen närmast mytologiska bild av sin barndom som man möter i hennes framställning. Det tycks mig

uppenbart att hon, om hon fått leva, skulle ha grävt djupare i de rumänska arkiven efter samtida källor som skulle kunna ge en mer nyanserad bild av dessa år.

Att Kenneth R. Johnston, utgivaren och änkemannen, inte velat se dessa brister bidra till bokens sorgliga

Mellan raderna kommer en hel del upplysningar om Ciorans liv fram – upplysningar som för den som är bekant med Cioranlitteraturen är av större biografiskt värde än de nio biografiska kapitlen. Så får Zarifopol-Johnston exempelvis erfar att Boués familj inte kände till deras förhållande, trots att paret levde tillsammans från mitten av 40-talet till Ciorans död 1995. Eftersom Cioran och Boué aldrig gifte sig och han aldrig angav vad som skulle hända med manuskript och brev och dagböcker så fanns det utrymme för en strid om hans kvarlåtenskap. Mycket riktigt blossar en sådan upp, en strid där Zarifopol-Johnston tar Boués parti, men omsider finner sig utmanövrerad av listigare personer. När Boué hittas drunknad 1997 – omständigheterna tyder på självmord – hade hon brutit med Zarifopol-Johnston.

Searching for Cioran är trots att den bara blev halvfärdig en mycket fascinerande bok. Den ger ett livaktigt porträtt av Cioran, och den ger inblickar i hans liv och person som man inte får på annat håll i Cioranlitteraturen.

Men i slutändan är den Cioran man lär känna genom denna bok den franske Cioran. Och det är väl gott så: för de allra flesta av oss är det den värdefullare av de två. Men med tanke på Zarifopol-Johnstons bakgrund och specialkunskaper hade jag hoppats att den rumänska perioden, hans *préhistoire* som Cioran själv kallade den, skulle ges en fullödigare behandling. Man kan inte annat än konstatera att den slutgiltiga biografin över Cioran återstår att skriva. Det smärtar mig att Ilinca Zarifopol-Johnston inte kommer att skriva den.

Tobias Dahlkvist

Essätävling

"Efter finanskrisen:

Marknadsekonominns renässans eller ...?"

Mer information:

Svensk Tidskrift

Kulturtidskriften på nätet

www.svensktidskrift.se

Biblioteket i Alexandria brinner. Bild ur lärobok om antiken från 1876.

FOTO: AKG-IMAGES

Ord som skapar världar

IDÉHISTORIA

Biblioteket i Alexandria grundade cirka år 300 f. Kr. av Ptolemaios I. Avsikten var att detta skulle bli ett universellt bibliotek. När skepp löpte i hamn i Alexandria bordades de av energiska bibliotekarier som konfiskerade vad textmaterial som fanns ombord. Detta kopierades sedan och återlämnades. Men dessa och andra metoder gav resultat. Mer än en halv miljon bokrullar förvarades i biblioteket under dess glansdagar, alfabetiskt ordnade enligt ett genomtänkt hyllsystem. Innan hela härligheten gick upp i rök hann man här utveckla vad som var början till en humanistisk vetenskap. Zenodotos från Efesus, Aristofanes från Bysantium, Aristarkos från Samotrake och andra lärda män läste och korrigerade de klassiska texterna.

Idag finns det återigen något som liknar ett universellt bibliotek. Men bara i den virtuella världen, genom Google och andra hjälpmedel som tillåter oss att söka information ur skriftligt material på ett sätt som aldrig tidigare. Det är, betonar Anthony Grafton i sin nya bok *Worlds Made by*

HISTORY MAN
THE LIFE OF R. G.
COLLINGWOOD
FRED INGLIS
Princeton University Press 2009

THE BOOK OF ISAIAH
PERSONAL IMPRESSIONS OF
ISAIAH BERLIN
HENRY HARDY (RED.)
The Boydell Press 2009

WORLDS MADE BY WORDS
SCHOLARSHIP AND
COMMUNITY IN THE
MODERN WEST
ANTHONY GRAFTON
Harvard University Press 2009

Words, en revolution som väl kan jämföras med Gutenbergs. Snart finns de trettio-två miljoner tryckta böcker som (enligt en uppskattning) hittills publicerats i världen tillsammans med mängder av tidnings-text, inskannade medeltida manuskript och mycket annat, tillgängliga för den som trycker på några knappar. Det är mer än

vad Borges drömde om.

Det är lätt att förstå entusiasternas eufori. Men, som Grafton vet bättre än de flesta, det handlar ju inte bara om att ha mängder av text tillgänglig. Det handlar också om att förstå den och kunna dra nytta av den. Får framtidens humanister tillräcklig tid till eftertanke? Ett par nyut-

>>

komna böcker vid sidan av Graftons reser frågorna. De handlar om två stora brittiska historiker/idehistoriker ur de generationer som föregick den nu levande.

Robin George Collingwood var professionell filosof med Waynfleteprofessuren i metafysik vid Oxford som akademisk slutstation. Han var också entusiastisk amatörhistoriker och amatörarkeolog med Romerska muren som specialitet. Hans framgångar på detta område gav honom status som professionell också här och han fick skriva volymen om det romerska Britannien i *Oxford History of England*. Nu har han för första gången fått en regelrätt biografi genom Fred Inglis *History Man*. Här får man veta mycket om Collingwoods personliga liv, som inte berättats i hans berömda *An Autobiography* från 1939.

Självbiografien är märklig inte minst genom sina ohämmade utfall mot Collingwoods filosofkollegor i Oxford. Under kapitelrubriken "The Minute Philosophers" avhandlas dessa "små" filosofer, realister av Cook Wilsons skola, som beskylls för att ha gjort slut på den stolta idealistiska och hegelianska traditionen i brittisk filosofi och därmed ha ödelagt den. Själv arbetar Collingwood i traditionen från Hegel och Green, Bradley och Croce. Men när han tillämpar idéerna på sitt älsklingsområde, historia och historisk forskning, blir han ändå originell.

All historia handlar om tankar, det är Collingwoods tes. Det är inte de yttre händelserna som intresserar oss i historien. Exakt hur Caesar tog sig över Rubicon har

Isländskt manuskript från medeltiden.

Collingwood framstår i Inglis biografi som en karismatisk föreläsare och briljant lärare, inte så vresig och tillknäppt som man kan få intryck av när man läser hans bitska (men roliga) självbiografi. En av hans elever, den unge Isaiah Berlin, berättade om honom i ett brev till en väninna: "Collingwood är mycket uppiggande och vågad. Han är en mycket klipsk, kontinental typ av filosof: om han intresserar sig för dig kommer du att finna honom intressant, till och med sensationell. Jag vet mycket litet om honom men jag tycker alltid att han är underhållande, enormt fyndig och ofta opålitlig och osund."

Om Collingwood var en karismatisk person, attraktiv och ibland fränstötande kan detsamma med ännu större rätt sägas om Berlin. Han hyllas i en bok som kommit ut till hundraårsminnet av hans födelse – den av Henry Hardys utgiv-

verse totalitära regimer. Berlins familj var judar i tsarernas Ryssland och flydde efter bolsjevikrevolutionen 1917. Berlin talade ryska av förnäm förkrigskvalitet, berättar Joseph Brodsky i en av bokens essäer, smattrande snabbt, ännu snabbare än han talade engelska. Legendariskt är hans möte med diktarinnan Achmatova en natt i Leningrad 1945. Mest beundrade av hans många essäer är kanske de som handlar om ryska författare, Tolstoj, Turgenev, Herzen och andra.

Berlin var också jude, om än aldrig i religiöst avseende, och starkt medveten om detta. Som pojke skrev han poesi på hebreiska. Han träffade politiska storheter som Winston Churchill och John F. Kennedy. Men mötet med Chaim Weitzmann betydde mest. Sionismens budskap – att också judarna har ett hem – träffade honom i hjärtat.

"Igelkotten och räven", heter den kanske mest berömda av Berlins essäer. Den handlar om Leo Tolstoj, men gör bruk av det grekiska ordstävets om räven som vet många saker och igelkotten som bara vet en enda stor sak. Tolstoj var en räv som ville vara en igelkott, menar Berlin. Själv var han en räv såtillvida att han skrev om de mest skiftande tänkare och andra figurer. Berlin har skrivit oförglömligt om Tolstoj och Herzen, om Verdi och Wagner, om Machiavelli och de Maistre, om Vico, Herder och Hamann, om Churchill och Weitzmann, om Achmatova och Pasternak. Men Berlin var en igelkott såtillvida att allt han skrev kretsade kring samma problem. Det var frihetens problem och särskilt en aspekt av detta problem. Hjärtpunkten i Berlins frihetlära och hjärtpunkten i hans humanism är den på en gång befriande och smärtsamma insikten att olika ideal och värderingar mycket väl kan vara inkompatibla. Något hade denna insikt att göra med idehistorikerns förmåga till inlevelse i de mest skilda tankevärldar. Något hade den att göra med hans egen bakgrund i olika kulturer – den judiska, den ryska, den brittiska, så fullkomligt olika, så oförenliga, men ändå var för sig värdeful-

Att förstå det främmande, det har alltid varit humanismens måtto. Att hitta gränserna för denna förståelse, det har alltid varit liberalismens praktiska problem och är det idag mer än någonsin.

underordnad betydelse. Det avgörande är vad denna handling betydde, dess avsikt, tanken bakom den, utmaningen mot Rom, tärningskastet. Vi rekonstruerar historiska förlopp genom att rekonstruera de historiska aktörernas tankar, hävdade Collingwood. Det gällde för övrigt också om Hadrianus mur. Vilket var dess syfte? Vilken var idén? Collingwood för sin del menade att muren inte var ett försvarsverk i första hand utan en utvikningsplats, en upphöjd stig för bevakning.

"Reenactment" blir nyckelordet för Collingwood – ett inlevande återskapande av tankar och handlingar i det förflutna. Genom denna inlevelse skapas det förflutna på nytt, blir åter närvarande, aktuellt och relevant.

na *The Book of Isaiah*. Här vittnar människor som känt honom om Berlin, som under en följd av år var en av Oxforduniversitetets mest färgstarka personligheter och som genom sina böcker och essäer gjorde idehistoria till någonting enormt upphetsande och viktigt. Har hans betydelse överlevt hans bortgång? Det är en av de frågor som ställs i boken. Tillhörde Berlins frihetsbudskap och kritik mot totalitära ideologier helt det kalla krigets epok så att de nu har blivit passé?

Collingwood hade en renodlat brittisk familjebakgrund. Hos Berlin var det mer komplicerat och däri var han typisk för många intellektuella som kom till Storbritannien (och USA) under mellankrigstiden, flyktingar undan kontinentens di-

FOTO: ARTIC IMAGES

la, ja omistliga. Den östjudiska kulturens religiösa innerlighet och metafysiska lidelse, den klassiska ryska kulturens förkärlek för oborgerliga livsstilar, absoluta moraliska krav och filosofiska molnformationer, den brittiska kulturens förenig av det kosmopolitiska med det insulära; sådana ting kan inte förenas till något sorts sammansmältning eller harmonisk enhet. Ideal som trygghet och djärvhet, sunt förnuft och hänsynslös radikalism i tänkandet, omtanke om nästan och obändigt frihetsbegär – sådana ideal kan inte konfliktlöst förenas i någon utopi som alla skulle kunna ta till sig. Berlin predikade alltid att man måste lära av fienden:

"Jag blir uttråkad av att läsa folk som är allierade, folk med ungefär samma åsikter som ens egna. Det intressanta är att läsa fienden, för fienden tar sig in bakom ens försvarsverk."

Joseph de Maistre, tolkad som protofascist, fascinerade Berlin liksom många andra "frihetens fiender". Den optimistiska liberalism som han själv omfattade föreföll otillräcklig, lättvindig. Berlin sökte komplikationerna, motsägelserna, de riskabla stigarna som leder bort från allfarvägen. Ändå är man hos honom i tryggt sällskap. Sin humanitet överger han inte, han försöker bara förstå.

Att förstå det främmande, det har alltid varit humanismens mått. Att hitta gränserna för denna förståelse, det har alltid varit liberalismens praktiska problem och är det idag mer än någonsin. Toleransens, pluralismens och "mångkulturalismens" problem försvann inte med det kalla kriget. Berlins frågor är mer aktuella än någonsin. Att förstå det främmande är också vad Anthony Grafton sysslar med. Denne Princetonhistoriker är framför allt känd för sina forskningar kring renässansens lärda värld. Hans bok om fotnotens historia, som kom för några år sedan, har roat många. Nu har Grafton samlat ett antal essäer om humaniora idag i boken *Worlds Made by Words*.

En stor essä, skriven för *Journal of the*

History of Ideas, handlar om idéhistoriens utveckling som disciplin under Graftons livstid (åren 1950–2000 och senare). Här urskiljer Grafton tre stadier. En period på femtiotalet när idéhistoria är det högsta modet bland alla med minsta anspråk på att vara intellektuella och när man borde låta *Journal of the History of Ideas* ligga framme på soffbordet när vänner kom på besök. I USA var det då fortfarande Arthur Lovejoys tradition som var förhärskande och idéhistoria sågs som ett ämne som kunde förena humanister, samhällsvetare, medicinare och naturvetare, eftersom samma grundläggande idéatomer byggde upp alla vetenskaper. Under sextio- och sjuttioitalen övergavs Lovejoys drömmar. Nu sköts idéhistorien undan till förmån för en historia med etnologisk inriktning. Inte idéer utan sedvänjor, bruksföremål, kollektiva stämningar eller sociala grupper var det intressanta och det som borde studeras. Under senare år skönjer Grafton emellertid en sorts idéhistoriens återkomst. Det nya intresset för texterna, för retoriken, för symbolerna, för metaforiken har bidragit till det. Kanske också den roll som den "virtuella" verkligheten kommit att spela. Har inte datatekniken medfört att Platon fått rätt till sist? Idévärlden har dematerialiserats.

Sista kapitlet i Graftons arbete heter just "Boken dematerialiserar". Hur förändras den humanistiska forskningen när all världens böcker, tidskrifter och tidningar finns på nätet? Googleforskningen befinner sig bara i sin linda. Vi äldre forskare upptäcker ibland att yngre kolleger har googlat fram någon tidningsartikel som vi själva skrev för årtionden sedan och trodde var barmhärtigt bortglömd. Att skriva i tidningar var förr att skiva i vattnet. Numera kommer det som gömms i snö upp i tå för att förfölja den generade (eller möjligen i vissa fall stolta) författaren. Google upprättar en ny ideell samtidighet. Som Grafton framhåller sträcker sig denna också till medeltida manuskript och till hela den antika litteraturen. Tryck i de medeltida skolastikernas "qualitas" och ett par tusen träffar faller ut. Tryck "qualitas", ett ord som inte finns, påminner oss Grafton, och många hundra träffar dyker upp. Det är problematiskt men också spännande. Nya problem och nya möjligheter väntar i cyberrymden. Den som sagt "Sesam öppna dig!" till Google kan stiga in i en annan sorts medeltid.

Kommer det förflutna att glömmas bort i den nya sköna värld som står för dörren? Eller kommer vi att förses med ett nytt, tillgängligare, mera hanterbart förflutet? Kommande humanistisk forskning får svara på de frågorna.

Svante Nordin

MEDIER

Titta på tv:n

PAPER VIEW

A. A. GILL
Phoenix 2009

V arför läser man en viss tidning och inte en annan?

Skribenterna? Ja, naturligtvis. Men vad som lockar är inte så mycket om vad utan hur de skriver. Till exempel läser jag med nöje *Financial Times* trädgårdsskribent, Robin Fox Lane, utan att själv ha den minsta lust att plantera, gräva och beskära. Det mesta kommer an på tilltalet.

Sveriges bästa och största tidning var länge *Expressen* och det berodde just på att den gav utrymme åt skribenter med temperament, stilistisk förmåga och en känsla för sin samtid. Tidningen ville någonsin och lade ständigt örat mot marken för att uppfatta minsta intresse- och smakförskjutning i läsekretsen. Det gällde inte minst tv-tittandet som fram till 1990-talet var en gemensam angelägenhet för svenska folket.

Expressens tv-kritiker hette på 1960- och 70-talen Hemming Sten. Han gjorde det med en endaste utgångspunkt: tv var till för tittarna och inte tvärtom. För detta var under statstelevisionens tidevarv och Hemming Stens i ordets bästa mening populistiska linje satte läsarnas känslor i svall inför en rigid storebrorsattityd.

Stilistiskt var han glanslös, storheten låg i viljeinriktningen. Att idag skriva om tv med ett så splittrat tittande är mycket svårare. Läsarna måste fångas genom formuleringsskicklighet, oförutsägbarhet och – viktigast – förmågan att skriva om tv utan att skriva om tv.

Att A A Gill på *Sunday Times* hålls för Storbritanniens mest läsvärde tv-kritiker beror alltså på att programmen recenserar indirekt, genom politiska, kulturella och personliga referenser. Han är spränglärd och tycks ständigt på gränsen till ett nervsammanbrott över idioti, spekulation och ytlighet.

Texterna är späckade med oneliners och underbart förintande omdömen. Ta det här omdömet från *Paper View*, där hans bästa krönikor finns samlade, om BBC:s dramatisering av *Middlemarch*:

"It's a well-known fact that a woman in possession of a good job is searching for classic romance once a week, and, if it's really good, she might like it repeated on Mondays. There is something about a man with a really stiff collar."

Mats Wiklund

Det går utför med bergsbestigningen

HISTORIA

Himalaya betyder på sanskrit "snöns hem". Detta jordens mäktigaste berg är dubbelt så högt som alperna. Inom fyra parallella bergskedjor rymmer hela fjorton av de toppar i världen som mäter över 8 000 meter, bland annat Mount Everest, Kanchenjunga och Lhotse – något som sporrat fantasin och bergsklättrarna. I Himalaya börjar flodsystemen Indus, Ganges och Brahmaputra.

Här försökte man länge värja sig mot främlingar och vissa tider stängde man dem ute. På 300-talet f. Kr. trängde Alexander den store ned genom Khyberpasset, men genom manskapets vägran att fortsätta stannade hans erövringståg upp.

De första besökarna från väst var jesuiterna. Även bland senare bestigare har många berörts av bergens sakrala sida och av deras klosterkultur.

Om de öden som denna äventyrslust skapat berättar historikerna Maurice Isserman och Stewart Weaver i en diger bok, *Fallen giants: A History of Himalayan Mountaineering from the Age of Empire to the Age of Extremes*. Att författarna själva är hängivna bergsklättrare framgår. Till Issermans intresse för det moderna USA:s historia kan läggas Stewart Weavers insikter om det brittiska imperiet.

Historien börjar sedan britererna erövrade Indien och deras ostindiska kompani bildats år 1600. Då våldet befästes, tvangs man fixera dess gränser. År 1775 lät generalguvernören för Bengalen William Hastings några av sina män korsa Himalaya i rekognoseringssyfte.

Genom de militära stationer som britererna upprättat fick bestigare goda startpunkter. Ett maktpolitiskt behov av att lära känna bergsområdena skapade också ett jätteprojekt, en trigonometrisk kartläggning som blev klar 1864. En av projektets ledare, George Everest, fick för övrigt ge namn åt Himalayas högsta topp. Även vetenskapliga expeditioner sändes ut.

Bergsbestigare beskrev målande sina strapatser. En Himalayalitteratur uppkom.

Många blev genom syrebristen dödströtta. En del klättrare kände för sin del en eufori liknande mystikernas, Johannes av Korset besteg ju berget Karmel.

Länge rådde osäkerhet om regionens geografi. Man visste till exempel inte riktigt var den senare så ryktbara K2 låg. I detta ligger också en psykologi. Faran måste besegras, därpå blev berget "en barnlek".

Länge förblev Himalaya en sport för män. För en del slutade det med en flagga på en bergstopp, för andra med ett spånt rep in i en snöhög skapad av en lavin. Typisk är Alfred Fredrick Mummery, en senviktorian och garvarson från Dover som efter träning på Matterhorn gav sig på Himalaya i oguidade bestigningar hjälpta av lättviktsstält och liten utrustning. Idén att lämna trossen och packåsnorna hemma skulle snart drivas till större extremer än Mummerys.

En originell person var Aleister Crowley, kallad "det stora vilddjuret". Som son till engelska Plymouth-evangelister var han fostrad som Bibeltrogen men blev som vuxen satanist och drogmissbrukare. Crowley excellerade i bisarra kulturer och såg bergsbestigningen i nietscheansk anda som en "övergång". Redan genom att rusa i väg före sin grupp väckte han sina medbestigares vrede, men då han även förblev likgiltig under en olyckshändelse som berövade flera av dem livet, var hans saga all. Ändå lockade idén om att "rusa mot toppen" seriösa klättrare.

De drömmande excentrikerna gjorde dock sorti och en saklig, modern Himalayabestigare trädde istället in, en med stor kunskap om kängor, köldskydd och bergsklättrandets metodik. Ombärliga var de infödda bärarna – ofta av den stam som kallas sherpas.

1907 infördes en nymodighet – syrgastuber.

Legendarisk blev på 1920-talet George Mallory. Mallory som hade mist kamrater vid Somme 1916 såg kriget som ett vanvett och avskydde på gränsen till hat allt vad civilisation heter. Mallorys bittra vetenskap om alla dem som dött sporrade honom, trots egen vacklan, att själv bestiga Everest. Han kände dock en ny sorts ambivalens. Vad borde man eftersträva? Var det "vetenskapligt" att bestiga Everest – eller "bara" ett hjältedåd?

Utan all erfarenhet av Himalaya vann Mallory förtroende. Den enkle prästen, som i sin barndom till och med bestigit tornspiran på sin fars kyrka, tycktes utsedd att erövra ett högt berg. Han som varit socialist, burit långt hår och avskytt sin uppväxtmiljö, blev som förvandlad. Efter att ha upplevt striden och kamratskapet i faran, vann Mallory en närapå sakral plikt känsla inför Himalaya.

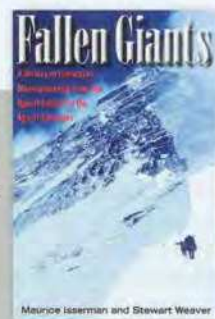
Hans första försök gjordes som brukligt på försommaren. I juni 1921 begav sig hans grupp av, då de första västerlänningar som fått se nordsidan av Everest. Mallory insåg snart farorna, och han fruktade att inte lyckas nå toppen. Det blev så. Men att ha sparat en väg till den var ändå en bragd.

Det andra försöket började mer avspänt. Strapatser mötte, stormar och kyla gav upphov till köldskador. "Spelet är värt ett finger", skrev Mallory oberörd till sin hustru.

Expedition två blev, som George Bernhard Shaw elakt sade, "en picknick i Connamara, avbrutet av en snöstorm". Sju bärare miste livet.

En tredje expedition 1924 med Mallory fi-

FALLEN GIANTS
A HISTORY OF HIMALAYAN MOUNTAINEERING FROM THE AGE OF EMPIRE TO THE AGE OF EXTREMES
MAURICE ISSERMAN OCH STEWART WEAVER
Yale University Press 2008

Basläger vid foten av K2.

FOTO: GALEN ROWELL/CORBIS

nansierades bland annat genom foto- och filmrättigheter. "Det är som ett krig", skrev han. "Jag väntar mig inte att återvända." Företaget råkade snart i oordning, och i dess mörka höjdpunkt förolyckades Mallory själv.

Fast det först var ovisst hur långt han nått (kroppen återfanns först på 1990-talet), var hans rykte förenat med Everest, och den imperieutställning som pågick i London fick ett hett samtalsämne.

De första som nådde toppen av Everest var som bekant nya zeeländaren Edmund Hillary och hans medhjälpare Tenzing Norgay 1953. Deras bragd inledde en guldålder för Everest.

Ofta leddes expeditioner av officerare. Bestigningen var som ett krigståg, berget en fiende. Men fienden var inte bara berget

självt – tidvis utgjordes den av Ryssland, senare av ett Kina som oroats att britten fanns i deras gränsland. Liksom på slagfältet avgjorde självdisciplin, askes, en vilja att samverka samt – enorma förråd. I de karavaner som i början intog Himalaya ingick hundratals bärare och lastdjur. Även kunniga klättrare kunde drabbas av dysenteri, få slut på tändstickor, eller tappa handskarna i blåsten.

Att bestiga Himalaya var inte bara personligt hjälteed. Det blev en test för nationell styrka och nerv. Här utspans bokstavligt kollektiva mandosprov. Och först 1898 deltog en kvinna.

Utom britten lockade snart även andra nationaliteter. Tyskar, österrikare, fransmän och amerikaner. Multinationel-

la expeditioner uppkom i de mer ljusare stämningarna efter de båda världskrigen.

Med tiden blev företagen mer extrema. Lagandan och finessen dog bort, och märkliga egon projicerades mot bergets snö.

Viljan att bistå nödställda sjönk, hård medialisering tog över. Tragiken här ligger inte bara i att flera bestigare har mist sina liv – till i dag ett drygt hundratal, utan i själva konstens förfall. Boken tonar ut som en elegi över en civilisation som genom sin djärvhet och teknik våldfört sig på ett jungfruligt land.

Till i dag har över 400 personer känt av Mount Everests svidande vindar. Förste svensk på toppen var Mikael Reuterswärd 1990.

Carl Johan Ljungberg

Linneaner bland lianer

HISTORIA

Kalm, Löfling och Rolander var Linnés tre Amerikaresenärer. Den tredje volymen av åtta i IK Foundations storslagna serie *The Linnaeus Apostles – Global Science & Adventure*, omfattar deras skiftande och dramatiska resor genom Europa och Nord- och Sydamerika. För dessa utgåvor som är ytterst noggranna och välgjorda, har det inte sparats på kvaliteten vare sig till utformning eller till innehåll. Pehr Kalms reseskildring gavs ut på svenska under hans levnad, *En resa til norra America* (1753–1761), vilket är inte alltför vanligt i linneanska sammanhang. Den gavs dessutom ut redan 1770–1771 i engelsk översättning i tre band, *Travels into North America*. Emellertid finns det även ytterligare en version, hans ursprungliga *Resejournal över resan till Norra Amerika*, som dock gavs ut först 1966–1988. Det är denna som nu för första gången presenteras för engelskspråkig publik i översättning, här också med Kalms egenhändiga teckningar i manuskriptet, som förvaras i Helsingfors. Till detta kommer också den engelska översättningen av den publicerade resebeskrivningen. Ingår gör även andra mindre komplement som Walenius anteckningar ur en förlorad volym av Kalms dagbok, samt ett brev som beskriver Kalms besök vid Niagarafallen. Utgivarens noggranna förklaringar av utgivningsprinciperna uppskattas, liksom det i sin helhet ambitiösa projektet.

Kalm lämnade Lövsta den 5 oktober 1747 och begav sig ner mot Göteborg, sedan över Norge, för att därifrån ta sig till England. Han vistades ett halvår i London och dess omgivningar, besökte Woodford i Essex, Chelsea, Fulham och Gravesend i

Kent. I juli 1748 lämnade han England och for vidare över Atlanten mot Nordamerika. Under resan iakttog han vattnets skimmer, hur medusor låg och flöt, hur petreller smekte ytan likt svalor långt ute till havs. Var kan de finna en viloplats under natten, frågade han sig. I september anlöpte skeppet Delawarebukten. Han ger en fängslande inblick i de svenska bosättningsarnas vardag och kyrkoliv. Han träffar den svenske målaren Gustav Hesselius, och bor över natten hos en svensk vid namn Andrew Rambo. Ögonblicksbilder lyser upp skildringen. Tusentals grodor kväkte natten igenom från träsk och bäckar. Gräshopporna gjorde likaså ett mäktigt oväsande att det var knappt möjligt för en person att höra den andre. Vackra fåglar förnöjde ögonen medan en oändlig variation av toner ständigt återskallade.

Han färdas genom Pennsylvania, New Jersey och New York, beskriver fria och slavar, européer, indianer och svartar där den sociala dimensionen oavslutligen gör sig påmind. Som nordligast kommer han till södra Kanadas mer tätbefolkade bygder, Montreal, Trois Rivières och Quebec. Bland tilläggen till Kalms dagbok finner man beskrivningar av älgen, jordbävningar, hur socker framställs ur lönnssirap, meteorologiska observationer i Quebec, och av kväkarnas *New Book of Discipline*. Unikt är också att den numera utdöda vandringsduvan (*Ectopistes migratorius*) finns avbildad. Besöket vid Niagarafallen i augusti 1750 blev en hårresande erfarenhet, och han beskriver hur fruktansvärda fallen framstod med sina väldiga massor som kastades rakt ner från klipporna. En viss komik finns även, som Kalms uppteckningar av de svenska invånarnas förändrade språk, att det snart blir ett eget språk:

”Var isi (relaxed) och trubla Er intet.”

Pehr Löfling reste istället till Spanien hösten 1751 och kom ett par år senare att följa med som botanisk expert på en spansk gränsdragningsexpedition, ledd av José de Itturiaga. Resan skulle ta honom och hans fyra medhjälpare till Venezuelas tropiska biotoper, och tanken var att expeditionen skulle tränga sig ännu längre in i den sydamerikanska kontinentens inre. Men Löfling drabbades av en svår sjukdom och tynade sakta bort på en missionsstation vid Orinoco-floden, San Antonio de Caroní, 27 år gammal år 1756. Hans anteckningar och brev sammanställdes av Linné och gavs ut på svenska 1758, *Iter Hispanica*, eller *Resa til Spanska Länderna uti Europa och America*.

Nu har denna bok för första gången översatts till engelska. Linnés förord är smått klassiskt (här i den engelska översättningen): ”In a word, as time consumed LOEFLING’S corpse, I gathered these fragments and hid them in this paper box with the title: LOEFLING sacrificed himself for Flora and those who Love Her They miss Him.” Löflings skildring har inte Kalms eller Rolanders mer fria löpande stil, utan består av ett antal brev, de flesta från Madrid, men även några från Sydamerika, bland annat från Cumaná på Terra Firma. Första brevet avsänt från Helsingör är från den 25 maj 1751, det sista är daterat i Cumaná den 20 oktober 1754. I *Iter Hispanica* ingår också förteckningar och beskrivningar över spanska och amerikanska växter, här återgivna på latin.

Den mest intressanta nyheten för forskningen – smått en sensation – är dock ändå Daniel Rolanders resedagbok från Surinam, *Diarium Surinamicum*, som legat gömd på Botanisk Centralbibliotek i Köpenhamn. Detta latinska manuskript har varken givits ut eller översatts tidigare. Den utmärkta översättningen har kompletterats med några av de originalteckningar som är gjorda utifrån hans herbarium som finns bevarade i Köpenhamn. Själva bakgrunden till manuskriptet är i sig fascinerande. På olika vägar hamnade det i Köpenhamn. Rolander hade själv nämligen vägrat att lämna över det till Linné när han återvände till Stockholm i slutet av 1756. Rolander, som är en av de mest bortglömda och underskattade av Linnés alla apostlar, visar sig här vara en skarp iakttagare och en alldeles lysande berättare. Denne specialist inom entomologi lämna-

THE LINNAEUS APOSTLES
GLOBAL SCIENCE & ADVENTURE. EUROPE,
NORTH & SOUTH AMERICA. VOLUME THREE BOOK
ONE & BOOK TWO. PEHR KALM.
LARS HANSEN (HUVUDRED.)
London & Whitby: The IK
Foundation & Company, 2008

THE LINNAEUS APOSTLES
GLOBAL SCIENCE & ADVENTURE. EUROPE,
NORTH & SOUTH AMERICA. VOLUME THREE BOOK THREE.
PEHR LÖFLING, DANIEL ROLANDER
LARS HANSEN (HUVUDRED.),
London & Whitby: The IK Foundation & Company, 2008

Linné: Niagarafallen tecknat av Thomas Davies 1766.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

de Uppsala den 21 oktober 1754 för att bege sig till Surinam. På resan ner genom landet passerade han Stibbetorp i Hälleberga socken i Småland, hans födelseby där han som barn jagat insekter. Han hälsade nu på sina gamla föräldrar och fångade getingar på sina gamla jaktmarker. Över Skå-

given före detta slav, Quassi, som själv fått ge namn åt växtsläktet Quassia. Allt detta mot en bakgrund av en kakofoni av ljud från djungeln, tjutande insekter, skrikande fåglar, vrålade djur och tjatrande röster av papegojor. Rolanders resa till Surinam har alla förutsättningar att bli en klas-

ders resedagbok lär tvinga forskningen till en omvärdering av hans insats. Verket i sin helhet kommer att förändra forskningen om den naturalhistoriska resan, och öka den internationella forskningen kring den linneanska utforskningen av vår planet.

Att transkribera, kommentera, översätta, edera är en undervärderad vetenskap. Det är ett svårbedömt, tidskrävande dechifferande av tecken och tankar. Man möter svårigheter som till exempel att hitta rätt förlaga och datera den, utarbeta ederingsprinciper, väga orden i översättningen för att fånga karaktären och tiden, att hitta bilder och handskrifter, sätta texterna i ett sammanhang.

Men det är där forskningen föds i mötet med det historiska dokumentet, kvarlevan, spåret, ledtråden. Utan spår av det förflutna, ingen historia. Det behövs mer sådant för framtidens forskning, annars kan man befara att historieskrivningen går i stå, förtorkas i navelskåderi och rundgång på ytan.

Källutgåvor, som till exempel dessa i serien *The Linnaeus Apostles*, är mer givande och värdefulla än mängden avhandling som endast skummar på ytan bland sekundärlitteraturen. Vi måste ner i historiens

” Rolanders resa till Surinam har alla förutsättningar att bli en klassiker bland svenska reseskildringar. En latinsk vetenskaplig utgåva, och varför inte också en svensk översättning, skulle vara mycket välkommet.

ne och Tyskland kom han till Amsterdam, där han steg ombord på ett holländskt fartyg som skulle ta honom till Surinam. Den 20 juni 1755 anlände han till Surinam och stannade där i sju månader. Han besöker New Amsterdam och Paramaribo, färdas längs Cottica-floden och genomkorsar den karibiska övärlden. Som färdkamrat hade han den svenske plantageägaren Carl Gustav Dahlberg som var på återbesök i Surinam. Och här bränner det till i en tidsbild av slaveriets fasor. Här figurerar en namn-

siker bland svenska reseskildringar. En latinsk vetenskaplig utgåva, och varför inte också en svensk översättning, skulle vara mycket välkommet.

Dessa volymer fylls inte med långa textkommentarer, men man kan ana att de kommer att ge upphov till en hel del ny forskning, bland annat om kulturmöten och kolonialism. Inte minst Kalmtexterna kommer förnya den engelskspråkiga forskningen om Nordamerika. Rolan-

Mellan media och akademi

Många berömda personer passerar revy i Lars Lönnroths memoarbok *Dörrar till främmande rum*. Speciellt två förtjänar att tas upp: fadern Erik Lönnroth och morbrodern Olof Lagercrantz. De blir tidigt förebilder för den unge Lars, och de tilltalar olika delar av hans personlighet.

Under 40-talet samarbetar Erik Lönnroth och Olof Lagercrantz kring tidskriften *Samtid och Framtid*. Men snart upphör vänskapen. Erik Lönnroth skiljer sig från Lagercrantz syster, som alltmer sjunker ned i psykisk sjukdom.

Den växande animositeten mellan Lagercrantz och Erik Lönnroth hänger också samman med att de representerar olika livshållningar. Erik Lönnroth var den rationelle. Han var framstående historiker, lärjunge till de källkritiska bröderna Weibull. Han blev tidigt professor och medlem av Svenska Akademien. Han blev mer och mer skeptisk till världen utanför akademierna, till populärhistoria och till "massmediokra" journalister.

Lagercrantz föraktade däremot istället Svenska Akademien och universitetsvärlden. Lars Lönnroth menar att denna hållning grundlades när Lagercrantz avhandling om deras släkting Agnes von Krusenstjerna mötte motstånd bland litteraturhistorikerna. Istället var Lagercrantz framgångsrik litteraturkritiker, chefredaktör på *Dagens Nyheter* och författare till många uppmärksammade diktarmonografier. Med tiden blev hans politiska åsikter allt mer extrema. När Harry Martinson och Eyvind Johnson fick Nobelpriset i litteratur 1974 gick Lagercrantz till ett hero-

DÖRRAR TILL FRÄMMANDE RUM MINNESFRAGMENT LARS LÖNNROTH Atlantis 2009

stratiskt ryktbart angrepp.

Det väckte mycket ont blod, inte minst hos akademiledamöterna.

Lars Lönnroth valde att gå i pappas fotspår, han blev akademiker och forskade om den isländska sagan. Det ledde till vissa konflikter med morbrodern. På 1950-talet var de vid ett tillfälle nära att börja slåss, sedan Lagercrantz förolämpat Lars Lönn-

På 1980-talet kastade Lagercrantz ut Lönnroth från sitt hus med orden: "Ut ur mitt hus, din fördömda akademiker!"

roths studentkamrater. På 1980-talet kastade Lagercrantz ut Lönnroth från sitt hus med orden: "Ut ur mitt hus, din fördömda akademiker!"

Sådana incidenter stoppade inte den akademiska karriären, och det gjorde inte heller Peter Hallbergs hårdhänta opposition när Lönnroth lade fram sin avhandling. Efter disputationen fick Lönnroth en tjänst i Kalifornien, som då präglades av studentrevolt. Åren där var betydelsefulla. "Det var i Berkeley jag blev den jag är i dag", skriver Lönnroth. Hans akademiska bana avslutades med att han blev professor i Göteborg.

Lars Lönnroth har dock inte nöjt sig med att verka i den akademiska världen. Han har också, precis som Lagercrantz, känt en dragning till det journalistiska, spektakulära och polemiska. Han skaffade sig tidigt ett rykte som *enfant terrible*, inte minst genom den litteraturvetenskapliga pamfletten *Litteraturforskningens dilemma* (1961).

Där menade Lönnroth att litteraturforskningen måste bli mer vetenskaplig och mindre essäistisk. Han hävdade att litteraturhistorikerna ger en felaktig bild av den historiska utvecklingen eftersom de fokuserar för mycket på de mästerverk som vi fortfarande läser idag. För att göra ämnet mer vetenskapligt borde man istället intressera sig för den lägre litteraturen, som nu är bortglömd men kanske hade stort inflytande under sin tid. Litteraturhistorikerna skall inte vara smakdomare. Om man, trots allt, intresserar sig för de kanoniserade författarna bör man koncentrera sig på deras texter och inte spilla tid på deras biografier.

Det mest kontroversiella med skriften

var kanske att Lönnroth hämtade exempel på bristande vetenskaplighet ur framträdande samtida litteraturhistorikers verk. Detta ledde till en brytning med professorerna Gunnar Tideström och Victor Svanberg och institutionen i Uppsala.

Lönnroth arbetade också i sin ungdom under kortare perioder som reporter. Med stor värme minns han tiden på syndikalistiska *Arbetaren*, dit han kom 1956. Det var två år efter Stig Dagermans självmord, då tidningen fortfarande upplevde en storhetstid och hade tydliga folkbildande ambitioner. Senare kom tidningen att inta en allt mer doktrinär vänsterposition, och minska ambitionerna i sin kulturbevakning.

Under ett antal år skrev Lönnroth för *Dagens Nyheter* och *Göteborgs-Postens* kultursidor innan han 1991, lite överraskande, erbjöds att bli kulturchef på *Svenska Dagbladet*. Vid denna tid var situationen på såväl denna tidning som på de svenska kultursidorna generellt ganska tumultartad.

Svenska Dagbladet hade brottats med problem ända sedan den lysande chefredaktören Gustaf "Buster" von Platen pensionerade sig 1982. De chefredaktörer som följde efter honom gjorde ingen lycka. När Lönnroth utsågs till kulturchef leddes tidningen av den populistiske Bertil Torekull. Vid ett tillfälle bestämde Torekull, mot

AXESS BLOGG

Du följer väl Sveriges vassaste kultur- och samhällsblogg?

Lönnroths vilja, att kulturbilagans förstasida skulle ha en idolbild av Carola.

Vid samma tid ville två antiintellektuella chefredaktörer på *Sydsvenskan* ge kultursidan en ny inriktning och göra sig av med den motsträvige kulturchefen. Förslaget mötte emellertid hårt motstånd, såväl internt på *Sydsvenskan* som hos andra tidningarnas kulturchefer, bland dem Lönnroth.

Det tidiga 90-talets kulturstrider slutade lyckligt. *Sydsvenskans* kultursida räddades. Torekull avskedades och ersattes av den betydligt klokare Mats Svegfors, som återupprättade *Svenska Dagbladet* som en ledande kvalitetstidning. Den långsiktiga utvecklingen sedan dess har dock gynnat populisterna. För ungefär ett decennium sedan slog *Dagens Nyheter* samman avdelningarna för kultur och nöje, utan större protester.

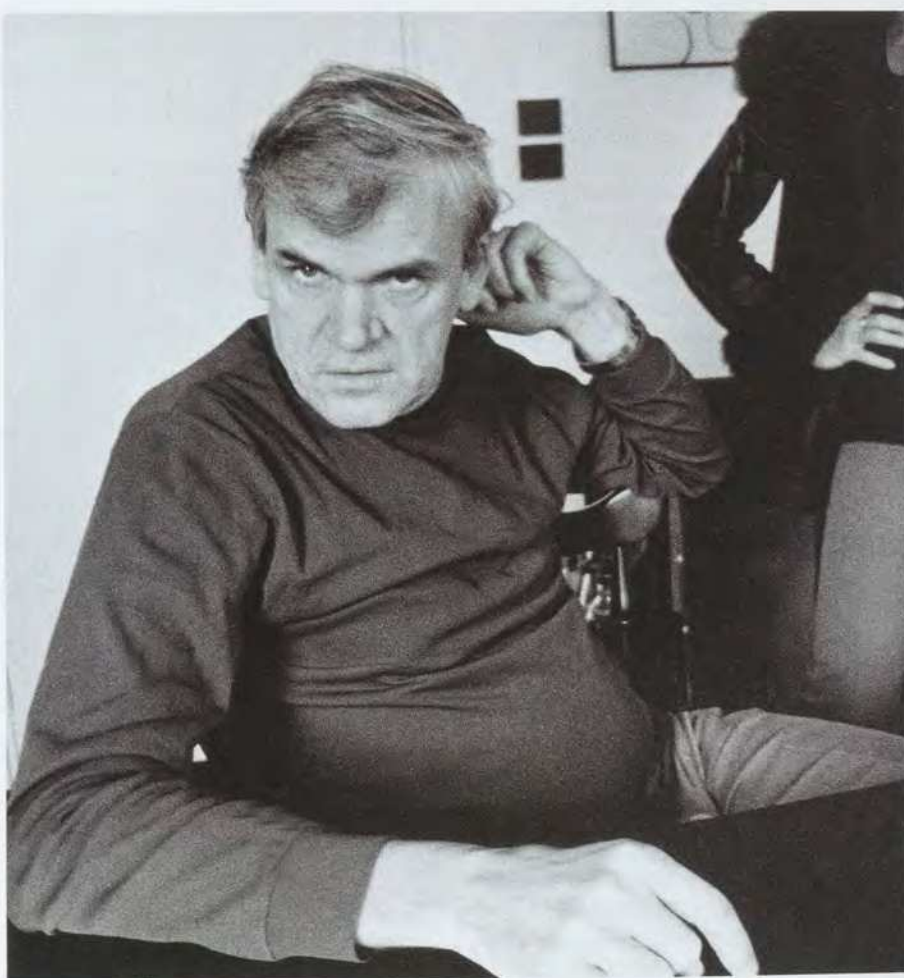
Utiifrån dessa erfarenheter skriver Lönnroth tänkvärt om förhållandet mellan akademiskultur och mediekultur. Han konstaterar att den humanistiska bildningen har marginaliserats i medierna, vilket han förklarar med den ökade kommersialiseringen, journalisthögskolorna och 68-årens vänstervridning. Lönnroth beklagar också att många yngre litteraturvetare skriver på ett fikonspråk som bara uppskattas i det egna kottieret, och undrar hur humanisterna under sådana förhållanden skall kunna återfå sin forna position.

Lönnroth har åsikter om mycket. Ibland håller man med honom, ibland inte. Ett av de mer kontroversiella avsnitten i memoarerna handlar om Lars Hillersberg. Lönnroth var ordförande i Statens konstnärsnämnd, som beviljade Hillersberg inkomstgaranti på livstid. I den debatt som följde efter beslutet tonade Lönnroth ned de antisemitiska inslagen i Hillersbergs karikatyrteckningar. Jag tycker att det är synd att Lönnroth inte nu utnyttjar möjligheten att revidera sin uppfattning, utan i stort sett envist håller fast vid sin gamla ståndpunkt.

Jag kan också tycka att Lönnroth har en alltför relativistisk syn på litteraturhistorien. Jag förstår inte varför den låga litteraturen skulle vara intressantare att studera än mästerverken eller varför inte historiskt inriktade forskare bör göra estetiska omdömen.

Även om man kan hysa vissa invändningar så tycker jag att Lars Lönnroth har skrivit en mycket bra bok. Den är underhållande men har också inslag av tragik, inte minst i beskrivningen av moderns sjukdom.

David Andersson

Milan Kundera.

FOTO: GAMMA/IBL BILDBYRÅ

Konsten som mötesplats

LITTERATUR

Det bjöds celebret sällskap hos den legendariska litterära agenten Carmen Balcells i Barcelona: Gabriel García Márquez, Juan Marsé och Manuel Vázquez Montalbán. Jag glömmmer inte Carmens goda mat, inte heller kvällens dominerande samtalsämne: *Don Quijote*. De tre författarna var fascinerade av Cervantes: världens förste och främste romanförfattare kunde allt. De hade lärt mycket av sin föregångare; inte framför allt hur man skriver odödlig prosa utan hur man svänger ihop en historia.

Jag kom att tänka på den här middagen när jag läste Milan Kunderas senaste bok *Une rencontre*. Än en gång handlar det om möten med författare, målare, kompositö-

rer. Att läsa Milan Kundera är att skapa en fiktiv dialog med någon som har sett och hört och läst. Kundera har hela tiden något nytt att tillföra: sådant som jag inte vis- »

ste, inte hade märkt, förstått eller tänkt på. De bästa insikterna i skrivkonsten har jag fått från Kundera (alltsedan *Romankonsten* 1988) och Italo Calvino (föreläsningarna "Six memos for the next millennium", Harvard 1985–1986).

Une rencontre är mindre strukturerad än Kunderas tidigare essäsamlingar men inte mindre fascinerande. Den börjar med en text om konstnären Francis Bacon. Författaren meddelar stolt sin utgångspunkt: Bacon har bett honom att inleda en katalog, därför att han läst en artikel av Kundera som visar att han har förstått.

Kunderas beundran är förbehållslös och färgas av pessimism: Bacon är måleri-

tillbaka hos James Joyce. Cervantes byter (och bryter) ofta det fiktiva berättarperspektivet. Céline får beröm för att ha återinfört gatans språk i den väluppfostrade franska romanen.

Artonhundratalet, romanens storhetstid, medförde en begränsning i den narrativa konventionen. Berättaren står inte längre synlig inför läsaren utan drar sig diskret undan för att skapa "trovärdighet". Men texten behöver inte sådana konster för att bära fram till läsaren. Än mindre har Kundera till övers för den "nya" franska roman som tråkade ut oss med sin vägran att gestalta människor, händelser och känslor.

när det gällde tredje världens befrielse, efter andra världskrigets slut. Själv träffade jag Césaire långt senare, som välbeställd åttioårig borgmästare i Fort-de-France; på tjänstens vägnar stod han på god fot med de kreolska godsägare som hållit på Vichy men inte drog sig för att kalla sig gaullister i efterkrigstiden.

Ett annat påpekande är intressanta: folkkonsten är inte bara något som romantiken upptäckte (Brentano, Arnim och Grimm liksom Liszt, Chopin, Brahms och Dvorak är de exempel som Kundera anför). Också modernismen har använt den: Bartok och Janáček, men också Ravel, Milhaud, de Falla och Stravinskij hittade glömda värden och okända rytmer i folkmusiken, och därtill en omedelbarhet, en brutalitet som konstmusiken hade tappat bort.

I fjol anklagades Kundera för att på femtiotalet ha angivit en regimfientlig exiltjeck på hemligt besök i Prag. Han har dementerat uppgiften, som lär ha stöd i en polisrapport. Att han var kommunist på den tiden har han själv berättat; regimen botade honom snart från hans politiska tro. I egna ögon (och i mina) kan åttiota-ingen inte lastas för tjugotåringens synder, även om uppgiften skulle vara sann. Kundera har skrivit mycket om den föränderliga identiteten och om det tolkande minnet. Uppståndelsen kring Günter Grass tonåriga gästspel i Waffen-SS gällde inte heller själva handlingen utan tystnaden hos en författare som varit så angelägen att reda ut Tysklands förflutna.

Till skillnad från Grass har Kundera vägrat att ställa sitt skrivande i tjänst hos någon ideologi, den må vara aldrig så välvillig. Denna hans vägran, och särskilt hans brist på patriotism, har gjort honom problematisk för sina landsmän. I *Une rencontre* berättar han om ett foto: René Char och Heidegger tillsammans, sedda baki-från, under en skogspromenad efter kriget. Den forne motståndsmannen och den forne nazistsympatisören. "Jag tycker mycket om det fotografiet", skriver Kundera.

Varför är en författare viktig för mig? Det växlar med den historiska tiden och den egna. Det beror också på rena tillfälligheter. Kundera inleder essän om Anatole France med en betraktelse över de listor på bra och dålig litteratur som stora och små smakdomare presterat sedan 1900-talets början. En av de första och roligaste kommer från Apollinaire: Dante, Tolstoj, Shakespeare var bara skit, och Poe, Whitman och Baudelaire likaså. En ros överräcker poeten däremot till Apollinaire (!), Picasso och Stravinskij. Inför så stränga krav hade Anatole France förstås inte en chans.

Peter Landelius

” Till skillnad från Grass har Kundera vägrat att ställa sitt skrivande i tjänst hos någon ideologi.

ets slutpunkt, säger han, liksom Beckett är dramatikens. Tekniken har förändrats: liksom teatern inte längre behöver en författare, så är oljemålningarnas tid förbi. Både Kundera och Bacon avfärdar det postmoderna med en fnysning: en Duchamp som imiteras av en Warhol som imiteras av ...

Men romankonsten får ständigt nya bekräftelser: Hermann Broch, James Joyce, Philip Roth, Gudmundur Bergsson, Marek Bierny, Juan Goytisolo, Carlos Fuentes.

Prosan brukar i Paris betraktats som en "art mineur"; till parnassen, för att inte tala om Akademien, kom man via poesin. Ett avsnitt ägnas Anatole France, beundrad av sin samtid men mobbad av sitt lands intellektuella alltsedan Paul Valéry (briljant kritiker och medioker poet) efterträdde honom i Akademien med sitt ryktbara minnestal där han inte ens nämnde France eller hans verk.

Vad Kundera uppskattar hos France är hans "non serviam", hans fasthållande vid individens öde under historiens vingslag. *Gudarna törsta* irriterade vänstern med sin bild av den franska revolutionens skräckvälde; Kundera framhåller författarens humor och blick för det triviala.

Till romanprosans överlevnad medverkar förmågan att införliva det osannolika. Kundera har inga svårigheter att koppla ihop Rabelais, Kafka, García Márquez och Chamoiseau. Rabelais visar sig vara den förmoderne författare som lägger grunden för romanen. Enligt Kundera har hans efterföljare fortfarande inte utnyttjat alla de möjligheter för prosan som Rabelais anvisar. Framför allt värderar han det direkta tilltalet, kopplingen till talspråkets litteratur; den fanns hos Homeros, den finns ännu hos Laurence Sterne och den kommer

Mer än många författare har Kundera en stark känsla för musik och bildkonst. Hans far var pianist i den tjeckiska småstaden Brno, han beundrade Darius Milhaud och var god vän med den sent upptäckte enstöringen Leos Janáček; Kunderas analyser av Janáčeks musik och dess varierande tolkning hör till bokens bästa avsnitt. Han talar insiktsfullt om Alban Berg, Schönberg och Stravinskij; han hittar värden hos en så radikal avantgardist som Xenakis. Kanske är det ändå den sistnämndes ljudsammanställningar som inger honom en dyster känsla av att även konstmusiken har kommit till vägs ände, vilket är svårt att acceptera för den som känner jazzens enastående livskraft mitt i popmusikens epok.

Milan Kundera understryker än en gång att han inte vill ha någon nationell stämpel. Han skriver på franska, men han är inte en fransk författare – lika litet som en tjeckisk. Han lämnade Prag efter 1968 för att bli fri från förtrycket, och så upptäckte han att han också blivit befriad från såväl patriotism som nostalgi. Kanske är det därför som några av bokens bästa texter handlar om konstnärer från Karibien: romanförfattaren Patrick Chamoiseau (*Solibo Magnifique*) och målaren Ernest Breleur, båda från Martinique.

Här hittar Kundera en mötesplats för många vindar och många kulturer, en plats där bindande lojaliteter har svårare att få fäste. Bretons surrealist fann många själsfränder som delade deras känsla för "le merveilleux" och den konvulsiviska skönheten. Kundera är nog med att understryka att de unga karibiernas surrealism till skillnad från Bretons inte var politiskt orienterad. Men det skulle de bli, snart nog. Césaire var överens med Fanon

Brasilien vid en korsväg

BRASILLEN

Ar 2003 myntade den amerikanska investmentbanken Goldman Sachs begreppet BRIC-länder och syftade därmed på Brasilien, Ryssland, Indien och Kina. Bankens framtidskonsulter förutspådde att de fyra resurs- och folkrika staterna ska dominera världsekonomin i mitten av 2000-talet. Att Brasilien togs med i gruppen utlöste till en början munterhet hos många internationella forskare men idag har de ironiska kommentarerna tystnat. Om de nuvarande tillväxttrenderna består kommer Brasilien att gå om Storbritannien och Frankrike i mitten av 2010-talet och bli världens femte största ekonomi. 2025 kan São Paulo vara en av världens rikaste megastäder. Det kan förvisso tolkas som ett tidens tecken att Brasilien ska arrangera fotbolls-VM 2014 och de olympiska spelen 2016.

Frånsett det spjutspetsteknologiska företaget Embraer, som är en av världens största tillverkare av passagerarflygplan, baseras Brasiliens ekonomi i huvudsak på gruvindustri samt förädling och export av jordbruksprodukter. Efter oljekriserna på 70-talet, som drabbade Brasilien hårt, har landet bland annat gjort storskaliga satsningar på vattenkraftsutbyggnad och etanolproduktion från sockerrör. Idag baseras inte mindre än 46 procent av Brasiliens energianvändning på förnybara energikällor. Motsvarande siffra för OECD-länderna är 6,2 procent.

Å andra sidan är landet också på väg att bli en av världens största oljeproducenter. 2007 hittade det statskontrollerade oljebolaget Petrobras olja och gas under havsbotten utanför Brasiliens sydöstra kust. De enorma fyndigheterna, som finns på sju kilometers djup under tjocka saltlager, uppskattas inledningsvis till 50 miljarder fat olja och gasekvivalenter. Petrobras planerar att investera hisnande 174 miljarder dollar under åren 2010–2014 för att utveckla djuphavsbortteknologin och exploatera fyndet.

Nio ekonomer och statsvetare från Latinamerika, USA och Europa medverkar i antologin *Brazil as an Economic Superpower?* som nyligen publicerats. Bidragen är hämtade från en konferens som hölls 2008 i Brookings Institutions regi.

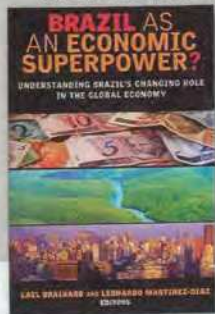
Grunden till det moderna Brasilien lades 1930 när radikala generaler grep makten och den nationalistiske politikern

Lula da Silva.

FOTO: HQ/AFP

BRAZIL AS AN ECONOMIC SUPERPOWER? UNDERSTANDING BRAZIL'S CHANGING ROLE IN THE GLOBAL ECONOMY. LAEL BRAINARD M FL

Brookings Institution Press 2009

Getulio Vargas valdes till president, skriver ekonomiprofessorn Geraldo Barros. Under det föregående århundradet hade Brasilien, som blev självständigt från Portugal 1822, varit en semi-

kolonial plantageekonomi som exporterade kaffe och socker samt en lång rad andra kolonialvaror till den industrialiserade världen. Ännu på 1920-talet stod kaffet för nästan tre fjärdedelar av landets exportinkomster. När världsdpressionen bröt ut 1929 gick botten ur den globala råvarumarknaden.

Den populistiska Vargasregimen formulerade en nationell utvecklingsstrategi och implementerade en statsstyrd industripolitik som bland annat hämtade inspiration från de sovjetiska femårsplanerna. De nya statliga tillverkningsföretagen, vars primära mål var att ersätta importerade varor med inhemska, skyddades mot global konkurrens med höga tullbarriärer, strama importkvoter och en övervärderad valuta. Den protektionistiska politiken var onekligen framgångsrik under många år, konstaterar Barros. BNP-tillväxten var 7,5 procent i medeltal för efterkrigsepoken 1945–1980. Det var en skenande inflationsspiral, som utlöstes av oljekriserna på 70-talet, som till sist skulle radera grunden för "Vargasmodellen".

Hösten 1994 valdes den dåvarande finansministern Fernando Henrique Cardoso till ny president. Under 60- och 70-talen hade han varit en av förgrundsgestalterna inom den latinamerikanska Berendeskolans som hävdade att tredje världens underutveckling hängde samman med de postkoloniala ländernas perifera ställning i världsekonomin. 1994 sjösatte Cardoso ett ekonomiskt reformpaket som på några år skulle förvandla det krisdrabbade Brasilien till en latinamerikansk tillväxtmotor.

Med den så kallade Realplanen stabiliserades valutan och inflationstakten sjönk från närmare 2 800 procent till ett ensiffrigt tal på ett år. Regimen genomförde också betydande tullsänkningar och påbörjade en partiell privatiseringsprocess som attraherat internationellt investeringskapital och blåst nytt liv i de stagnerade statsföretagen. Den pragmatiska vänsterpolitikern Luis Inácio Lula da Silva, som vann presidentvalet 2002, har fortsatt den frihandelsvänliga politiken.

Den globala råvaruboomen från millennieskiftet till 2007 har varit oerhört gynnsam för det resursrika Brasilien, skriver ekonomen Pedro da Motta Veiga. För första gången har landets reserver av utländska valutor blivit större än de utländska skulderna. De brasilianska företagens

direktinvesteringar utomlands har ökat från obetydliga summor till över 45 miljarder dollar 2007. Petrobras, för att ta ett exempel, har tecknat oljeprospekterings- och produktionsavtal med länder som Nigeria, Angola och Ekvatorialguinea. Byggföretaget Odebrecht, som betraktas som världsledande experter på vattenkraftsprojekt, har bland annat vunnit värdefulla entreprenadkontrakt i Libyen och USA.

På toppmötet år 2000 antog FN:s medlemsstater den så kallade Milenniedeklarationen med åtta preciserade millenniemål. Bland annat ska UNDP, FN:s utvecklingsorgan, verka för att antalet människor som lever i extrem fattigdom (det vill säga på mindre än en dollar om dagen) ska halveras till 2015. Brasilien har redan uppnått det målet, skriver ekonomen Marcelo Neri. Från 1992 till 2006 har antalet brasilianare som lever i extrem fattigdom minskat från 11,7 till knappt 4,7 procent av befolkningen. Mest framgångsrikt är välfärdsprojektet Bolsa Familia som startades 1999 och byggts ut på senare år. För närvarande får ungefär 13 miljoner brasilianska familjer penningbistånd inom projektets ram.

Som motprestation måste mottagarna skicka sina barn mellan sju och femton års ålder till skolan.

Åren 2004–2007 skapades tio miljoner nya jobb i Brasilien. Landet är på väg att bli en ekonomisk supermakt. Mycket återstår dock att göra, konstaterar de nio antologiförfattarna. Den generella utbildningsnivån är låg. Nästan en tredjedel av alla landsbygdsbor som är över 15 år är analfabeter. Brasiliens transport- och kommunikationssystem är utvecklade. För ranchägarna är det fortfarande mer lönsamt att kalhugga Amazonas regnskogar än att slå sig ner på en plats, bygga lagårdar och utveckla odlingen av foderväxter.

För att komma till rätta med avskogningsproblemet krävs först och främst förbudslagstiftning men också riskkapitalfonder och en utbyggd transportapparat som förbättrar lönsamhetskalkylerna.

Brasilien står vid en korsväg. De slumrande och potentiella rikedomarna kan bli den hävstång som gör landet till ett välfärdssamhälle under 2000-talet. Men fabulösa rikedomar kan också, som i Nigeria och Kongo Kinshasa, bli en förbannelse som berikar eliterna och korrumperar allt i sin väg. Den springande punkten är hur Brasiliens maktthavare kanalisera penningströmmarna.

Carl Johan Gardell

ALBANIEN

Albanerna gav skydd åt judar

För alla som studerat den lilla bergsnationen Albanien, oavsett om det handlat om historiska eller samtida studier, har det funnits ett grundbegrepp att förstå. Det har ofta skrivits in i en nationell kontext, och under den femtioåriga stalinistiska diktaturen gjordes det till ett politiskt vapen, medan det nu, sedan det religiösa livet åter blomstrar, ofta förknippas med islam. Det begreppet är *besa*, och det går tillbaka till Lekë Dukagjini (1410–1481) sedvanelag *Kanun*. Man kan säga att det är lika felaktigt att se den som en nationalistisk eller som en muslimsk sedvanelag, snarare har det under århundraden varit ett slags överlevnadsstrategi för ett mycket litet folk, som med den som rättssnöre inte minst överlevt många och långa ockupationsperioder (det ottomanska imperiet och i modern tid de italienska och tyska ockupationerna).

Med *besa* har det lilla folket svetsats samman mot yttre hot. *Kanun* har överförts muntligt mellan generationerna och styrt ner i minsta vardagsdetaljer, och omfattat sådant som äktenskap, heder, mark- och egendomsinnehav, gästfrihet och dessvärre också blodshämnd (*gjakmarrje*). I direkt översättning kan man säga att *besa* betyder tillit, samförstånd och en väg till fred, men dess vardagliga och handgripliga betydelse är helt enkelt att man håller ett löfte. Enver Hoxha använde under sin grymma regim *besa* som ett slags synonym till albanismen, den nationalism som i samspel med stalinismen gjorde landet till ett självförsörjande men extremt isolerat och efterblivet land, samtidigt som hans regim anses ha haft betydande framgångar i bekämpandet av blodsfjederna. Om man fått *besa* av en alban, så vet man att han kommer att göra allt som står i hans makt för att beskydda dig. Enligt ett urgammalt talesätt – *Shqiptaret vdesin dhe besen nuk e shkelin* – ska man hellre offra sitt eget liv än låta den man givit sin *besa* skadas eller dödas.

För att förstå 1900-talets självständiga albanska nation är det alltså nödvändigt att på djupet förstå innebörden av *besa*. Att en sedvanelag framvuxen under feodala förhållanden kan fungera i ett modernt samhälle kan se ut som en omöjlig paradox, men den har visat sig vara just det sociala och kulturella kitt som håller Albanien samman.

Albaniens lilla judiska befolkning över-

levde tyskarnas försök att spåra och deportera dem. Också det knappa tusentalet judiska flyktingar som kom till Albanien klarade sig. Den huvudsakliga förklaringen till det är just *besa*. Dessa händelser finns på svenska tidigare i korthet beskrivna i albanologen Ullmar Qvicks bok *Mera hjälte-mod än vete* (2004).

Albaniens judar betraktades först och främst som albaner, och flyktingarna behandlades enligt en av grunderna för *besa*: de behövde skydd, bad om det, och fick det därför med självklarhet. *Besa*s betydelse fick den amerikanske fotografen Norman H. Gershman att resa i både Albanien och den albanska republiken Kosova för att dokumentera detta remarkabla historiska faktum. Han låter människor berätta, och till varje berättelse fogar han porträttfotografier. Det blir därför mycket personliga vittnesmål om något som går långt bortom religion. Därmed är det inte heller något märkligt att albaner, vars majoritet är muslimer, räddar judar. Den faktorn har först i efterhand fått sin speciella, internationella betydelse. Inom ramen för *besa* är det hedern som går före allt annat, att man som människa ska uppföra sig både anständigt och förebildligt. Många av människorna i Gershmans bok har fått ta emot utmärkelsen Righteous Among Nations på Yad Vashem i Israel och på bilder står de ibland stolta med dessa diplom i händerna.

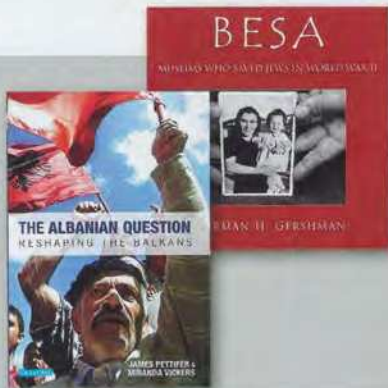
Två celebriteter finns med i boken. Dels den man som skulle ha varit Albaniens kung om inte hans far flytt landet med statskassan under kriget, Le-ka I, och som nu, svårt sjuk, säger att fadern alltsedan Kristallnatten 1938 utfärdade pass till "hundratals judar, merparten från Wien, inklusive hovjuvelerarfamiljen Oesterreicher, som välkomnades till Albanien". Dels överhuvudet för den sufiska Bektashi-rörelsen, Haxhi Dede Reshat Bardhi, som säger att man i hans rörelse "ser Gud i var och en (...) det finns inga otrogna, och därför får det inte finnas diskriminering". Sekten grundades på 1200-talet och har idag ett center utanför den sydalbanska staden Vlora.

Bokens vittnesmål kommer annars från Albaniens olika provinser och berättas av de mest olika individer, från intellektuella till bönder och arbetare, stads- och landsbygdsbor, före detta kommunister som slogs i Hoxhas gerilla och nationalister som slogs i motståndargruppen Balli Kombëtar (Nationella fronten). Trots att de hade olika syn på det mesta var de uppenbarligen överens om att skydda Albaniens nationella oberoende och landets judiska befolkning.

Helt annorlunda relationer till sina närmaste grannar och arbetskamrater har man under lång tid haft i Kosovo, som va-

BESA
MUSLIMS WHO SAVED JEWS
IN WORLD WAR II
 NORMAN H. GERSHMAN
 Syracuse University Press 2009

THE ALBANIAN QUESTION
RESHAPING THE BALKANS
 JAMES PETTIFER & MIRANDA
 VICKERS
 I.B. Tauris 2009

rit en serbisk provins i Jugoslavien. Under Tito fick provinsen långtgående självstyre, precis som Vojvodina. Båda provinserna hade stora serbiska minoriteter, men majoriteterna var under efterkrigstiden albanska respektive ungersk. I Kosovo exploderade motsättningarna gång på gång och sedan Milosevics berömda tal på symbolladdade Trastfältet (Kosovo Polje) 1987, då han utträdde orden "Ingen ska någonsin mer slå en serb", övergick tillståndet alltmer i krigsliknande förhållanden. Centralregeringen i Belgrad tog ifrån provinsen allt självstyre och gick så långt att man avskedade samtliga lärare, läkare och poliser av albanskt ursprung. Provinsen kom helt att styras av serbisk militär och polis, och ett albanskt underjordiskt civilsamhälle växte fram parallellt. Under dessa svåra år, som slutade med Natos intervention 1999, kom Albanien också att betyda mycket som moraliskt stöd för den undertryckta albanska befolkningen på andra sidan gränsen. I och med att Daytonavtalet helt bortsåg från Kosovofrågan hade den fortsatt att i stigande grad vara högexplosiv. Nato-ingripandet ledde i sin tur till en omfattande albansk fördrivning av Kosovos serber och romer, och inte ens de krav på medborgerliga rättigheter som EU ställt inför provinsens förverkligande av en relativ självständighet i och med utropandet av republiken 2008 har kunnat ge tillfredställande skydd åt de kvarvarande icke-albanerna.

Komplexiteten i de albanska förhållandena analyseras lysande av historikern och Balkankännaren Miranda Vickers, som skrivit det senaste verket om saken tillsammans med kollegan James Pettifer (som skrivit en rad böcker om flera av Balkanländerna, liksom en intervjubok med den forne albanske UCK-gerrillans ledare, sedermera premiärministern, Hashim Thaci). Den pocketutgåva av *The Albanian Question: Reshaping the Balkans* som utkom hösten 2009 – originalet kom 2006 – innehåller väsentlig, ny information.

De två författarna utkom redan 1997 med den utmärkta *Albania – from Anarchy to a Balkan Identity*, och när de återvänder till ämnet är det dels för att rekapitulera,

dels för att skriva den allra senaste historien. Den nya boken om den albanska frågan börjar därför med den djupa krisen i Albanien 1997, med pyramidspelens sammanbrott och de inbördeskrigsliknande förhållanden som hotade den albanska nationens själva existens. I det vakuum som uppstod kunde flera olika politiska krafter agera: dels de gamla kommunister som styrde landet så länge, dels monarkisterna och andra, mer eller mindre demokratiska grupperingar, ofta framvuxna ur klanstrukturerna. Denna djupa kris ledde till att ett stort antal vapen hamnade på den svarta marknaden, och i och med grundandet av UCK (*Ushtria Çlirimtare e Kosovës*), den kosovoalbanska befrielse rörelsen, kom också Albanien – om än inte som stat – att spela en allt större roll i Kosovos kris.

Från officiellt albanskt håll var man synnerligen rädd för att landet skulle dras in i den serbiska provinsens problem. Därför gjorde Albaniens dåvarande premiärminister Alexander Meksi ett uttalande tillsammans med Kosovos icke-officiella ledare Bujar Bukoshi där de fördömde Milosevics våldspolitik mot albanerna, och vädjade om "fredligt motstånd i Kosovo". Sådana uttalanden fick naturligtvis ingen som helst positiv effekt, och utvecklingen fortsatte i

rask takt fram till katastrofen som de väpnade striderna i provinsen innebar. Serbiska frikårer drog från samhälle till samhälle, brände ner hus, våldtog, fördrev och mördade människor. Parallellt fördjupades den politiska krisen i Albanien, såväl mellan olika befolkningsgrupper och provinser i landet, som mellan olika politiska krafter.

Tillståndet i Albanien har vänts i en mer positiv riktning efter Kosovokriget och det internationella samfundets hjälp till den nu erkända republiken Kosova. (Efter självständigheten används denna albanska stavning.) Sedan 2006 har landet ett samarbetsavtal med EU och genom deltagandet i kriget mot terrorn har man också utmärkta förbindelser med USA.

Den oro som många visat för att Albanien har en hemlig ambition att införliva Kosova tillbakavisas av Vickers och Pettifer.

Oron saknar grund säger de, därför att det politiska ledarskapet i Tirana är högst medvetet om att en sammanslagning är helt orealistisk. Dessutom finns det inget folkligt stöd, vare sig i Kosova eller Albanien, för sådana idéer.

Thomas Nydahl

JUDISK

KRÖNIKA

» ...en av
 Sveriges
 viktigaste och
 bästa tidskrifter
 om politik
 och kultur. «

Dagens Nyheter (25 jan. 2008)

Beställ prenumeration: judisk.kronika@swipnet.se • 08-660 38 72 • Pris 350 kr/år (6 nr)

Vetenskapen klyver USA

Amerikas förenta stater är ett på många vis motsägelsefullt land, så även i dess förhållande till vetenskapen. Å ena sidan är det exempelöst framgångsrikt i naturvetenskaplig forskning: över hälften av nobelpristagarna i fysik från 1990 och framåt hade sin hemvist i USA, och detsamma gäller för Nobelprisen i kemi och medicin. Å andra sidan uppger sig nästan varannan amerikan vara kreationist av det slag som tror att jorden är mindre än 10 000 år gammal, och i 2008 års presidentvalskampanj kunde vi höra den ena av vicepresidentkandidaterna säga följande:

"Vart tar alla dessa öronmärkta pengar vägen? [...] En del av favoritprojekten verkar inte särskilt vettiga, och ibland går pengarna till projekt som har lite eller inget alls med det allmänna bästa att göra, som till exempel bananflugeforskning i Paris, Frankrike. Jag skojar inte."

Poängen här är inte att Sarah Palin är okunnig om vetenskapens internationella karaktär eller om hur bananflugan i decennier varit ett av genetikens allra mest fruktbara försöksobjekt. Nej, poängen är att hennes vetenskapsfientliga retorik bedömdes gå hem hos den amerikanska allmänheten – och säkert till stor del också gjorde det.

Denna klyfta mellan forskarsamhället och resten av USA är utgångspunkt för Chris Mooneys och Sheril Kirshenbaums aktuella bok *Unscientific America*. Titeln är en uppenbar blinkning till *Scientific American*, flaggskeppet bland amerikanska populärvetenskapliga tidskrifter, och engelskans något tvetydiga ord "science" skall här av bokens fokus att döma förstås som naturvetenskap och inte som vetenskap i någon bredare bemärkelse än så.

Att klyftan utgör ett allvarligt samhällsproblem är helt klart. Det folkliga motståndet mot massvaccineringar, vilket i USA är utbrett, är ett aktuellt exempel. Klimatfrågan är ett annat, där samhällets val

Kreationisterna hävdar att människor och dinosaurier samexisterade. Skylt från Glen Rose, Texas.

FOTO: LOUIE PSIHOS/SCIENCE FACTION/CORBIS

av åtgärder behöver grundas i vetenskapliga resultat om den globala uppvärmningens orsaker och konsekvenser, men där den utbredda bristen på förtroende mellan vetenskap och allmänhet utgör ett hinder.

Mooneys och Kirshenbaums perspektiv är utpräglat amerikanskt, något som dock inte hindrar att det mesta de behandlar är relevant också för europeiska förhållanden. Sedan huvudproblemet – sprickan mellan forskarvärld och övriga samhället – slagits fast återstår två huvudpunkter på deras agenda: att identifiera problemets orsaker, och att föreslå åtgärder. För den som läst Mooneys välskrivna och viktiga genombrottsbok *The Republican War on Science* (2005) står det snabbt klart att hans position nu har förskjutits något. I den tidigare boken fokuserar han på industrilobbyisters och högerpolitikernas konsekventa och i hög grad framgångsrika arbete med att skapa förvirring i frågor som den om tobaksrökens hälsovådliga effekter eller den om fossilbränsleförbränningens betydelse för klimatförändringar. I *Unscientific America* är det istället forskarna själva som får skulden för den uppkomna klyftan. Mer specifikt handlar det om forskarnas oskicklighet i och ointresse för att kommunicera med det omgivande samhället, och boken kan förstås som en appell till forskarsamhället att skärpa sig i detta avseende.

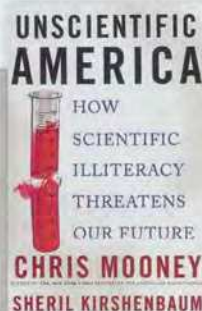
"Skärp er" är naturligtvis ett alldeles för abstrakt råd för att vara till någon större hjälp, och vad gäller preciseringar har

Mooney och Kirshenbaum mindre att komma med än vad man hade kunnat hoppas. Forskningskommunikation bör ingå som ett centralt moment i doktorandutbildningen och dessutom menar de att makthavare och forskare bör "uppmuntras att skapa nya icke-vinstdrivande strukturer av stipendier och arbetstillfällen med det uttalande syftet att koppla ihop naturvetenskapen med övriga samhällssektorer". Mer precist än så blir det dessvärre inte.

Författarna erbjuder också en del allmänna råd om vad forskare bör säga för att förbättra relationen till allmänheten. En del av dessa råd har jag inga problem att instämma i, som till exempel att forskare bör lägga mindre kraft på att klaga över små resurser och mer kraft på att förklara betydelsen av erhållna forskningsresultat. Mer problematisk finner jag Mooneys och Kirshenbaums huvudtes på denna punkt, nämligen att allmänheten så långt som möjligt bör strykas medhårs och att hårda kontroverser bör undvikas. När de som sitt paradexempel på en olämplig kontrovers anför International Astronomical Unions impopulära nedgraderande av himlakroppen Plutos planetstatus har jag lite svårt att ta dem på allvar – menar de verkligen att allmänhetens åsikter bör vara vägledande i vetenskapliga definitionsfrågor?

Ett andra exempel är det berömda practical joke som fysikern Alan Sokal 1996 utsatte vissa akademiska strömningar av postmodernt och relativistiskt snitt för, genom att lura en av deras påstått vetenskapliga tidskrifter att publicera något som han genast efteråt kunde avslöja var en parodi. I sak håller Mooney och Kirshenbaum med Sokal om de postmoderna avarternas ohållbarhet, men de tar likväl avstånd från Sokals oartiga tilltag. De akademiska strömningar som avses är redan på stark tillbakagång, vilket författarna hävdar inte har med Sokals insats att göra. För denna slutsats anför de emeller-

UNSCIENTIFIC AMERICA
HOW SCIENTIFIC ILLITERACY
THREATENS OUR FUTURE
CHRIS MOONEY OCH SHERIL
KIRSHENBAUM
Basic Books 2009

tid ingen annan argumentation än det nakna påståendet att akademiska trender kommer och går. Jaså. Själv finner jag det troligt att Sokal visserligen inte ensam orsakade den osunda trendens tillbakagång, men att han bidrog till att påskynda förloppet. Ty varför tappar ett intellektuellt ohållbart paradigms mark om inte för att dess ohållbarhet i tydligast möjliga ordalag påvisas? Det senare är precis vad Sokal åstadkom.

Allra svårast att hålla med författarna har jag i deras diskussion kring förhållandet mellan vetenskap och religion. I strid med den snällhetspolicy de själva förordar går de till våldsamt angrepp mot de så kallade "nya ateisterna", forskare och författare som Richard Dawkins, Daniel Dennett och Sam Harris. Genom sin friskspråkighet riskerar dessa att förolämpa de religiösa och därmed fördjupa klyftan mellan vetenskap och allmänhet. Det går utmärkt väl, menar Mooney och Kirshenbaum, att påvisa felen i intelligent design och annan kreationism utan att för den sakens skull angripa andra centrala teser i exempelvis kristendom. Men här vill jag mena, liksom Sam Harris i en kritisk kommentar till boken, att författarna glömmer vari det grundläggande problemet med vetenskaplig obildning består. Med Harris ord:

"Det viktiga är inte att få allmänheten att godta någon specifik teori om till exempel evolutionen. Det viktiga är att förmedla de principer för evidensbaserat rationellt tänkande och välinformerad diskussion som gör att evolutionsteorin idag är den enda gångbara förklaringen till människans ursprung. Avståndstagande från evolutionsteorin är blott ett symptom, där det underliggande problemet är själva tron – övertygelse utan goda skäl [...]. Mooney och Kirshenbaum tycks mena att vi kan få folk att värdesätta intellektuell redlighet genom att ljuga för dem."

Vid ett föredrag i Stockholm i maj 2009 gav Alan Sokal uttryck för tankegångar liknande Harris. Han fick då en fråga från publiken om han inte var orolig för att hans retorik skulle verka alienerande på stora delar av allmänheten. Sokal svarade att han lyckligtvis inte är politiker utan vetenskapsman, och att han därför inte behöver ta sådana hänsyn. Jag menar att Sokal gör rätt i att motsätta sig Mooneys och Kirshenbaums allmänna rekommendationer. Ty har samhället verkligen råd med att avvara en yrkesgrupp som har till uppgift att undersöka hur världen är beskaffad, och sedan meddela sina uppfattningar utan strategiska överväganden om vilka budskap som kan väntas bli populära?

Olle Häggström

POLITIK

Drömmare i kalla krigets slutskede

Idag är den 12 juni 1987. Platsen är den västliga sidan av *Brandenburger Tor* i det delade Berlin. Mannen är USA:s president, Ronald Reagan. Och orden är för evigt inristade i historien:

– *Mr. Gorbachev, tear down this wall!*

Idag är den korta meningen klassisk. Den grånade presidentens uppmaning till sin sovjetiske kollega att riva ner den mur som delade inte bara staden Berlin och Tyskland utan hela Europa i väst och öst, i frihet och förtryck, framstår i efterhand som början på slutet dryga två år senare. Idag är ett tudelat Europa för många en närmast abstrakt tanke – framför allt för nya generationer som lever med väskan ständigt packad för nästa utlandstur, och som inte med bästa vilja kan föreställa sig den grå tristess och brutalitet som vilade över den östra halvan av kontinenten.

För lite mer än två decennier sedan var det tvärtom; rakt omöjligt för de flesta att tänka sig att delningen en dag, snart, skulle upphöra och att man skulle kunna färdas fritt över till den andra sidan av Berlin utan att massakreras av östtyska gränsvakter. Ett stort och väsentligt undantag var emellertid USA:s president Ronald Reagan, som alls inte såg vare sig Muren, Sovjetimperiet eller kalla kriget som permanenta och eviga inslag i världshistorien. Och han agerade därefter, emellanåt – rätt ofta – tvärs mot sina medarbetares och kollegers många råd.

Men vilken roll spelade Ronald Reagan egentligen för att bringa kalla kriget till sitt abrupta slut? Hur kom det sig att han så envetet höll fast vid en agenda som omgivningen till stora delar uppfattade som felaktig och ogenomtänkt? Låg det en storlagen strategisk plan bakom hans arbete – eller var det mest bara ett utslag av "Irish luck"?

Det frågar sig James Mann i sin nya bok, *The Rebellion of Ronald Reagan. A History of the End of the Cold War* (New York: Viking, 2009). Det är en bok som lika gärna kunde varit fyra separata, för de olika avsnitten – om antikommunisten Reagan, om hans kontakter med en kvinnlig författare som förmedlade sina intryck från Sovjet, om Berlintalet och om toppmötena med Michail Gorbatsjov – hänger inte helt ihop.

Antalet sidor hade dessutom utan större svårigheter förmodligen kunnat halveras utan att budskapet blivit så värst lidande. Men Mann följer den amerikanska författartraditionen att skriva långt och mycket, och att han formulerar sig så väl gör det lättare för läsaren att överse med ordfödet och upprepningarna.

Och visst är det svårt att inte fångas av tanken på en man utan vars insatser världshistorien kunde ha tagit en annan vändning. Den ensamme cowboyen som rider bort mot soluppgången var utan tvekan Reagans favoritroll.

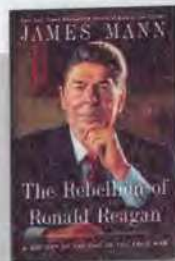
När Ronald Reagan slutligen höll sitt tal vid *Brandenburger Tor* var det efter månaders dispyt mellan olika grupper i hans administration om de exakta formuleringarna. Att delningen av Europa en dag skulle upphöra var i och för sig inget nytt tema för Reagan; det var uppmaningen direkt till den sovjetiske presidenten som ansågs aggressiv och som fick rådgivarna att skälva. De skrev om och skrev om till ingen nytta, för Reagan stod fast vid den ungtalskrivaren Peter Robinsons snärtiga formulering.

Men Reagan hade inte bara de tassande damerna och herrarna på State emot sig när han satte sig på planet till Berlin den där junidagen 1987. Också hökarna inom det republikanska partiet motsatte sig den reaganiska utrikespolitiken, om än med argument av en rätt annorlunda kaliber.

Idag skulle ingen republikan få för sig att ifrågasätta Ronald Reagans betydelse i amerikansk utrikespolitik. Men den strategiska ikonstatusen har Reagan till stora delar försetts med i efterhand av sina republikanska vänner: under merparten av de åtta presidentåren rådde stor oenighet om visheten i hans utrikespolitiska linje, och framför allt om relationen till Sovjetunionen och dess nye president.

På den motsatta

**THE REBELLION OF
RONALD REAGAN
A HISTORY OF THE END
OF THE COLD WAR**
JAMES MANN
Viking 2009

Ronald Reagan
- en
drömmare.

sidan i partiet befann sig Reagans gamle kollega i presidentklubben, Richard M. Nixon.

Mellan Nixon och Reagan rådde en livslång rivalitet om den säkerhetspolitiska kursen; en diskussion som faktiskt lever kvar än idag. De båda var goda representanter för de två utrikespolitiska skolor som trots sin gemensamma republikanska bas betraktar världen från helt olika håll; i förenklade termer realpolitiker mot *neocons*.

Under de många åren av kallt krig drog de diametralt olika slutsatser. Realpolitikerna, företrädare av tandemparet Nixon-Kissinger, såg världspolitiken som en geopolitisk kamp och kalla kriget som en huvudsakligen militär konflikt. Och eftersom ingendera av de två supermakterna på den tiden ansågs kunna besegra den andre militärt var konflikten mellan USA och Sovjetunionen av bestående slag.

Ronald Reagan uppfattade däremot kalla kriget främst som en ideologisk strid mellan två motstridiga politiska och ekonomiska system, mellan frihet och kommunism; som en kamp om de enskilda människornas hjärnor och hjärtan. Och därmed också en konflikt som

det öppna och fria USA förr eller senare skulle vinna. Alltsedan de hårda dunsterna som fackföreningsledare i Hollywood hade Reagan nämligen varit en brinnande anti-kommunist. Med kommunismen hade Reagan ingen som helst fördragssamhet, och inte heller något intresse av att möta de gamla rigida sovjetledarna som avlöste varandra i Moskva. "They keep dying on me", förklarade den själv inte helt unge Reagan.

Men den nye Sovjetledaren var annorlunda. Inte bara för att han var yngre och hade bättre överlevnadschanser än föregångarna. Utan för att man kunde "göra affärer" med honom, som Reagans nära vän Margaret Thatcher hade konstaterat och meddelat sin kollega i Washington.

Med lite uppmuntran skulle han kanske till och med kunna riva Berlinmuren. Men det var en uppfattning som Reagan alltså i långa stunder var rätt ensam om på hemmaplan. Då liksom nu hade geopolitikerna kring Nixon och Kissinger rykte om sig att stå för en mer fungerande form av utrikespolitik: en mer "realistisk".

Det samma gäller i våra dagar; därav den frekventa beskrivningen av George W. Bushs andra presidentperiod som mer lyckad än den första, trots de märkbart sänkta ambitionsnivåerna i demokratiprojektet. Om dragkampen mellan stridande strategiska viljor i hans administration har James Mann för övrigt också skrivit en bok, bästsäljaren *The Rise of the Vulcans. The History of Bush's War Cabinet* (2004).

När USA drar i krig anses det tydligen ofta bättre att det görs utifrån kalla geopolitiska kalkyler än med förhoppningar om att förbättra levnadsvillkoren för folket på plats. Det ansåg däremot inte Reagan, och tur är väl det för människorna i Öst- och Centraleuropa.

När Muren verkligen föll till marken, sönderhackad i småbitar av jublande östtyskar som slapp ut ur sitt fängelse för första gången sedan 1961, var Ronald Reagan inte längre amerikansk president. Han hade dragit sig tillbaks till sin kaliforniska ranch.

Det var hans efterträdare, den elegante och alltid vänlige George H. W. Bush, som förde USA och västvärlden genom de efterföljande stadierna, med Tysklands återförening som stor punkt på dagordningen. Och vid jubileet i höstas var det samme Bush som samsades på podiet med sina kolleger från 1989, Helmut Kohl i rullstol och ovan nämnde Michail Gorbatsjov, junioren i sällskapet.

Då hade Muren varit borta i tjuo år. Och Reagan, den gamle drömmaren, i fem.

Ann-Sofie Dahl

LITTERATUR

Litteraturen som tidsmaskin

Jag har hört talas om en fysiker i Minsk som upprepade gånger lyckats få en proton att hoppa bakåt i tiden. Inte särskilt långt, någon sekund bara. Men verkligen bakåt. På detta enda sätt skulle alltså människorna i Vitryssland vara friare än alla andra: de är inte helt och hållet utlämnade åt tidens tyranni. Denna proton, om den nu inte är en myt, är allt som människan lyckats befria från den dimension som håller oss hårdast fångslad – de andra har vi mer eller mindre lyckats lirka oss runt.

Ska forskningen troget spegla människans villkor, eller lekfullt sätta sig över dem för att kunna skapa möjligheter till nya? Litteraturvetenskapen har för det mesta valt att hålla sig till den förstnämnda metodologin, trots sin närhet till dikten, och de flesta uppror mot denna ordning har riktat sig mot frågan "vem?" snarare än mot frågan "när?".

År 1944, mitt under brinnande krig, gjorde Paul Valéry uppror mot författaridentitetens tyranni. Han ville se en litteraturhistoria som inte nämnde ett enda namn på enskilda författare; en litteraturhistoria som enbart bestod av text. På sextio-talet tog Roland Barthes upp tråden och dödförklarade författaren. Utan mänsklig förankring (föraktfullt kallad "tvättnoteforskning" redan av nykritikerna) flöt texten fritt i ett tidlöst universum, där den uteslutande kommunicerade med annan text – ungefär som Borges tänkte sig biblioteket i Babel. Vilket inte var ett svar på frågan om forskningen och människans villkor, snarare ett artigt sätt att undvika den. Väldsammare tillväga går litteraturprofessorn och psykoanalytikern Pierre Bayard, som i två decennier konsekvent agerat som om litteraturen inte var riktigt färdigskriven än. Han vill ersätta Valérys a-kronologi med en anti-kronologi. I hans universum kan texter, liksom den där protonen i Minsk, hoppa både framåt och bakåt i tiden.

För två år sedan blev Bayard ett världsnamn med *Comment parler des livres que l'on n'a pas lus?* (Konsten att tala om böcker man inte har läst), som översatts till mer än tjugofem språk och med sitt smart formulerade ämne nått långt utöver de

kretsar som vanligtvis intresserar sig för litteraturteori. I sin nya bok *Le Plagiat par anticipation* (Plagiat genom föregripande) går han till frontalangrepp på tiden som dimension och vår fångenskap i den. Själva termen är hämtat från Oulipo – Perecs, Calvins och Queneaus verkstad för potentiell litteratur – och från François Le Lyonnais, som med stor förtjusning visade hur Oulipomedlemmar ibland fann sig plagierade även i texter som var skrivna långt innan deras. Bayard tar nu begreppet och gör det till ett exempel på sig själv: Oulipo och François Le Lyonnais har plagierat det från en inte förrän nu skriven bok av Pierre Bayard. Varför? Jo, för att det är först hos Bayard som begreppet förverkligar sin fulla potential!

Bayard företar sig att visa hur ett antal litterära texter plagierar texter som ännu inte är skrivna; texter som finns i framtiden. Till exempel finns en passage i nyssnämnda Maupassants roman *Stark som döden* från 1889 som måste va-

Pierre Bayard.

gen inte Zadig förrän Conan Doyle skapade Sherlock Holmes; åtminstone var han inte detektiv.

Härklyverier? Nej, snarare ett högst allvarligt menat (om än skämtsamt formulerat) försök att frigöra litteraturvetenskapen från tidens dimension. Så ensam är heller inte Pierre Bayard. Hans metod kan påminna en smula om den amerikanska riktning inom litteraturteori som kallas *transversal poetics*, men ännu mer om den brittiska presentismen, vars huvudtext, Terence Hawkes *Shakespeare in the Present* (2002), hävdar: "All ends, when they arrive, shape the beginnings that precede them". Det är samma sätt att försöka gå historien till mötes utifrån den moderna människans faktiska position.

Så långt är det som vanligt spännande. Satt följa Bayard. Men han gör inte halt där, utan föreslår att vi ska ta konsekvenserna av att tiden är eliminerad som faktor i litteraturhistorien och göra en storstädning. *Tristram Shandys* författare Laurence Sterne bör flyttas helt och hållet till 1900-talet, ungefär mellan Joyce och Nya romanen. Det är en dålig idé som bara gör litteraturhistorien mindre begriplig. Författare som Diderot och Xavier de Maistre blir lite ensammare bland sina samtida, det framåtspekande i exempelvis Rousseaus självbiografiska prosa blir svårare att se. Och vissa författare bör med Bayards sätt att se ännu inte ha fötts: dit hör en stor del av förra sekels slutets symbolister. Trots sin kamp mot tiden är Bayard när det kommer till kritan ändå offer för den vanliga positivistiska villfarelsen om framåtskridandet; en enda rörelse från sämre mot bättre.

Ett problem med hans idé om plagiatet framåt i tiden är att den är mindre originell än den ser ut: med en tjusig gest döljer den en ganska konservativ och hierarkisk syn på stora och små författarskap, framåtskridande och "föregångare" – istället för uppochnervända världen på riktigt kommer det gamla vanliga avantgardet inridande, låt vara baklänges. Ett annat problem är att förklaringen av idén slukar

för mycket dramaturgisk och pedagogisk energi: när vi kommer fram till själva analyserna orkar Bayard inte riktigt fullfölja dem. Han ska visa sambandet mellan *Tristan och Isolde* och romantikerna, men exemplifierar inte med en enda romantisk text, utan låter Mario Praz åttio år gamla *The Romantic Agony* illustrera romantikens världsbild. Annars kan man ju som svensk skönja Erik Johan Stagnelius stora inflytande på de medeltida skalderna ... möjligen led det unga kärleksparet skeppsbrott även på Öland?

Våra idéer tillhör oss inte, säger Bayard. Kanske vi förmedlar råmaterialet till dem innan vi hunnit utarbeta dem färdigt, och får se dem i färdigt skick som någon annans verk istället. Vi kan inte undvika påverkan. (Freud avstod livet igenom från att läsa Nietzsches böcker för att undgå inflytande av dennes idéer; men så lätt slipper man ju inte de tankar och föreställningar som rör sig i ens samtid – chansen att påverkas av låt oss säga Freuds idéer minskar förmodligen drastiskt om man sätter sig ner och läser vad han faktiskt skrev.) Grundtanken bakom *Le Plagiat par anticipation* visar sig likna den i Bayards förra bok, om konsten att tala om böcker man inte har läst: att inlägga en diskret protest mot det västerländska kravet på originalitet. Inte spelar det så stor roll om våra idéer är våra egna eller inte, om vi läst oss till dem eller rentav inte ens läst oss till dem – kanske vi rentav råkat tjuvlyssna en smula på framtiden. Pierre Bayards bok vill vara skriven i samma vitryska fysiklaboratorium där den där protonen hoppar fram och tillbaka. Mycket talar dock för att den faktiskt är skriven i år, och att vi fortfarande är tidens fångar. Kärnfysiker har nog ändå större chans än litteraturteoretiker att vända kronologin: under tiden läser jag hellre en litteraturhistoria som försöker förklara hur 1700-talskulturen kunde producera även en författare som Laurence Sterne eller den Diderot som skrev *Jakob fatalisten*.

Kristoffer Leandoer

ra ett plagiat på Marcel Proust, som började skriva *På spaning efter den tid som flytt* först 1913. På samma sätt är Voltaire's *Zadig* från 1747 obegriplig annat än som plagiat på Arthur Conan Doyles berättelser om Sherlock Holmes, varav den första (*En studie i rött*) publicerades först 1887. Bayard vänder bara på allt, tänker man först, han leker med ord. Just *Zadig* brukar finnas med i deckarantologier som den allra första detektivhistorien, eftersom Zadig tyder spår och utifrån dem formar en konkret bild av vad som hänt, enligt exakt samma metod som blev Sherlock Holmes kännemärke. Nej, säger Bayard: Voltaire är ingen föregångare till Conan Doyle, *Zadig* är en isolerad text i hans författarskap. Varje författare skapar på egen hand sina föregångare, hävdar Bayard, genom att bränna nya spår, nya samband; nya idéer och möjligheter blir framträdande även i den redan existerande litteraturen. I den meningen fanns verkli-

Många svenska män blev tydligen ägare till ett par av Mikael Persbrandts nya kalsonger, Frigo, under julhelgen. Kalsongerna, särskilt avsedda för "välhängda män", innehåller en ficka som lyfter "paketet" från skrevet, enligt Persbrandt själv.

Svenska uppfinningar, från dynamiten till separatoren, har förändrat världen. Kanske är det nu Frigokalsongens tur. Problemet, liksom med många uppfinningar, är risken för missbruk.

De amerikanska myndigheterna har inte offentliggjort vilket kalsongmärke Umar Farouk Abdulmutallab bar, då han försökte spränga en flygmaskin i luften på juldagen. Av bilderna att döma har dock kalsongerna något slags ficka och det skulle förvåna om det dröjde mer än en dryg timme innan en inhyrd tonåring "googlade" fram Frigo för den amerikanska säkerhetstjänstens räkning.

Eftersom varje modern statsmans främsta uppgift är att hålla amerikanerna på gott humör, är Frigofrågan säkert redan föremål för diplomatiska förhandlingar mellan Stockholm och Washington. Mitt råd är att så långt det är möjligt få amerikanerna att ge saken rimliga proportioner.

Att Frigokalsonger endast säljs till licensberättigade vars "paket" bevisligen är större än genomsnittet, samt att produkten tas upp på den amerikanska listan över känsligt krigsmateriel, är bara sunt förnuft. Men att överlämna Mikael Persbrandt för transport till Guantánamo vore att, i likhet med många Frigobärare, göra saken större än den faktiskt är.

DET ÄR NÄSTAN 300 ÅR SEDAN Ludvig Holberg påpekade att alla säger att Jeppe super, men ingen frågar varför. Inget har blivit bättre sedan dess.

Vi har kunnat läsa otaliga artiklar om statsministerns pappaledige pressekreterare Edvard Unsgaard och avföringsfyndet i hans trapphus. Men ingen har frågat varför fekalerna återfanns där.

Enligt en påkostad broschyr från Stockholms stads trafikkontor finns 223 offentliga toaletter i Stockholm, varav 80 procent är anpassade för handikappade och 40 procent för personer med inkontinensproblem. Alla som hamnat i akut behov av en offentlig toalett i Stockholm vet dock att verkligheten underträffar den byråkratiska dikten. Offentliga toaletter är svåra att hitta, omöjliga att ta sig in i utan en femkrona och osunda att vistas i om man väl tar sig in.

Unsgaard kan kanske yvas över arbetslinjen, men de herrar han tjänar har gravt åsidosatt klostettpolitiken.

För mindre privilegierade kommer det antagligen att bli värre. Redan idag finns åtminstone två "apps" för den exklusiva mobiltelefonen Iphone som leder den besuttna ägaren till närmaste bekväma toalett. Den mest cyniska av dessa, Toilux, hänvisar bara till gratis toaletter i verklig lyxmiljö. Med kännedom om hur sittande regering vurmar för ny teknik kan vi räkna med att sådana "apps" snart ersätter vanliga, tryckta toalettkartor, som då blir lika sällsynta som riktiga telefonkataloger.

Följden är ett samhälle där den digitala eliten aldrig plågas av trängande behov och närsomhelst, varsomhelst kan vräka sig i gratis avträdeslyx, medan vanliga, analoga medborgare stappar fram med korsade ben i jakt på femkronor.

Politisk tanklöshet av det slaget leder nästan alltid till revolution. När så sker kommer den stackars nödställda människa som tvingades begagna sig av Unsgaards trapphus att träda in i samma Pantheon som Spartacus, Che Guevara och Victor Jara.

Onödigt att skicka Persbrandt till Guantánamo

JAG HAR MED STORT intresse följt rättegången mot pensionären Roland Fasth, som i Värnamos Folkets park gav en 12-årigligist en örfil, efter att denne cyklat på en minigolfbana och, när Fasth anmärkte på detta, kallat honom "gubbdjäväl". Det är ett välkänt faktum att Sverige inte tar vara på sina äldre medborgares kompetens och jag undrar om vi

inte begår just ett sådant misstag genom att döma Fasth till dagsböter och glömma bort det hela.

Ett annat rättsärende under uppsegling är det mot den misstänkte 43-åriga krigsförbrytaren från Västernorrland. Huruvida han verkligen gjort sig skyldig till de hemskheter han anklagas för återstår att bevisa, men att hemskheter av det slaget sker är utom tvivel. Detta trots att Sverige skickar soldater i FN-regi till världens alla hörn för att förhindra sådant. Det är kanske inte att undra över. Vi får regelbundet rapporter om det dagliga livet bland våra FN-soldater och det verkar mestadels bestå i att tråka ut lokalbefolkningen med samtal om sopsortering, preventivmedel och jämställdhet.

Frågan är om det inte vore bättre att skicka ut Roland Fasth och hans kamrater i världen. Många blivande krigsförbrytare skulle kanske tänka sig för två gånger innan de hittade på mer ofog, om de fick sig en rejäl örfil på ett tidigt stadium. För våra nuvarande FN-styrkor finns andra, lämpligare uppgifter. Till exempel att patrullera Folkets park i Värnamo.

AXESS

AXESS MAGASIN - EDITORIALT PÅ KLASSISK GRUND - NR 1 FEBRUARI 2008 PRIS: 75:-

AXESS

AXESS

AXESS MAGASIN - EDITORIALT PÅ KLASSISK GRUND - NR 5 SEPTEMBER 2008 PRIS: 75:-

AXESS

AXESS MAGASIN - EDITORIALT PÅ KLASSISK GRUND - NR 4 OKTOBER 2008 PRIS: 75:-

AXESS

AXESS MAGASIN - EDITORIALT PÅ KLASSISK GRUND - NR 6 SEPTEMBER 2008 PRIS: 75:-

Den amerikanske vän

PETER SALOWIN, DOUGLAS MURRAY och GÖRAN KÖCHNER om återkomsten av amerikanska värderingar och idéer till tid när USA:s världssyn förändras och dess nye president står inför fundamentala utmaningar.

Vart tog pengarna

NIKOLA PETROVIC och DOBROTISTEN förklarar överkonstruktionens orsaker och konsekvenser.

SAMHÄLLE
BERNARD-HENRI LÉVY
Rapport från kriget i Gaza och ett försök att se nyanserna i en konflikt som splittrade världen.

INTERVJU
ROSANNE ALTO
Den ekonomiska krisen med den globala krisen rekonstrueras.

FRIZON
PER HAGMAN
Om den oförutsägbare politiska överlevaren Muammar Khaddafi.

KRÖNIKA
TANJA BERGQVIST
Om hur genusvetare främlar skolpojkar det egna ansvaret.

LEDA
JOHN
Om i från upp

KULTUR
THERESE BOHMAN
Om tvärförhållanden i Caspar David Friedrichs konst.

INTERVJU
EDGAR REITZ
Om hur hans tv-succé Heimann förändrade tyskarnas syn på sig själva.

SAMHÄLLE
ANDERS JOHNSON
Om Beethovens kamp för liberalism och upplysning.

Skäm bort dig – starta en prenumeration på Axess Magasin

Magasinet som ger dig ett fördjupat perspektiv på samhälle, vetenskap och kultur

- ☐ Jag vill prova tre nummer av Axess magasin för 59 kronor
- ☐ Jag vill ha nio nummer (helår) av Axess magasin för 499 kronor
- ☐ Jag är student och vill ha nio nummer för 249 kronor

När min beställning är mottagen får jag mitt första nummer av Axess magasin.

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTO

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
831 18 ÖSTERSUND

NAMN:
ADRESS:
POSTADRESS:
E-POSTADRESS:

KRIGET SOM SKAPADE AMERIKA

Mellan åren 1775 och 1783 utkämpade de nordamerikanska kolonierna det så kallade Frihetskriget mot det brittiska imperiet. 1776 kom självständighetsförklaringen och 1781 vann upprorsmännen på slagfältet. I denna dramadokumentär i fyra avsnitt möter vi de stora ledarna och följer de olika slagen. Serien är producerad 2006 i USA.

ONSDAGAR KL 20.00

Klassisk bildning på

AXESS TV